

HATÁRTALAN

Régészet

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

II. évfolyam 4. szám – 2017

ára: 890 Ft
előfizetve: 750 Ft

www.hatartalanregeszeti.hu

HONFOGLALÓK KALANDOZÓK

◆ A honfoglalás korának
régészeti problémái

◆ Szomszédaink:
a vikingek

◆ Hol laktak a
honfoglalók?

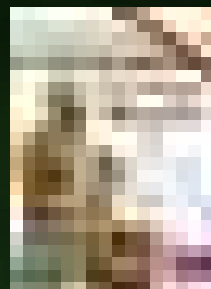
◆ Gyepű és gyepűelve

Langobard
harcosok

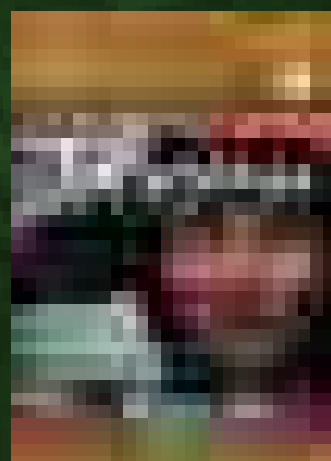
„Kincsek –
titkok –
aranyak”

Made in
Pannonia

◆ ARCHEOKALAND ◆ BLOGOLÓ ◆ INDIANA JONES ÉS BARÁTAI ◆ KÉPREGÉNY ◆

FIZESSEN ELŐ A KÖVETKEZŐ LAPSZÁMOKRA!

Tatárjárás A. D. 1241–1242

A középkori Európa szívében IV. Béla magyar király épp a korábbi évtizedek folyamán megrendült uralkodói tekintély visszaállításán küszködött, amikor is a második útjáról dolgavégezetlenül hazatért dominikánus szerzetes, Julianus a közeledő végítélet hírével toppant be hozzá. Nem sokkal korábban megsemmisítő támadás érte ugyanis a keleten maradt magyarok területét, elpusztítva ott jóformán mindent és mindenkit. A sötét árnyék, mely hamarosan a Kárpát-medencére is ráborult, valahonnan messze keletről indult ki, s a világ valaha volt legnagyobb birodalmának ura, Temüdzsin, vagy ahogyan jobban ismerjük, Dzsingisz kán akaratából indult nyugat felé. A mongol seregek az Úr 1241. évében Muhinál megsemmisítő vereséget mértek Béla

hadaira, majd több mint egy éven át dúlták és fosztogatták az országot. Mindez szinte tényleg elhozta a végítéletet az Árpád-kori Magyarország számára. A tatárjárásnak számos megdöbbentő régészeti bizonyítékát tárták fel az utóbbi években itthon, de az ország tatárdúlást követő újjáépítésének is nagyszámú emlékét ismerjük ma már. 2018-as tavaszi számunkban e döbbenetes pusztítás és az azt követő építkezések izgalmas régészeti nyomai után eredünk.

Előfizetve a magazin 890 Ft helyett **csak 750 Ft**-ba kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft!

Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum

Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004

A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészet, valamint nevét és címét

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

Határtalan Régészet Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente
Ára: 890 Ft
Előfizetésben: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető
Felföldi Szabolcs

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor
Bácsi Gábor

Szerkesztő
Szilágyi Kata
Varga Sándor

Olvasószerkesztő, korrektor
Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés
Magyar Milán
Donka Gergely

Szerkesztőség
Cím: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.
Telefon: +36-62-549-040
Fax: +36-62-549-049
E-mail: info@mfm.u-szeged.hu
A magazin hivatalos weboldala
www.hatartalanregeszett.hu
A magazin Facebook-oldala
www.facebook.com/hatartalanregeszett

Kiadja
Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Felelős kiadó
Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés
General Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető
Hunya Ágnes

Terjesztés
LAPKER Zrt. országos hálóján keresztül,
Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása
HIRVILÁG Press Kft.
Telefon/fax: + 36-1-411-0491
E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti
Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,
Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:
e-mailben: hirvilag@post.hu címen,
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

továbbá a szerkesztőségben:
e-mailben: hatartalanreg@gmail.com
és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

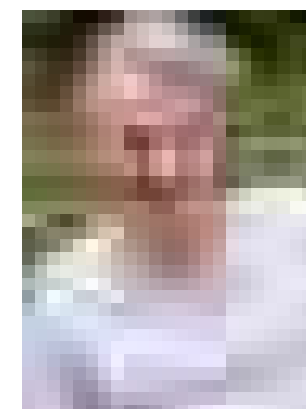
Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ
+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ
+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

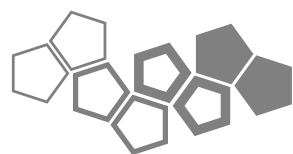
Honfoglaló kaland

Lassan két éve indult el magazinunk, és azóta sokan kérdezték tőlem: a magyar honfoglalókról, a honfoglalás koráról mikor lesz már egy külön számunk? Nem vitás, valóban egy sokakat érdeklő témáról van szó. Ennek egyik oka az is, hogy az utóbbi néhány évben ismét kiemelt figyelmet kapott a magyarság korai története. Olyannyira így volt ez, hogy már-már politikai-társadalmi szintű vitát generáltak a korszakhoz

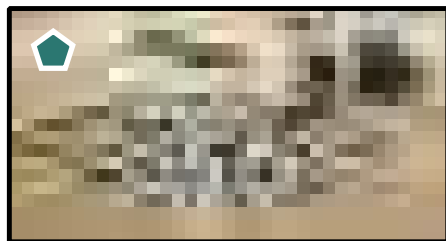
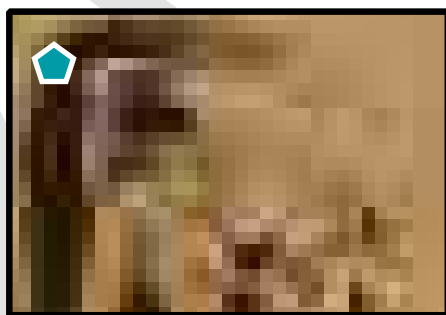
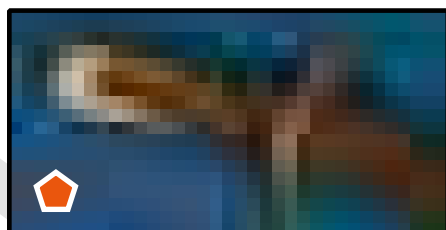
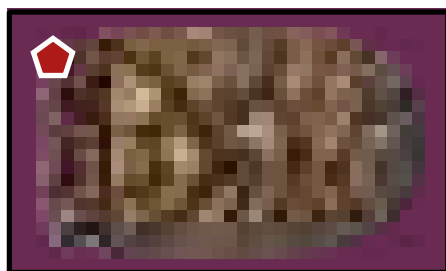
kapcsolódó, ugyanakkor kétség kívül alapvetően tudományos kérdések. Én azt gondolom, hogy múltunk megismerése egy egészséges, európai társadalom működése szempontjából elengedhetetlenül fontos, de a régmúlta vonatkozó problémákat a helyükön, tehát valóban tudományos kérdésként kell kezelnünk. A honfoglalás korával kapcsolatban pedig ebben kiemelkedő szerep jut a régészettudománynak. Bár folyamatosan születnek új eredmények a korszakkal kapcsolatban a történeti filológia és a nyelvészet tárgyköréből is, mégis talán a régészeti forrásbázisunk gyarapszik a legszámottevőbben. Nem túlzás azt mondani, hogy akár csak az elmúlt két évtizedben is friss leletek garmadája vetett új fényt a honfoglalás korának anyagi kultúrájára. Mindehhez pedig új régészeti módszertan, komplex megközelítések sora jelent meg. Ezeknek kiemelkedően fontos szeletét képezik a természettudományos vizsgálatok is, kétségtelenül 21. századivá „varázsolva” a régészet tudományát. Ez utóbbiak felhasználásával azonban óvatosan kell eljárunk, megfontolt és körültekintő lépésekkel kell haladnunk, különösen látva az archeogenetika nemrégiben megjelent, ugyan forradalminak tűnő, de valójában egyelőre még erősen kiforratlan interpretációs lehetőségeit. Nagyon fontos, hogy az egyes tudományágak képviselői bízzanak a társtudományok művelőinek szakmai felkészültségében, valódi és jól működő interdiszciplináris kutatóközösségek jöjjenek létre, amelyekben a természettudósok is csak a bölcsészekkel, így a régészekkel, történészekkel, nyelvészekkel szoros együttműködésben vállalkoznak eredményeik társadalom-tudományi interpretációjára.

Jelen kiadvány tehát a hazai honfoglalás korra vonatkozó legújabb régészeti kutatásokat gyűjti csokorba, elsősorban a már a Kárpát-medencébe költözött honfoglalókra koncentrálva. Kitérve olyan izgalmas kérdésekre, mint, hogy miképp öltözködtek, harcoltak vagy hol laktak az ide beköltözött magyar törzsek tagjai, vagy éppen miért és miképp lékeltek koponyákat, avagy, hogy mi történt a kalandozók Nyugat-Európából hazacipelte zsákmányával. A honfoglalás kora kiváló hazai régész szakértői által jegyzett cikkek egy bonyolult, sokszínű és izgalmas világról árulkodnak számunkra. Érdemes hát belefeledkezni ebbe a különleges témába!

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

Címlapsztori	5
A honfoglalás korának néhány régészeti problémájáról – RÉVÉSZ LÁSZLÓ	5
Gyepű és gyepűelve. Határvidék a 10. századi Nyugat-Dunántúlon – HORVÁTH CIPRIÁN 10	
A 9–10. századi nyugat-európai magyar hadjáratok régészeti emlékei – BOLLÓK ÁDÁM 14	
Jurtától a faházig – Avagy hol laktak a honfoglalók? – KOLOZSI BARBARA	18
Régi szomszédaink: a vikingek – FODOR ISTVÁN	22
Gazdag honfoglalás kori temető Szentes határában – LANGÓ PÉTER – TÜRK ATTILA . . .26	
Kontextus	30
A honfoglalás kori koponyalékelés – BERNERT ZSOLT – BUZÁR ÁGOTA	30
Élet az életen túl – SOÓS RITA	34
„...zöld sasok...” – Pillanatképek a turulmadár történetéből – LANGÓ PÉTER . .38	
Egy honfoglaló törzs régészeti emlékei a Közép-Tisza-vidéken – MADARAS LÁSZLÓ 42	
Lelő-hely	46
Görög feliratos honfoglalás kori gyűrű a Nyírségből – JAKAB ATTILA	46
Honfoglaló magyarok a Maros torkolatánál – TÜRK ATTILA – LÖRINCZY GÁBOR . .50	
Honfoglalók nyomában Földeákon – VARGA SÁNDOR – BENEDEK ANDRÁS	53
„Fegyvert, s vitézt”	56
A honfoglaló magyarság fegyverzete a pozsonyi csata tükrében – PETKES ZSOLT . 56	
Honfoglaló szabvány készítése és használata – HARAMZA MÁRK.	60
Langobard harcosok fegyveres sírjai a Dunántúlon – KERESZTES NOÉMI NINETTA .64	
Kincshalottal	68
„Kincsek - titkok - aranyak”. A Móra Ferenc Múzeum új vándorkiállítása – SZILÁGYI KATA – FELFÖLDI SZABOLCS	68
Archeokaland	72
„Elit alakulat” – A Kárpát-medence leggazdagabb honfoglalás kori temetői – PUSZTAI TAMÁS	72
Made in Pannonia – VERES ZSUZSANNA	77
Helló, tudomány!	81
Mivel foglalkozik az archaeobotanika tudománya? – PETŐ ÁKOS – KENÉZ ÁRPÁD – GYULAI FERENC	81
„Betájtolt korszakok” – Az archeomágneses keltezés – PÓPITY DÁNIEL – PETHE MIHÁLY	86
Mizújs?	89
Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR.	89
Blogoló	92
A honfoglalás kori ötvösség remeke Csengele határából – VARGA SÁNDOR – TÜRK ATTILA – STROHMAYER ÁDÁM	92
Indiana Jones és barátai	94
A téridő vándorai – FELFÖLDI SZABOLCS – FEKETE BRIGITTA.	94
Különbségkereső – FEKETE BRIGITTA	96
Tarsolykereső – SZILÁGYI KATA.	96
Domboríts saját tarsolyt! – SZILÁGYI KATA	97
Miből készül(t) a kása? – Recept – ZAY ORSOLYA	98

A HONFOGLALÁS KORÁNAK NÉHÁNY RÉGÉSZETI PROBLÉMÁJÁRÓL.

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

Az elmúlt évtizedek intenzív kutatásai révén megsokszorozódott a 10. századi magyar fejedelemség, illetve a 11. század elején alapított keresztény magyar királyság területéről előkerült sírok, temetők száma. Ezen újabb leletek számottevő része korszerű, jól dokumentált, s teljességre törekvő feltárások révén került napvilágra. A forrásanyag mennyiségi és minőségi gyarapodása azonban azt is eredményezte, hogy aligha tarthatók tovább azok a kategóriák, amelyek segítségével ezen leleteket korábban elemezték. Utoljára ugyanis közel fél évszázada, Szőke Béla rendszerezte a korszak temetőiről és tárgyi hagyatékáról rendelkezésre álló ismereteket, megalkotva azt az időrendi és társadalmi besorolást, melynek keretei közé a különböző kutatók a mai napig megpróbálják beilleszteni ezen forrásanyagot. E próbálkozásokat azonban egyre több nehézség, illetve ellentmondás terheli, ezért úgy vélem elérkezett az ideje annak, hogy újból áttekintsük – elődeink munkájára építve, de prekonceptióktól mentesen – a számunkra jelenleg rendelkezésre álló adatokat.

A hencidai hajfonatkorongpár (MNM©2017)

A felmerülő problémákra végleges receptet adni szinte lehetetlenség, de a kutatás előtt felmerülő feladatokat és lehetőségeket számba kell vennünk, s jelezniük kell a lehetséges megoldási javaslatokat. Erre már csak azért is szükség van, mert a 10. század kutatásában a régészeti leleteknek kiemelten fontos szerepük van. Ebből az időszakból ugyanis belső írott forrásaink nincsenek. Ami az Árpád-kor, illetve a késő középkor magyar kútfőinek az említett korszakra vonatkozó híradásait illeti, azokat a történettudomány alapos forráskritikával kezeli, s e szűrőn csak csekély és töredékes információk jutnak át. Ami pedig az egykorú vagy közel egykorú külföldi (főként nyugat-európai, bizánci, muszlim) forrásokat illeti, azok – ugyancsak alapos forráskritika után – igen fontos információkat közölnek ugyan a 9–10. századi magyar történelemről, a honfoglalás körülményeiről és a magyar hadjáratokról, alig engednek azonban bepillantást arra a területre, ahonnan e hadjáratok indultak, a korabeli Kárpát-medencébe, a magyar gazdaság és társadalom mindennapjaiba.

Nyilvánvaló, hogy a régészeti és a történeti, nyelvészeti, embertani források zömmel a hajdani valóság más-más aspektusait ragadják meg, nem helyettesíthetők egymással, gyakran nehezen hozhatók összhangba, s rendkívül kockázatos egyiket a másik

eredményeinek – vagy gyakrabban inkább csak hipotéziseinek – alátámasztására felhasználni. Márpedig erre az elmúlt évtizedek során számos példa akadt. Főként a régészetet jellemezte az a módszer, hogy saját forrásainak értelmezését az éppen aktuális és széles körben elfogadott történeti hipotézisekkel igyekezett összhangba hozni, gyakorlatilag lemondva azok önálló értékelésének lehetőségéről.

Más esetekben viszont – figyelmen kívül hagyva a régészeti leletanyag értelmezését terhelő problémákat – olyan kérdésekben is véleményt nyilvánított (eseménytörténet, politikátörténet, társadalomszerkezet, etnikai problémák stb.), amelyek megoldásában lehetőségei korlátozottak. Ennek következtében olyan feltevések születtek, amelyek az úgynevezett „vegyes érvelés” klasszikus módszere szerint különböző tudományágak önmagukban is bizonytalan adatait igyekeztek egymással alátámasztani. Érthető tehát azon történészek és régészek fenntartásai, akik e kutatási módszert élesen bírálták. E bírálatok azonban időnként véleményem szerint túlzó szkepticizmusba csaptak

A „Tokaji lelet” csüngős verete (MNM©2017)

át, elvitatván a régészettől a véleménynyilvánítás jogát olyan kérdésekben is, amelyekre annak forrásai különböző mértékben ugyan, de lehetőséget adnak. Az alábbiakban a régészeti kutatások csupán két neuralgikus problémáját szeretném felvillantani.

Zsenyeyi karperecek (MNM©2017)

A 10–11. századi temetők feldolgozása során kétségtől az egyik leginkább problematikus kérdés az adott lelőhely keltezése. Habár az elmúlt évtizedek során az egyes tárgytípusok feldolgozása tekintetében komoly eredmények születtek, e munkálatok még távol állnak a befejezéstől. Ennek hiányában pedig aligha remélhetünk érdemi előrelépést. A Kárpát-medence történeti-régészeti kutatásának talán egyetlen más olyan korszaka sincs, amelyben ennyire szoros, olykor alig egy-két évtizedre leszűkíthető „keltezési kényszer” (vagy ilyen irányú elvárás) lenne az igény. A temetők használati idejének viszonylag pontos megállapítása azonban nem egyszerű feladat. A korszak tárgytípusainak zöme hosszú ideig, olykor egy-másfél évszázadig használt tárgyakkal áll, s ráadásul azok előfordulása régióként gyakran eltérő képet mutat. Még szerencsés esetben is mindössze néhány olyan tárgy áll a rendelkezésünkre, amelyek használatával az előzőeknél valamelyest szűkebb időhatárok között számolhatunk. Éppen ezért jut kitüntetett szerephez a temetőkben talált tárgyak időrendjének alapos és sokoldalú vizsgálata.

A régészeti kutatás másik ugyancsak vitatott, ugyanakkor gyakran erősen túldimenzionált, s több esetben az aktuálpolitikai szándékot sem nélkülöző kérdése a Kárpát-medence 10–11. századi temetőinek az etnikai megítélése. A magyar kutatást ugyancsak erőteljesen foglalkoztatta az a kérdés, hogy a 10. századi magyar szállásterület valamely részén vagy esetleg attól viszonylag

távol lévő lelőhelyen (Przemysł környéke, Moldva, nyugat-európai leletek) előkerült sírokban valóban a magyar fejedelmek egy-egy alattvalója nyugodott-e. Ha igen, miképp kerülhettek oda, s mikor ásták meg a sírjaikat? Milyen történeti kérdéseket vetnek fel e leletek? Kényes, manapság különösen a viták keresztüztüében álló, ez esetben mégis megkerülhetetlen kérdés az elhunyt etnikumának meghatározása. E polémiában főként az angolszász és a német nyelvű kutatás módszertani megközelítései figyelemre méltók.

Legutóbb az ausztriai Gnadendorfban talált sír értéklése irányította e kérdésre a figyelmet. Ugyanis sem e sírtárgyi mellékletei között, sem pedig a megfigyelhető temetési szokások között nincs egyetlen olyan tárgy vagy jelenség sem, amely ne fordulna elő, ne lenne kimutatható a Kárpát-medencén kívüli térségek területén és más népek hagyatékában. Ezt a logikát követve, minden okunk meglenne arra, hogy kételyeket fogalmazzunk meg az elhunyt magyar etnikumhoz tartozását illetően. Rendkívül érdekes és tanulságos viszont, hogy ilyen értelmű fenntartás a leletet feldolgozó vaskos kötet egyetlen szerzőjének a dolgozatában sem fogalmazódott meg, még csupán halvány kétely vagy utalás formájában

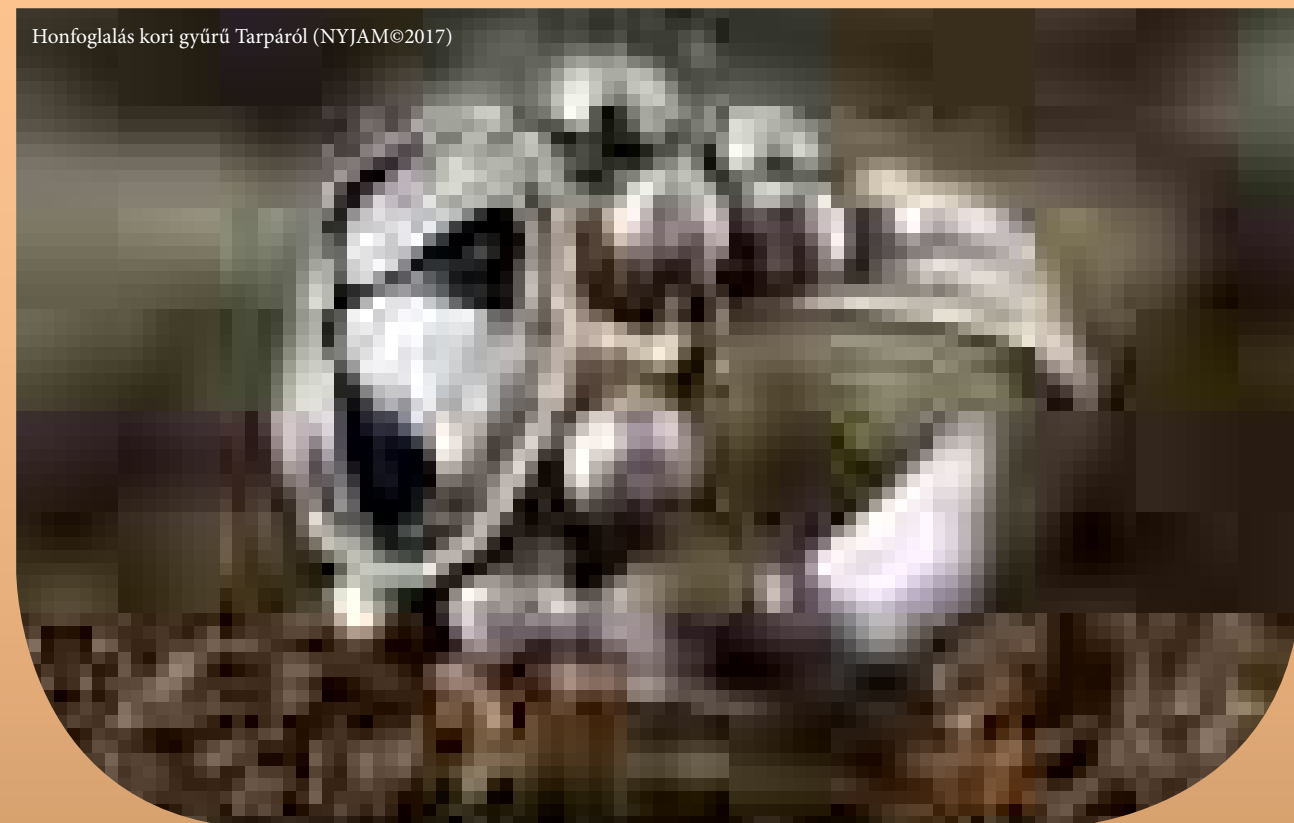
sem! Éppen ellenkezőleg: a szerkesztők már a kötet címének kiválasztásával (Das frühungarische [kiemelés tőlem: R. L.] Reitergrab von Gnadendorf) egyértelműen állást foglaltak e kérdésben.

Paradox módon a tudományos világ – s nem csak az említett kötet szerzői – nyilván éppen azon jegyek (a tárgyi mellékletek és a temetkezési szokások) alapján tartja magyarnak a gnadendorfi ifjút, amelyek alapján az ímént említett kételyek is megfogalmazhatók lennének. Tudatosan vagy tudat alatt bizonyosan determinálja a magyar etnikumhoz történő kapcsolást két további tény. Egyrészt az, hogy a Kárpát-medence 10. századi emlékei között tucatjával, százával vagy éppen ezrével kerülnek elő a hasonló tárgyakat tartalmazó, hasonló rítus szerint elhantolt, magyarnak meghatározott sírok; másrészt pedig az, hogy a lelőhely, Gnadendorf környéke, ha a korabeli magyar településterületnek nem is, de a magyar befolyási övezetnek mindenképpen a része lehetett a sír megásásának időpontjában.

Az ilyesfajta hivatkozásokkal azonban igencsak csínján kell bánnunk. A történeti és a régészeti adatok összekapcsolásával ugyanis a fentebb már említett „vegyes érvelés” hibájába eshetünk. Érthető persze, amikor e kritikai nézet megfogalmazói (teljes joggal) óvnak attól, hogy egy bizonytalan régészeti adatot egy ugyancsak bizonytalan történeti forrással összekapcsoljunk, s ebből vonjunk le következtetést. A probléma nem is ezzel van, hanem azzal, hogy e kritikai módszer követői többnyire megelégedtek annak megindokolásával és megfogalmazásával, hogy az etnikumra vonatkozó megállapítások miért problematikusak, de hogy akkor mi lenne a követendő irány, módszertani szempontból gyakran rejtve marad. Márpedig igenis szabatosan meg kell tudni fogalmazni, hogy hol a határvonal a különböző tudományágak forrásbázisának összevetése és a kettő összemossa, a bizonytalan a bizonytalanra építő „vegyes érvelés” között.

Tehát visszatérve az alapkérdésre: mitől magyar egy sír? Attól, hogy a 10. századi magyar szállásterületen belül vagy annak közelében, a befolyási övezeten belül, felvonulási utak közelében található a lelőhely? Ha a „vegyes érvelést” elvetjük, akkor erre a kérdésre nyilvánvalóan *nem* a válasz, hiszen így egy másik tudományág eredményeire támaszkodva magyaráznánk egy régészeti leletet. Vagy talán azért magyar, mert a (példaként felhozott gnadendorfi) lelőhelytől néhány tucat kilométerre, keletre egy olyan régészeti horizont mutatható ki, melynek minden elemével rokoníthatók e leletek? (Ebben az esetben a keltezés/meghatározás természetszerűleg analógiák alapján történik!) De honnan tudjuk, hogy az utóbbiak magyarok? Hiszen a korabeli írott források a 9. század végén érkezettek mindenféle névvel illetik, csak éppen *magyarnak* nem hívják őket! De még ha annak is hívnák, a 10. századi Kárpát-medence régészeti hagyatékát vagy annak bizonyos elemeit (és melyeket?) szabad-e összekapcsolni e forrásokból ismert népességgel? Egyáltalán: szabad-e leírni azt a kifejezést, hogy *a honfoglaló magyarok régészeti emlékei*? Hiszen itt már eleve történeti forrásból ismert adatot kapcsolunk bizonytalan régészeti adathoz, tehát „vegyesen érvelünk”.

A kora középkori etnikumok vizsgálatának problematikáját legutóbb Bálint Csanád foglalta össze széleskörű kitekintéssel. Megállapítása szerint: kiindulási pontként nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy maga a „nemzet” modern fogalom, s a 19. század általános ideáiban gyökerezik a kulturálisan és etnikailag homogén nemzetállam elképzelése. A kora középkorban ezzel szemben ilyen, etnikailag homogén képződmények

Honfoglalás kori gyűjű Tarpáról (NYJAM©2017)

Tarsolylemez Rakamaz-Strázsadombról (NYJAM©2017)

nem léteztek, sőt az etnikai hovatartozásnak sem volt lényegi jelentősége. Mind a letelepült, mind a steppei eredetű népek számos alkotóelemből jöttek létre, régészeti hagyatékuk pedig az esetek többségében nem tükrözi pontosan sem ezen alkotóelemeket, sem e népek történetét. Egy, valamely országot jellemző régészeti horizonton belül nehéz, olykor lehetetlen lokális politikai, kulturális csoportokat elkülöníteni. Különösen igaz ez a különböző steppei eredetű alkotóelemek régészeti hagyatékára a Kárpát-medencét a 6. század végétől a 9. századig uraló avarok és a 9. század legvégén itt megjelenő magyarok esetében. Mindkét nép jellegzetes régészeti kultúrája a Kárpát-medencében alakult ki, mégpedig a bejövetelük után bizonyos idő elteltével, első nemzedékük régészeti hagyatékát ezért nem lehet kimutatni. Majd ezt követően az anyagilag kedvező körülmények között kibontakozott etnikai-kulturális sokszínűségük, melyet egy egységesülő, uniformizált jellegű időszak zárt le (az avarok esetében a 7–8. század fordulójától, a magyaroknál a 10. század utolsó harmadától). Le kell számolnunk azzal a nézettel is, mely szerint a temetkezési szokások oly mértékben konzervatívak, hogy főbb elemeik az anyagi kultúra megváltozása után is szívósan tovább élnek, s így lehetővé teszik a régészeti hagyaték etnikai jellegű lehatárolását. Ami a tárgyi hagyatékot illeti: a 10. századi Magyarország régészeti leletanyagában számos ékszer-, lószerszám-, fegyver- és kerámiatípus használata a szomszéd népekkel, az egykorú Közép-Európa emlékeivel összehasonlítva egyértelműen ethnospecifikusnak minősül – de csakis eb-

ben az összehasonlításban, azaz elhatároló, megkülönböztető viszonylatban! Magán a honfoglalás kori leletanyagban olyan általunk megragadható markáns különbségek, csoportosulások nem mutathatók ki, amelyeket a honfoglalókat alkotó különböző etnikumokhoz lehetne kötni, és nem pusztán regionális sajátosságok voltak.

Mindezek ellenére hiba lenne lemondanunk a néha mégoly nehezen értelmezhető régészeti források használatáról e rendkívül forrásszegény korszakban, amelynek kutatásához 10. századi belső írott forrásokkal nem rendelkezünk, külső források pedig csak nagyon hiányos (s olykor egyoldalú) információkat közvetítenek. Szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a régészeti leletanyagot a saját kompetenciájának és lehetőségeinek megfelelően kell kezelnünk, mert e határok átlépése óhatatlanul megalapozatlan következtetésekhez vezethet. A régészetnek ugyanakkor (mint egyébként minden tudományágnak) meg kell őriznie szakmai autonómiáját. A tártudományok eredményeit ismernie és használnia kell, de nem igazíthatja vizsgálatait és következtetéseit valamely éppen aktuális történeti hipotézishez, attól várva saját problémája megoldását. Nyilvánvaló, hogy a különböző tudományágak zömmel a hajdani valóság más-más aspektusait ragadják meg, nem helyettesíthetők egymással, gyakran nehezen hozhatók összhangba, s rendkívül kockázatos egyiket a másik eredményeinek – vagy gyakrabban inkább csak hipotéziseinek – alátámasztására felhasználni.

Horváth Ciprián

Gyepű és gyepűelve

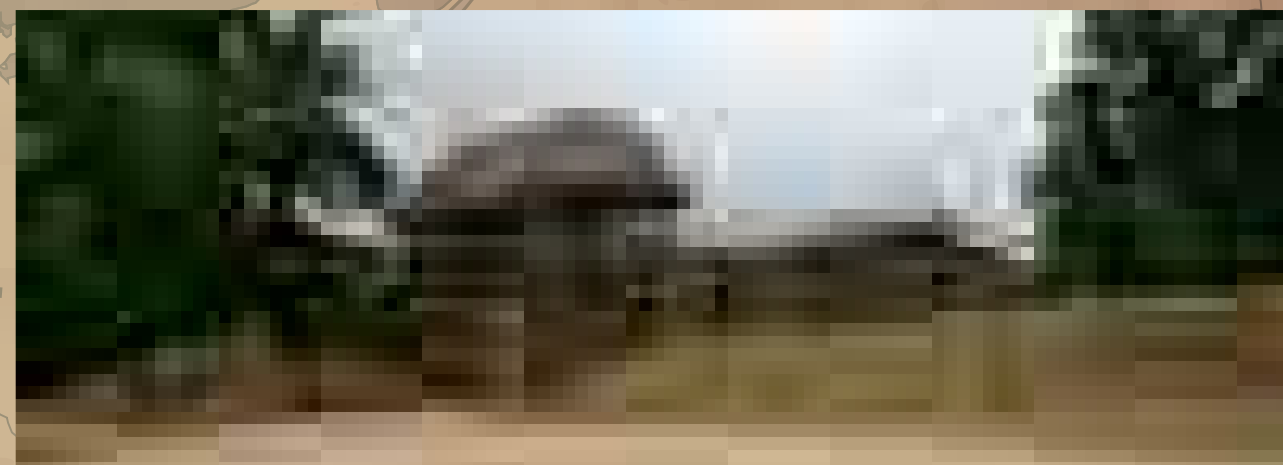
10

HATÁRVIDÉK A 10. SZÁZADI NYUGAT-DUNÁNTÚLON

A Kárpát-medencében végleges hazára találó magyarság a 9. század végén új népekkel és hatalmi alakulatokkal került többé-kevésbé közvetlen szomszédságba. Szállásterületük nyugati határát eleinte a Duna vonala jelentette, majd a század végén, a 10. század elején előbb a Dunántúl északi, majd a század második felétől annak déli részén is feltűntek nyomaik. E foglалás nyomán kerültek úgymond szomszédságba a korabeli Európa egyik vezető államalakulatával, a Német-római Birodalommal. A Bajor, Frank, Lotaringiai, Sváb és Szász Hercegségek területét ekkor azok déli és keleti részén úgynevezett örgrófságok ölelték körül, melyek nevükben hordozták egyik fő feladatukat is: a központi területek védelmét. Témánk szempontjából két ilyen emelkedik ki, a 10. század második felétől már létező Duna menti – a mai Ausztria egy részére kiterjedő – Ostmark, és a délebbi – ugyancsak részben a mai Ausztria és Szlovénia területét felölelő – Karintiai Hercegség. Ezek keleti irányú kiterjedése azonban kevésbé pontosan ismert, talán nem is volt határozottan kijelölt vonala már akkor sem. A bő egy évezreddel ezelőtti határok ugyanis természetes módon nem a mai államhatárokhöz hasonlóan képzelhetők el, sőt, vonal helyett, ott ahol azt markáns természetföldrajzi tényező, pl. egy folyó nem jelölte ki, ott talán

A Német-római Birodalom örgrófságai és Közép-Európa a 10–11. században

Vasvárnál található sánc és annak rekonstruált kapuja

A gyepű a határvédelem szakszava, mely egy területsávot jelent, azon belül pedig egy természetes és mesterséges objektumok alkotta védelmi rendszert. A gyepűelve pedig a gyepű előtt elhelyezkedő széles, lakatlan terület-sáv.

pontosabb lehet egy többé-kevésbé meghatározott területsávval számolni, mely természetes módon a szomszédos felek erőviszonyainak alakulása tükrében időről időre változhatott is. Sajnos a magyarság belső települési szerkezetére – pl. törzseinek elhelyezkedésére – nézve nincsenek biztos adataink, így azt sem tudjuk felvázolni, mely csoportok kerülhettek közvetlen(ebb) kapcsolatba az örgrófságokkal vagy azok magyarsághoz közelebb fekvő területeivel. A német és a magyar fennhatóság alatt álló részek között a kutatás általában egy csupán kisebb létszámú örtelepekkel benépesített gyepűvel és az ahhoz kapcsolódó lakatlan gyepűelve meglétével számol.

Az ilyen védekezési rendszereket általában a vándorló életmódot folytató népekhez kötik, jelen esetben itt a magyarsághoz, noha az ilyen lakatlanul hagyott sávval más korszakokban és kultúrákban éppen az állandó helyen, városias településeken élők védekeztek a nomád

dok betörései ellen. A gyepű kiterjedésére és elhelyezkedésére főként a régészeti leletek és a természetföldrajzi tényezők együttesének elemzése adhat választ, hiszen a korabeli írott forrásokban a határ ritkán jelenik meg, információértékük pedig esetenként vitatott.

Milyen lehetett a Kelet-Alpok és a Nyugat-Dunántúl érintkezési területe a 10. században? Elsőként a magyarok megjelenésekor itt élő népek jelenlétét kell megemlíteni, még akkor is, ha a terület 10. század eleji alaplakosságáról meglehetősen kevés ismerettel rendelkezünk. Bizonyára nem volt azonban néptelen a 9. század végén az egykori Karoling Pannónia (azaz a mai Dunántúl egy része), mely a Karoling Birodalom egyik keleti tartománya volt. Helyben lakó népei így – még akkor is, ha korábbi uraik az elvándorlást választották – vélhetően nagyobb számban élhették meg a magyarok felbukkanását, s korábbi életmódjuk folytatását azok megjelenése sem szakította meg. Szegényes, leletanyagot kevésbé tartalmazó temetkezéseik azonban megnehezítik azonosításukat. Ezzel szemben az újonnan beköltöző magyarok sírjainak egy része – melyek tartalmaztak bizonyos tárgytípusokat, avagy jól azonosítható temetkezési szokásokat tudunk bennük megfigyelni – jól körülhatárolható. Ezeket főként a Kisalföld Dunától délre eső részén találjuk, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a magyarság nagyállattartó életmódja előnyben részesítette a sík terü-

A magyarságra jellemző, úgynevezett rozettás lószerszámveretek a Kisalföld déli részéről

A Kelet-Alpok-vidék jellemző fülbevalótípusa Csepregről

11

leteket, s kikerülte a magasabban fekvő részeket. Számuk azonban meglehetősen alacsony, vagyis fel kell vetnünk a lehetőségét, hogy a nagyobb csoportokban történő megtelepedés helyett a 10. század középső részéig csak néhány kisebb közösség foglalhatott magának szállást a mai Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyék, illetve Burgenland területén. Ezért helyesebb lehet talán ekkor még a magyar fennhatóság kiterjesztéséről, mint a magyarság nagyarányú megtelepedéséről beszélni.

A 10. század első felében a határ védelmére szolgáló rendszer nyomait alig-alig ismerjük, talán annak kisebb jelentősége miatt. A magyarság támadó fellépése, a Nyugat-Európába vezetett fegyveres, zsákmányszerző akcióik nyomán idegen támadásra nyugati vagy délnyugati irányból ekkor aligha kellett számítani, így a dunántúli területek védelmére is kevésbé lehetett szükség. Valószínű, hogy nyugati irányból érkező – legalábbis nagyobb számú – betelepülő népesség megjelenésével sem számolhatunk, hiszen a korabeli Európa egyes részein gyakorta felhangzó fohász, mely a magyarok nyilaitól kért oltalmat, alighanem utalt arra a közvetlen veszélyre, mely a magyarság területeinek megközelítése esetén leselkedhetett az utazóra.

Változás a 10. század középső részétől figyelhető meg. A nyugati irányú fegyveres akciók visszaszorulásával, majd végleges lezárultával párhuzamosan kezdődhetett meg a magyarság déli irányú kolonizációja, ezzel párhuzamosan pedig a határ pontosabb kijelölése, s a határvédelem kezdődő kiépítése. Természetesen ez az időszak sem volt mentes a villongásoktól, ezek végkimenetelétől függően tolódhatott azután az a Duna völgyében keleti vagy nyugati irányba. A jellemző-

A Kelet-Alpok-vidék jellemző ruhakapcsoló típusa Lébényből

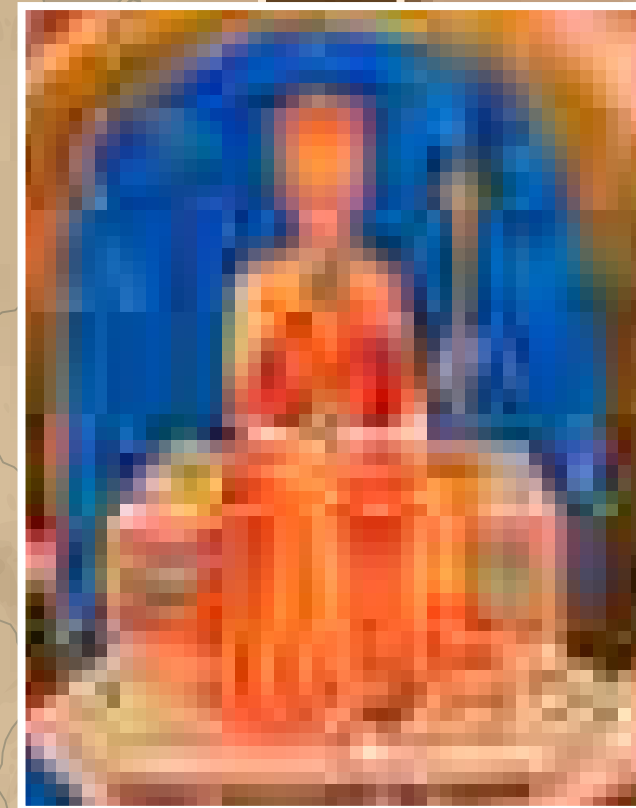
A magyarságra jellemző ruhadísz az ausztriai Köttlachból

A 900-as évek elején született modenai imában az „ab Ungerorum nos defendas iaculis” – vagyis a „védj meg minket a magyarok nyilaitól” mondat szerepel. „A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!” változat először Kossuth Lajos egyik írásában tűnik föl, ennek forrása azonban ismeretlen.

en vízfolyásokkal meghatározott határ vonatkozásában időben előre haladva az Enns (900–955 között), a Fische (970-es évek eleje) majd a Lajta (980-as évek) folyók vidéke fogalmazódott meg a kutatásban. Megközelítőleg Géza fejedelem korától, a 10. század második felétől kezdhettek el megépülni azok a földből és fából épített falakkal rendelkező, változó nagyságú erődök, melyek jelentős része található a mai Nyugat-Dunántúlon; ezek feladata pedig az esetleges német támadások megtörése, visszaverése volt. Ezeknek a rendszerét egészítik ki a hasonló sáncok, melyek egyenes vonalú futásuk révén az adott területen való átkelést voltak hivatva megakadályozni. Természetesen itt nem egy egybefüggő, erődítmények és sáncok alkotta zárt vonalat kell elképzelni, hiszen a védelmi rendszernek csupán kisebb részét képezték mesterséges akadályok, viszont nagyon jó érzékkel használták ki készítőik a természet adottságait a védekezéshez. A korabeli nehéz fegyverzetű, karddal, pajzsral felszerelt lovas seregek mozgásához – melyek természetesen nem csupán katonákból álltak, hanem pl. a különböző szükséges felszereléseket vagy élelmet szállító kocsikból is – a megfelelően járható út elengedhetetlen volt. Mocsaras területeken vagy magasabban fekvő, dús növényzettel borított erdőségeken az átkelés számukra gyakorlatilag megoldhatatlan feladat volt. Ezért az említett utak és sík területek lezárása, vagy közlekedésre alkalmatlanná tétele volt a védekezés egyik fő módszere. A sáncok a már meglévő utakat figyelembe véve épültek fel, úgy, hogy azon átjárási lehetőség csak az út vonalában létezett, azonban itt épített és őrzött kapuk állták útját a továbbhaladóknak. Mivel egy kilométereken át futó, több méter magas sánc megépítése szer-

vezettséget és megfelelő számú építőt igényelt, ezért ilyenek megépítésére csak akkor kerülhetett sor, amikor a terület lakottsága már megközelítőleg állandó volt, így a környéken és természetesen a településterület belsőbb részein élők védelme komolyabban igényelte már ennek létrehozását, s ezt esetleges külső fenyegetések is indokolták.

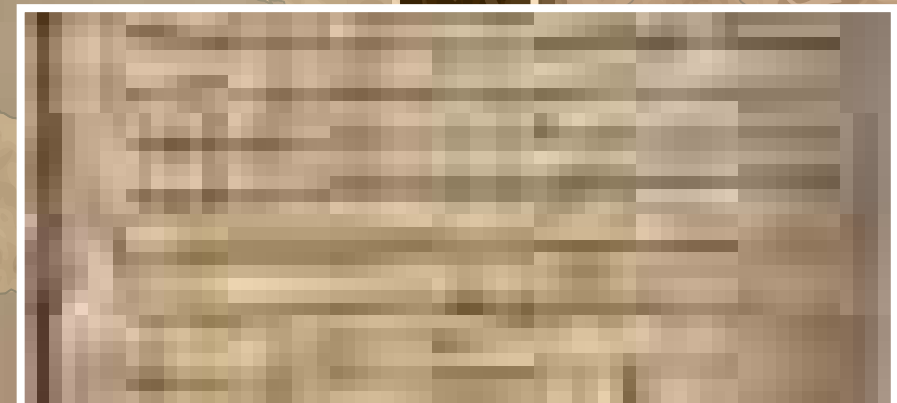
Ez az az időszak, mely egyben arra is utal, hogy lassan megindulhattak a békésebb kétirányú kapcsolatok is a határ két oldalán élők között, jelezve, hogy az elválasztó sáv nem volt egy átjárhatatlan akadály. Ha ez elsőre talán meglepően is hangzik az előbb említett védekezési rendszer kiépítésének tükrében, mégis feltételezhető, hogy a határvidéken, akár egymás többé-kevésbé közvetlen szomszédságában élő emberek között – ha mindennapi érdekeik vagy korábbi sérelmeik nem indokolták – talán kevésbé lehettek kiélezett konfliktusok vagy ellenségeskedések (nem úgy az államalakulatokat irányító, seregeknek parancsoló uralkodók között). Ennek nyomait olyan tárgyak, viseleti elemek vagy ékszerek felbukkanásában láthatjuk, melyek az adott időszakban a magyarságra, vagy a Kelet-Alpok vidékén élő csoportokra voltak jellemzők. Ma már a ruházat, ékszer- vagy hajviselet a szomszédos országokban – az egyes népviseletek kivételével – nagyban hasonló, azonban a régebbi évszázadokban bizonyos elemek pontosabban utalhattak egy-egy népcsoportra.

Géza fejedelem a *Képes Krónikában*

és kíséretük érkezett az országba, akik a keresztény Magyar Királyság létrehozása mellett hozzájárultak annak etnikai képének formálásához is.

A védelmi rendszer vélhetően a 11. századra teljes egészében kiépült. De szükség is volt rá, hiszen ebben a periódusban több idegen támadás is próbára tette annak szilárdságát. A Dunántúlon – s a Magyar Királyság többi részén is – pedig ekkorra egységesült az az anyagi kultúra, amely azután a korai Árpád-kori magyarokból, az itt talált helyi alaphéppességből és vélhetően a különböző irányból érkező beköltözőkből álló népességet egységesen jellemezte. De ez már egy másik történet.

A modenai ima (pirossal kiemelve a magyarok említése)

BOLLÓK ÁDÁM

14

A 9-10. SZÁZADI NYUGAT-EURÓPAI MAGYAR HADJÁRATOK RÉGÉSZETI EMLÉKEI

A Kárpát-medencét a 9. század utolsó éveiben birtokba vevő magyar családok és nemzetségek vagyona számos forrásból táplálkozott. Földjeik terményei, kiterjedt állatállományuk és a kézművesek termékei mellett a belső, valamint a nemzetközi kereskedelem haszna is megélhetésük alapjául szolgált. Ám mint a legtöbb nagyállattartó nép, diplomáciai és hadi tudásukra támaszkodva ők is előszeretettel egészítették ki e jövedelmeket a távolabbi vidékeken megtermelt és felhalmozott, majd általuk katonai eszközökkel megszerzett javakkal. Hadi erejüket jó pénzért már a Kárpát-medencei berendezkedésük előtt is többször állították mások szolgálatába, új hazájuk pedig újabb lehetőségeket nyitott meg előttük e téren.

Aranyozott rézlemez akantuszinda-díszítéssel (Rétközberencs-Paromdomb, szőrvány a honfoglalás kori temető területéről – NYJAM©2017)

Aranyozott ezüst szíjvég akantuszinda és szárnyas griff ábrázolásával (Ladánybene-Benepuszt, 10. századi férfisír – MNM©2017)

15

A részben az ellenségeik gyengítéséért még a pogány magyarokkal való megegyezést is vállaló európai uralkodókkal szövetségben, részben pedig önállóan vezetett magyar katonai vállalkozások anyagilag igen kifizetődőek voltak. A korabeli feljegyzések egyaránt említést tesznek a szövetségesi szerződések nyomán kapott, illetve a béke fejében átadott rendszeres és eseti anyagi juttatásokról, de a foglyok kiváltásáért kapott értékekről, valamint a külföldön katonai műveleteket folytató harcosok által összegyűjtött zsákmányról is. A legtöbb esetben a kifizetésekre minden bizonnyal ezüst pénzérmék formájában kerülhetett sor, de gyakran juthattak nemesfémről – főként ezüstről – készült tárgyakhoz és ritka selyemszövetekhez is. Egy különösen részletes listát a Monte Cassinó-i apátságot „felkereső” magyar csapat ottani látogatásáról megemlékezve őrzött meg az apátság évkönyve: ezen a különféle ezüsttárgyak (füstölők, kelyhek, kanalak stb.) mellett bizánci selymek és más értékes textíliák is szerepelnek. Más kérdés, hogy e javaknak a konkrét esetben legfeljebb csak egy kisebb része juthatott el végül a Kárpát-medencébe, ugyanis a hazafelé tartó magyar lovasokat a helyiek még Itáliában meglepték, s a náluk lévő zsákmányt – vagy annak legalábbis egy részét – végül elvették tőlük.

Ezek után aligha csodálkozhatunk azon, hogy a 10. századi Kárpát-medencei sírok leletei között, ha nem is túl gyakran, mégis viszonylag rendszeresen láttak és látnak napvilágot különféle nyugat-európai uralkodók által vert ezüstpénzek. Jóval meglepőbb azonban az, hogy a követjárások alkalmával az előkelők és a kövek által ajándékba kapott, a béke

áraként fizetett juttatások között szereplő, illetve a hadjáratok során zsákmányként összegyűjtött nyugat-európai tárgyak közül mindössze néhány került mindeddig elő a magyarság 10. századi temetkezéseinek leletei között.

Érdekes ugyanakkor, hogy az 1840-es években napvilágra került és elsőként honfoglaló magyarként azonosított benepusztai sír tárgyai között már volt egy ilyen darab: egy aranyozott ezüst szíjvég. Jellemző ugyanakkor, hogy bár a korabeli leletek szaporodásával már a 19. század utolsó évtizedeiben is érzékelték a szakemberek, hogy ezen, egyik oldalán szárnyas griffel, a másikon pedig akantuszindával díszített emlék idegen eredetű a honfoglalás kori leletanyagban, ugyanakkor sokáig vitatott maradt, hogy Európa mely vidékén is készülhetett pontosan. Azt, hogy a szíjvég minden valószínűség szerint a mai északolasz, avagy a svájci–délmetérség terméke lehet, csak nemrégiben ismerte fel a kutatás. Nem övezte nagyobb szerencse a szintén korán megismert tiszasalamoni szíjvéget sem. Egy budapesti temetkezésből napvilágra került aranyozott bronz, illetve a karosi II. temető 7. sírjában feltárt aranyozott ezüst csatot viszont formai jellegzetességeik (elsősorban a csatkarika, illetve az arra ráhajtott rögzítőlemez) alapján már röviddel megtalálásuk után egyértelműen nyugat-európai típusúnak határozták meg. Hasonló, de vasból kovácsolt csatok láttak egyébként napvilágot a karosi II. temető 36. és 51. sírjaiban, valamint Biharkeresztesen is.

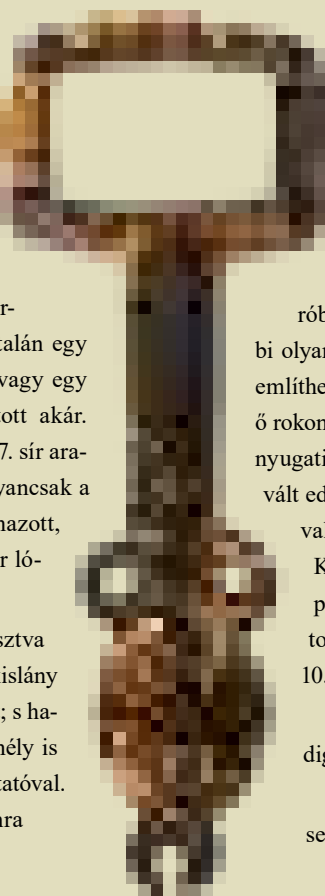
A rétközberencsi 10. századi temető egyik földmunkák által elpusztított temetkezésének aranyozott rézlemez-töredékeit viszont sokáig

Aranyozott ezüst csatkarika rézlemez csatosttel (Karos-Eperjesszőg, II. temető 7. sír – HOM©2017)

egy tarsolylemez maradványainak vélték. A benepusztai szíjvégen láthatóhoz hasonló akan-tuszinda azonban elárulja, hogy ez a lemez is az észak-itáliai, illetve svájci–bajor vidék mestereinek keze alól kerülhetett ki. A tárgy egyik széléből kiálló szegecsmaradvány, a hátoldalára oxidált farostok, illetve a korabeli nyugat-európai párhuzamok egyébként arra is utalnak, hogy a lemez eredetileg egy ereklyetar-tó ládika, esetleg egy könyvkötés díszeként, netalán egy templom oltárának/szószéknak alkotórészeként vagy egy hordozható oltár fémborításaként is szolgálhatott akár. Hasonló funkciója lehetett eredetileg a szakonyi 7. sír ara-nyozott rézlemezenek is, amelynek készítője ugyancsak a korabeli nyugaton divatos motívumokat alkalmazott, ám amelyet új, Kárpát-medencei tulajdonosa már lószer-számának díszévé alakított/alakíttatott át.

Szintén új szerepkörben, nyakláncára akasztva hordott egykor egy dunaiúvárosi sírban nyugvó kislány egy, a nyugati férfiak kardszíjához tartozó veretet; s ha-sonlóan járt el egy Sárospatakon eltemetett személy is egy nyugati típusú sarkantyúhoz tartozó szíjbújtatóval. De így tett a karosi II. temető 56. sírjába nyugalomra helyezett nő is a korábbi, nyugat-európai tulajdo-nosa által még egy ruhakapcsoló tübe (fibulá-ba) illetve viselt kámeautánzzal. A fentebb említett tiszasalamoni szíjvéggel azonos hely-ről ismertté vált oroszlándíszes kerek bronzönt-vénynek – talán ugyancsak egy fibula tartozé-kának – a rajta látható, utólag beütött lyukak alapján megint csak új felhasználási módot találhatott Kárpát-me-dencei gazdája. A 9–10. századi nyugaton ereklyetartók, oltárok,

Aranyozott réz kardszíjveret
(Dunaújíváros-Radiátorgyár,
10. századi gyermeksír – DIM©2017)

ékköveket). Az így szerzett fémből azután saját használatra vagy eladásra új tárgyakat: ruha- és lószer-számdíszeket, edényeket és más darabokat készítettek.

kelyhek, könyvkötésborítások és ékszerek díszeként egyaránt kedvelt római kori gemmák (azaz vésett ékkövek) valamiképpen a 10. századi Kárpát-medence lakosainak birtokába jutott darabjai sem kerülhették el a sorsukat: eredeti környezetüktől megfosztva, helyben készült ékszerek díszévé váltak.

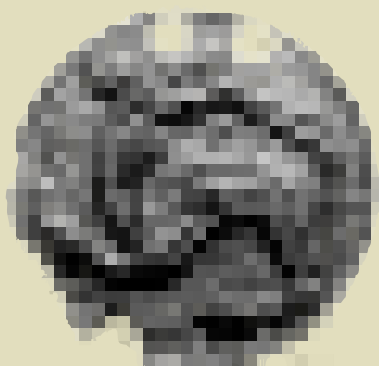
Az ezüstérmék és a mintegy másfél tucat ap-róbb-nagyobb tárgy mellett mindössze néhány továb-bi olyan, a korabeli magyarok sírjaiból ismert tárgytípus említhető még, amelyekhez utolsó tulajdonosaik vagy az ő rokonaik nyugat-európai útjaik során juthattak hozzá. A nyugati típusú vaskengyelek közül mindössze néhány tíz vált eddig ismertté a Kárpát-medencében, az ezeknél jó-val gyakoribb, a korabeli Nyugat-, Észak-, Közép- és Kelet-Európában egyaránt kedvelt kétélű kardokról pedig aligha jelenthető ki, hogy azok többsége biz-tosan zsákmányként vagy ajándékként került volna a 10. században a magyarok kezére.

Ennyi maradt volna hát mindössze a fél évszáza-dig Európa urait fenyegető katonai vállalkozások után?

A sátrak belsejét díszítő és a ruházat díszévé tett selymek, bőrök és értékes textilek persze elhaszná-lódtak, tönkrementek, míg sírba került darabjaik a földben nagyrészt elporladtak. A színes- és ne-mesfém tárgyakat (érméket, viseleti elemeket, az egyházi felszerelés darabjait stb.) beolvasztották, a fel nem használható elemeket eldobták vagy továbbadták a kereskedőknek (pl. a vésett

ékköveket). Az így szerzett fémből azután saját használatra vagy eladásra új tárgyakat: ruha- és lószer-számdíszeket, edényeket és más darabokat készítettek.

Kerek bronzöntvény visszafelé tekintő oroszlán ábrázolásával (Tiszasalamon, szórvány a honfog-lalás kori temető területéről – archív fotó)

Csüngővé alakított, egykor fibulát díszítő üvegpaszta kámea
(Karos-Eperjesszőg, II. temető 56. sír – HOM©2017)

Honfoglalás kori gyűrű betétköveként újrahasz-nosított római kori gemma (Gádoros-Boeska-i utca, 2. sír – archív fotó)

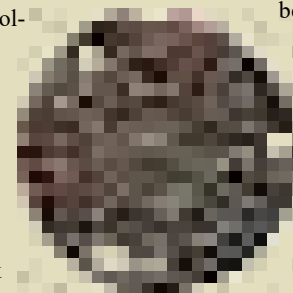
A 11. századból származó
Monte Cassinó-i Codex Benedictus

A nyugat-európai hadjáratok eredményét tehát a honfoglaló magyarok sírjaiban valójában magunk előtt láthatjuk, csak éppen új tulajdonosaik kezén gyökeresen megváltozott alakot öltve.

Egy érdekes körülményre viszont mindemellett az írott for-rásokkal együtt vizsgálva az a néhány emlék is rávilágít, amely végül valahogy mégis csak elkerülte a beolvasztást/kidobást. Ez utóbbiak ugyanis gyak-ran olyan tárgyakból származnak – pl. egyházi felszerelések darabjai, ruhakapcsoló tűk, sar-kantyúk, bizonyos ékszer-típusok –, amelyeket a 10. századi Kárpát-medence lakosai saját ma-guk nem használtak. A korabeli források alapján ráadásul úgy tűnik, hogy a nyugati hadjárataik során a magyarok előszeretettel támadtak meg és fosztottak ki templomokat és kolostorokat, mivel

azok időnként jelentős vagyon felett rendelkeztek, s könnyebb célpontot jelentettek a katonailag megerősített és harcosokkal védett várnál és városoknál. Nem lenne tehát meglepő, ha a támadók kezére került értékek között is kiemelkedő arányt képviseltek volna az egyházi tárgyak, amelyekkel viszont beolvasztásukon túl nemigen tudtak mást kezdeni az új tulajdonosok. Amint az emlékanyag összeté-te-le mutatja, legfeljebb csak néhányan lehettek, akik a nyugatról beszerezhető tárgyak közül a saját tárgyi kultúrájukban is szereppel bíró textilek, fegyverek és övdíszek mellett vala-milyen személyes okból megőriztek egy-egy, a zsákmányból származó csecsebecsét. Ezeket a személyes okokat azonban valószínűleg már sohasem tudhatjuk meg...

◇ ◇ ◇

Berengár érme Neszmélyből
(MNM©2017)

(Mozaik Kiadó©2017)

Jurtától a faházig

Avagy hol laktak a honfoglalók?

18

KOLOZSI BARBARA

Az első honfoglalás kori sírt 1834-ben a Kecskeméthez közeli Benepusztán találták. Hasonló temetkezéseket azután egyre-másra tártak fel az elmúlt 183 évben, így mára már 26–27.000 körül lehet a 10–11. századi sírok száma. A magyarság településeinek kutatása ennél azonban jóval rövidebb múltra tekinthet vissza. A 10–11. századi falvak felismerését sokáig megnehezítette az a tudományos felfogás, amely szerint a magyarság nomád nép volt, s így gyakran változó szálláshelyeit régészeti módszerekkel nem lehet megfigyelni. A 10–11. századi településeket érintő modern tudományos elvek szerinti feltárások ezért csak az 1950-es években kezdődtek meg, de ennek ellenére is ma már számos információval rendelkezünk az akkori magyarság falvairól, a bennük egykor állt építményekről, a települések szerkezetéről, s azok mindennapi életéről.

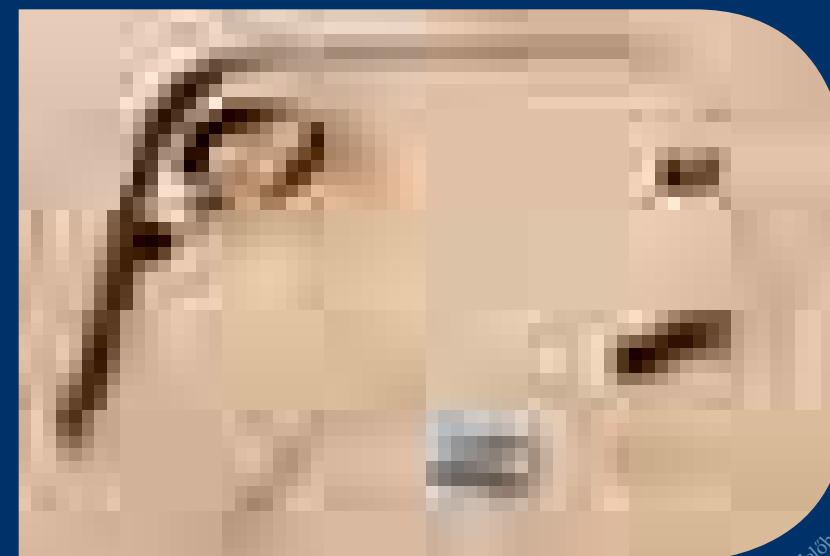
19

A II. világháborút követően megindult régészeti kutatások nyomán alapvetően két elmélet vált általánosan elfogadottá. Az egyik elképzelés szerint – mely elsősorban a régészeti feltárásokra alapozott – az Árpád-korban az egyhelyiséges, félig földbe mélyített kemencés lakóházak voltak jellemzőek a falusi településeinkre. A másik elképzelés szerint – mely sokkal

Az egyre szaporodó régészeti feltárások során előkerülő újabb leletek pedig egyre inkább alátámasztották/alátámasztják az erről a sokszínűségről alkotott képet.

A 10. századi magyar népesség zöme ugyanis kisebb-nagyobb állandó falvakban élt, melyekben jurták, valamint félig földbe mélyített és a föld felszínén álló, fából, nádból készült lakó- és gazdasági jellegű épületek álltak/állhattak egymás mellett, melyek nagy területen szétszórta helyezkedtek el. A települések szerkezetéről az újabb ásatások egyértelműen bizonyították, hogy voltak olyan települések is, amelyekben a házak utcászerűen, sorokba rendeződve épültek. Számos helyen találtak olyan kis méretű, tanyaszerű települést is, ahol csak egy vagy két ház állt a hozzá tartozó gazdasági épületekkel, vermekkel.

E településeken sok helyütt állhattak még a régi nomád életet idéző nemez-sátrak is, amelyekben még telente is szívesebben időztek a férfiak, mint a füstös földházakban. Régészetileg azonban ezek az építmények sajnos nem megfigyelhető-

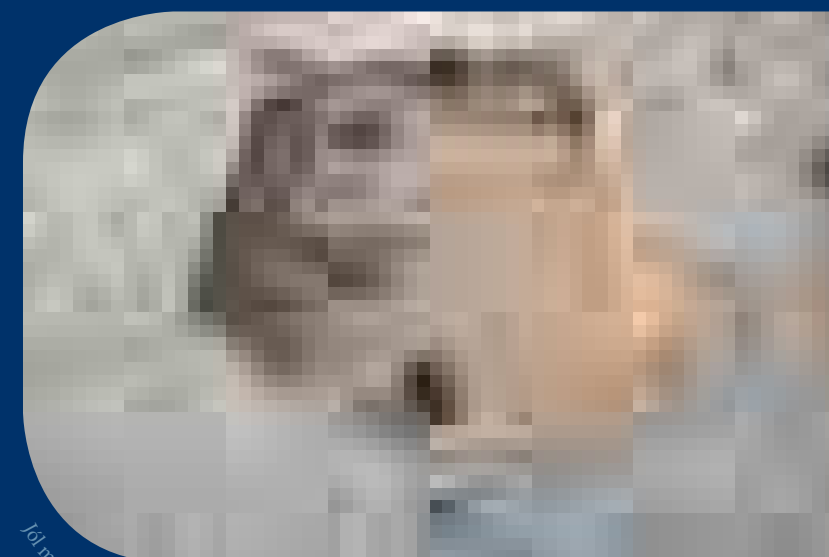

Árpád-kori ház kemencével Debrecen-Monostor erdő felől

inkább a korabeli írott forrásokra és a kísérleti régészet eredményeire (így többek között hagyományos módon megépített veremház-rekonstrukciókra) támaszkodott – őseink csak és kizárólag jurtákban éltek, sőt ez utóbbi véleményt osztó kutatók még a földbe mélyített veremházak létét is kétségbe vonták.

A honfoglalás körüli években valóban több középkori szerző is megemlékezett a magyarság lakhelyeiről. Természetesen azonban, hogy ezek az írástudók elsősorban azokat a számukra különleges lakhelyeket, a belső-ázsiai jurtákat említik meg, amelyeket Európában nemigen ismertek; így nem meglepő módon alig tesznek említést kő- vagy faházakról. Pedig Belső-Ázsiától a Kárpát-medencéig nyomon követhető őseink épített, a jurtától alapvetően eltérő háztípusa is.

Az említett két, zömmel kizárólagosságot feltételező elmélet ma már kétségtelenül meghaladottá vált. Az elmúlt évtizedekben több magyar régész is felhívta a figyelmet a korabeli élet sokszínűségére, a különböző lakásformák, a jurták, illetve a felszíni és földbe mélyített házak egymás mellett élésének lehetőségére.

Jól megfigyelhető a menetes bejárat, illetve a tetőszerkezetet tartó oszlopok helyei

ek, de a korabeli forrásokból és a belső-ázsiai néprajzi adatokból azért nagyjából tudjuk, hogyan is nézhetett ki a jurta. Minden valószínűség szerint a magyarság kör alaprajzú nemez-sátrakban élt. Ez egy gyorsan fölállítható és szétszedhető, lóra, kocsira mállázható, könnyű szerkezetű kupolasátor volt. Vázépítménye két részből áll: oldalfalát falécekből álló rácsszerkezet alkotja, amely hajlítható, összehajlítható, széthúzható. Az ollós vázat bőrszíjak erősítik össze. Tetővázat gömbhéjszerűen álló íves lécbordák alkotják, amelyek egy középső kerékbronsba futnak össze. Felsőletére nemezborítás kerül, lószőrből font kötelekkel rögzítve.

Kültéri sütőkemence rekonstrukciója Nyíregyháza-Rozsátszőlő lelőhelyről

A régészek által legjobban megfigyelhető épület a félig- vagy egészen földbe mélyített lakóház. Ezek általában kis méretűek, 2-3x3-4 métereseek, többnyire lekerekített sarkú négyzet alakúak voltak, falukat részben a gödör oldalfala, részben agyaggal bevert vesszőfonás, úgynevezett patics alkotta. A házak tetőinek legáltalánosabb szerkezeti megoldása a két ágasfás-szelemenre nyeregterítő volt, megfigyeltek azonban más tetőszerkezetekre utaló nyomokat is. A tető lefedésével kapcsolatban csak az újkori párhuzamokra hagyatkozhatunk, valószínű, hogy ebben a korban is náddal, sással, faágakkal fedhették be őket. A házak bejárata mentes volt, ezzel szemben helyezkedett el a kőből vagy az agyagból készített kemence, amely nemcsak fűtésre,

hanem sütés-főzésre is szolgált. Minthogy a kemencékhez nem építettek kéményeket, a füst az ajtón, illetve a tető réssein át távozott.

A kutatók időközben rájöttek arra is, az itt említett földbe mélyített, egysejtű gödörházak nem lehetnek a 14. századtól általánosan megjelenő, többszortatú földfelszíni házak közvetlen előzményei. A földfelszíni házak előzmények nélküli hirtelen megjelenését ráadásul semmiféle gazdasági-társadalmi változás nem indokolhatja. Ebből következően néhány kutató úgy véli, a gödörházak mellett mindenkor léteztek földfelszíni épületek is, és ezek szervesen hozzátartoztak a 10–13. századi falvaink képéhez.

Felmenő falú, előtetős ház rekonstrukciója Szamoskéréről

Földbe mélyített ház rekonstrukciója Kiskunfélegyháza határából

Zsülpelt falú kút rekonstrukciója Pácín határából

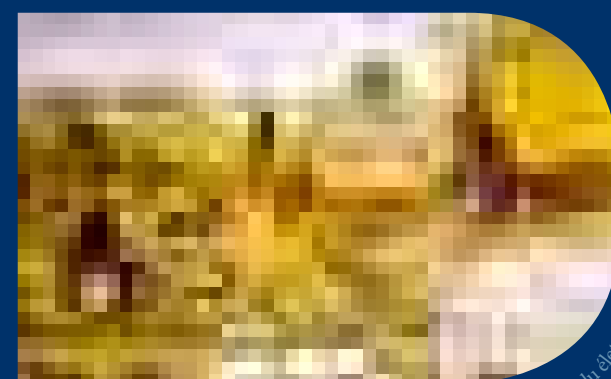
Árpád-kori faluásatásainkon egyébként valóban szaporodnak a föld felszínére épült faházakra utaló megfigyelések, bár az értelmezésük körül egyelőre még igen sok a bizonytalanság. Bizonyos, hogy a faházak száma a jövőben növekedni fog, nemcsak az új ásások révén, hanem a korábban feltárt házak részletes ismertetésével, illetőleg a már közölt eredmények újraértelmezésével is. Az azonban bizonyos, hogy a felmenő falú, illetőleg földfelszíni épületek jelentősége a 10. századtól az egész Árpád-koron át valójában jóval nagyobb volt, mint azt korábban gondolták a kutatók.

A települések azonban nem csak lakóépületekből álltak: a nagy területű, szórt szerkezetű falvakban a házcsoportok között árokkal körülvett karámkokat építettek, ahol főként télen

Kazak jurta a 20. század elején

tartották a jószágot. A településásatások igen gyakori leletei a különböző formájú és méretű gödrök is, amelyek részben élelem tárolására szolgáló vermek lehettek. E települések másik igen gyakran előforduló objektuma az úgynevezett szabadon álló kemence. Ezek az agyagból készült, kerek vagy patkó alakú kemencék a házak közelében, de azoktól függetlenül épültek. Kora tavasztól késő őszig a kicsi és mai szemmel nézve bizony nagyon egyszerű lakáskörülményeket biztosító házak helyett a kemencék környékén és a sátrakban folyhatott az élet. Ezeket a kemencéket sütésre, főzésre, gyümölcsök aszálására, gabona pörkölésére egyaránt használták. A honfoglaló magyarok

Egy 10. századi falu élete

Boronaház rekonstrukciója Edelény-Borsodi földvár lelőhelyről

Az újabb ásatási eredmények tehát kétség kívül rámutattak arra, hogy a 10–13. századi falvaink egészen más képet mutatnak, mint ahogyan azt hosszú-hosszú ideig elképzeltük.

RÉGI SZOMSZÉDAINK:

A VIKINGEK

FODOR ISTVÁN

22

Európa népeinek emlékeztetésében a vikingek is és a magyarok is úgy élnek, mint egykori rettegett hódítók. A vikingek hajóikon Amerikába is eljutottak, a magyar lovasoknak viszont meg kellett állniuk a népmeséinkben máig megörökölt Óperenciás tenger partjainál. Érdekes viszont, hogy semmi nyoma sincs az írott forrásokban, hogy e harcias népek egymásra rontottak volna. A régészeti leletek is arról vallanak, hogy békésen megfértek egymás közelében, s meglehetősen élénk kereskedelmet folytattak egymással.

A két nép ősi hazája igen távol volt egymástól. A magyarok – lévén állattartó nép – Kelet-Európa füves pusztáin hatoltak egyre nyugatabbra, a vikingek pedig északról dél felé igyekeztek, mindig alkalmas vízi utakat keresve hajóiknak. Skandinávia lakói nagyjából a 7–8. században vetettek szemet a Baltikum keleti részeire és a mai Oroszország északi vidékeire. A 8. században népes csoportjaik vertek tanyát a Volhov folyó partján, megalapítván ott a később Sztáraja Ladogának nevezett települést. Ennek lakói a Finn-öböl vízi útján közvetlen kapcsolatot tartottak a hatalmas svédországi viking központtal, Birkával.

A későbbi orosz földön megtelepedett vikingeket normannoknak vagy varégoknak nevezték. Ladogai csoportjuk egy része a 9. század közepére létrehozta a nem sokkal délre, szintén a Volhov mellett fekvő erődtített települést,

amelynek egykori nevét nem őrizték meg a források, ezért a régészekről kapta a Rjurikovo gorogyiscse nevet. A keresztszüllők azt kívánták ezzel jelezni, hogy itt élt és uralkodott az a Rurik nevű normann főember, aki a későbbi kijevi uralkodók dinasztiájának volt az őse. Ebből a településből vált ki az innen csak 2 km-re lévő „Újváros”, Novgorod, de már a 10. század elején. Egy másik közösségük hozta létre a 9. század második s a 10. század első felében virágkorát élő Gnyozdovót, a Dnyeper felső szakaszánál. E folyó délebbi részén jött létre Csernyigov. Végül létrejött Kijev is, a legdélebbi nagy település, amely később az itt kialakuló normann – keleti szláv állam központja lett.

A normann hajósok nem csak dél felé indították hajóikat a 9–10. században, hanem birtokukba vették a volgai vízi utat egészen a Kaszpi-tengerig, illetve a Donon is lehatoltak egészen a Fekete-tengerig. Ezzel jórészt kezükbe vették a legfontosabb kelet-európai kereskedelmi utakat. Igaz, nagyobb településeket itt már nem hoztak létre, de kereskedelmi bázisaik megjelentek a volgai bolgároknál és kazárföldön egyaránt. A Fekete-tenger keleti partvidékén már elérték a Bizánci Birodalmat, ahová korábban csak a földközi-tengeri útvonalon jutottak el.

A magyarok valamikor a 9. század közepe körül kerülhettek közvetlen szomszédságba a normannokkal, mégpedig az imént említett Dnyeper-menti területen. Őseink ugyanis ekkoriban teheték át szállásterületüket a Donyec-vídedi Levédiából a nyugatabbi Etelközbe, tehát a Dnyeper–Dnyeszter–Al-Duna vidékére.

A 9. századi magyar-normann kereskedelmi és más jellegű kapcsolatoknak a múlt század harmincas éveiben Fettich Nándor szentelt máig megszívlelendő tanulmányokat. Érthető, hogy a második világháború után a Szovjetunióban megfordult magyar kutatók nem nyúltak ehhez a politikailag érzékeny témához.

Az utóbbi időben azonban már nagyon is fontos számba vennünk azokat az újonnan orosz földön napvilágra került leleteket, amelyek sok tekintetben kibővítik idevágó ismer-

A valós etnikai helyzetképet a normannok által foltokban megszállt óriási területeken az adott időszakban nem könnyű értékelni. Az őslakosságot az északi területeken a különböző finnugri (finnugor nyelvű) népek alkották (észtek, karjalaiak, vepszék, lívek stb.), tőlük nyugatra főként balti népek (litvánok, lettek, poroszok) helyezkedtek el. Ám a normann terjeszkedéssel szinte egy időben zajlott a keleti szláv népcsoportok keletre tartó erős inváziója, akik a normannokkal szemben is jelentős többségben voltak. Ez végül is oda vezetett, hogy az államalkotó normannokat nyelvileg asszimilálták. A szóban forgó terület nyelvi és etnikai sokszínűségét jelzi ebben az időben, hogy megalakulásakor – s utána még sokáig – Novgorod három „vég”-ből, azaz városrész-ből állott, az egyiket a normannok, a másikat a szlávok, a harmadikat pedig a balti finnek lakták.

3.

reteinket, és nem egy esetben segítségül hívhatók hazai régészeti problémáink megoldásához.

4.

Nem érinthetem itt azokat az északi viking ízlésben fogant fegyvereket és kengyeleket, amelyek a 10. század végétől kerültek a nyugati mintára átszerveződő magyar fejedelmi, majd királyi haderő felszerelésébe. Ezek már a késői viking-magyar kapcsolatok körébe tartoznak, amelyekkel a magyar régészek egész sora foglalkozott korábban. Magam itt főként a 9–10. századi kölcsönhatásoknak kívánok több figyelmet szentelni.

Honfoglalás kori régészeti emlékanyagunkban régóta közismertek olyan tárgyak, amelyek még bizonyára a keleti normann mesterek műhelyeiből kerülhettek őseink birtokába. Az egyik ilyen készítmény lehet az a mindössze 1,21×1 cm nagyságú kis aranyozott ezüstveret, amely a Szlovákiához tartozó Bodrogszerdahelyen 1937-ben került napvilágra egy honfoglalás kori sírban (3. kép). A kis veret szakállas emberarcot mintáz, homlokára fésült hajjal. Hátoldalán két nittszeg szolgált a bőrszalagra való felerősítésre. Az egykori ásatási dokumentáció hiánya miatt ma már nem állapítható meg, mi volt e kism éretű, erősen kopott felületű veret funkciója. Csak

6.

7.

8.

valószínűsíthetjük, hogy egy veretes tarsoly záró szíjának felső szakaszát díszíthette. Nem kétséges: a szakállas-bajuszos férfarc azokra a viking szobrocskára (Oseberg) és függőkre (Gnyozdovo) emlékeztet, amelyek a skandináv mitológia alakját, egyes kutatók szerint magát Thor istent jelenítik meg.

Az újabban előkerült normann régiségek egy régóta vizsgált kérdés megoldását segítették elő honfoglalás kori régészetünkben. Az már régóta ismert, hogy a veretekkel díszített magyar tarsolyok szinte pontos másai leggyakrabban a keleti normann sírokból ismertek. Ezt az Újfehértó-micskepusztai mintájú tarsolyformát „magyar típusúnak” is nevezhetjük. Ilyen tarsoly került elő például Csernyigovban is, amelyet azonban ásatója helytelenül rekonstruált (13. kép). A két terület veretes tarsolyainak hasonlósága Dienes Istvánt már 1964-ban arra a gondolatra vezette, hogy a lemezzel fedett tarsolyok azon a területen alakulhattak ki, ahol a veretekkel való díszítés korábban ismert volt, a normannoknál (lásd a birkai két egyszerű bronzlemezt) és a magyaroknál, ahol a lemezzel való díszítés talán éppen a honfoglalás ideje körül alakult ki. Az akkor már ismert cseremiszföldi veszelovói tarsolylemezt Dienes nem tartotta helyi készítménynek. Később Dienes helyreállította a Budapest – farkasréti veretes tarsolyt, ahol a veretek már majdnem az egész fedet elborították (6. kép). Ebből arra a következtetésre jutott, hogy a veretes tarsolyoknak ez a legfejlettebb változata, amely közvetlenül megelőzte a tarsolylemezek

23

5.

kialakulását. Ő még nem tudhatta, hogy ilyenfajta veretes tarsolyok Csernyigov környékén is voltak, amint azt a sesztovicaai példány mutatja (8. kép). Ebből arra következtethetünk, hogy nem véletlen a birkai lemezes tarsolyok felbukkanása sem, hiszen a lemezzel való díszítés bizonyára csak ott alakulhatott ki, ahol megvolt a közvetlen előzménye. Ha azonban alaposan szemügyre vesszük a farkasréti és a sesztovicaai példányt, látunk köztük egy lényeges különbséget: az előbbinél a zárószíj a fedőlap mögött fut, míg az utóbbi ugyanúgy záródik, mint a többi veretes tarsoly. A farkasréti tehát vitathatatlanul fejlettebb típusú képvisel. Hogy ennek volt-e szerepe abban, hogy a keleti vikingeknél a tarsolyok lemezzel való díszítése nem terjedt el széles körben, ma még nem válaszolható meg. Az viszont kétségtelen, hogy nálunk a tarsolylemezek a 10. századi magyar ötvösművészet csúcsteljesítményei lettek. Azokon a területeken azonban (Volga-vidék, Kazária, Káma-vidék), ahol a későbbiekben előkerültek tarsolylemezek, egészen biztosan nem helyben alakultak ki, mivel itt hiányzik az előzmény – a farkasréti típusú tarsoly. Az itteni lemezek első példányai kereskedelmi úton kerültek ide, amelyeket a helyi mesterek később utánóztak, általában újfajta díszítéssel. Arra a következtetésre juthatunk tehát, hogy a magyar tarsolylemezek kialakulásának forrásvidéke valóban ott lehetett – Csernyigov és Kijev környékén –, ahol ezt Fettich Nándor a múlt század harmincas éveiben vélte. Csakhogy ő még arra gondolt, hogy e pompás tárgyak zöme még ott is készült a keleti területeken. Ám ma már biztosra vehető, hogy ez nem így történt. Tarsolylemezeinknek legalábbis túlnyomó többsége már a Kárpát-medencében készült, igaz, a legkorábbiak nem sokkal a honfoglalás után, amire néhányuk szerkezeti sajátossága is utal.

A honfoglaló férfiak viseleti tárgyai között a tarsolylemezek mellett igen rangos helyet foglal el az 1890-ben a Beregszász melletti kis-hegyi kőbányában talált aranyozott ezüstlemezből készült, csonkakúp ala-

Az orosz őskronika 882-re teszi azt az eseményt, amikor Oleg, Rurik leszármazottja, Novgorodból erős sereggel Kijevbe ment, ahol megölte az ott főnökösködő Aszkoldot és Dirt, majd az előbbi a Magyar nevű hegyen temette el, ahol Olma (Álmos) udvara (*Olmin dvor*) volt. Bár a szöveg ilyen értelmezése többek részéről is vitatott, nézetem szerint – ha a filológiai érveket és a történeti körülményeket is mérlegre tesszük – messzemenően ez a legvalószínűbb felfogás. Ráadásul a régészeti bizonyítékok is amellett szólnak, hogy Álmos fejedelemnek itt, Kijevben lehetett a nyári szállása. Más kérdés, hogy helyes-e a 882-es évszám, vagy valamikor később kerülhetett sor erre az eseményre. Ez aligha dönthető el, de egyértelműen nem is cáfolható. Mindenesetre a magyar fejedelem 893-894 után már nem tarthatott itt nyári szállást. Az viszont kétségtelen, hogy Oleg 882-ben nem jöhetett Novgorodból, hiszen az a 9. században még nem létezett, ekkor még csak az említett Rjurikovo goryicséről kelhetett útra.

kú süvegcsúcs (7. kép). Alakjánál fogva a tárgy jól ráillik a steppéken a szkíta kortól kezdődően használatos csúcsos nemezsüveg, felületét – csakúgy, mint a híres galgóczi tarsolylemezt – végtelen hálóból illesztett levélcsokok (palmetták) ékesítik. A csonkakúp fölötti kis gömböt ugyanolyan aranyhuzalból készült fonadék határolja el, mint amilyen alul fut körbe a perem fölött. E fonatban a kutatók már régen a viking művészet jellemző fonatos mintáját ismerik fel. Nemrég Jászberény határában egy homokkitermeléskor megsemmisített honfoglaló temető egyik sírjából újabb, hasonló csonkakúp alakú aranyozott ezüst süvegcsúcs került elő (4. kép). Ennek felületét is hálóból font palmetták díszítik, tetején ennek is kis gömb helyezkedik el, ám itt nem látunk a beregszászihoz hasonló fonatdíszítést. Ám párhuzamai ennek ellenére is a vikingek földjére vezetnek bennünket.

A híres svédországi birkai temető két sírjában is letek az elhunytak fejénél a jászberényire emlékeztető süvegcsúcsot, ám azokat granulációval díszítették [a granuláció során az ötvös a fémfelületre apró fém (többnyire ezüst vagy arany) golyócskákat forraszt – a szerk.], s alul nem egyenes peremben végződnek, hanem négy, íves „fülben”. Ismerünk azonban – igaz, szintén granulációval díszes felületű párhuzamot is, méghozzá szintén Sesztovicából, amely viszont alul egyenes peremben végződik (9. kép).

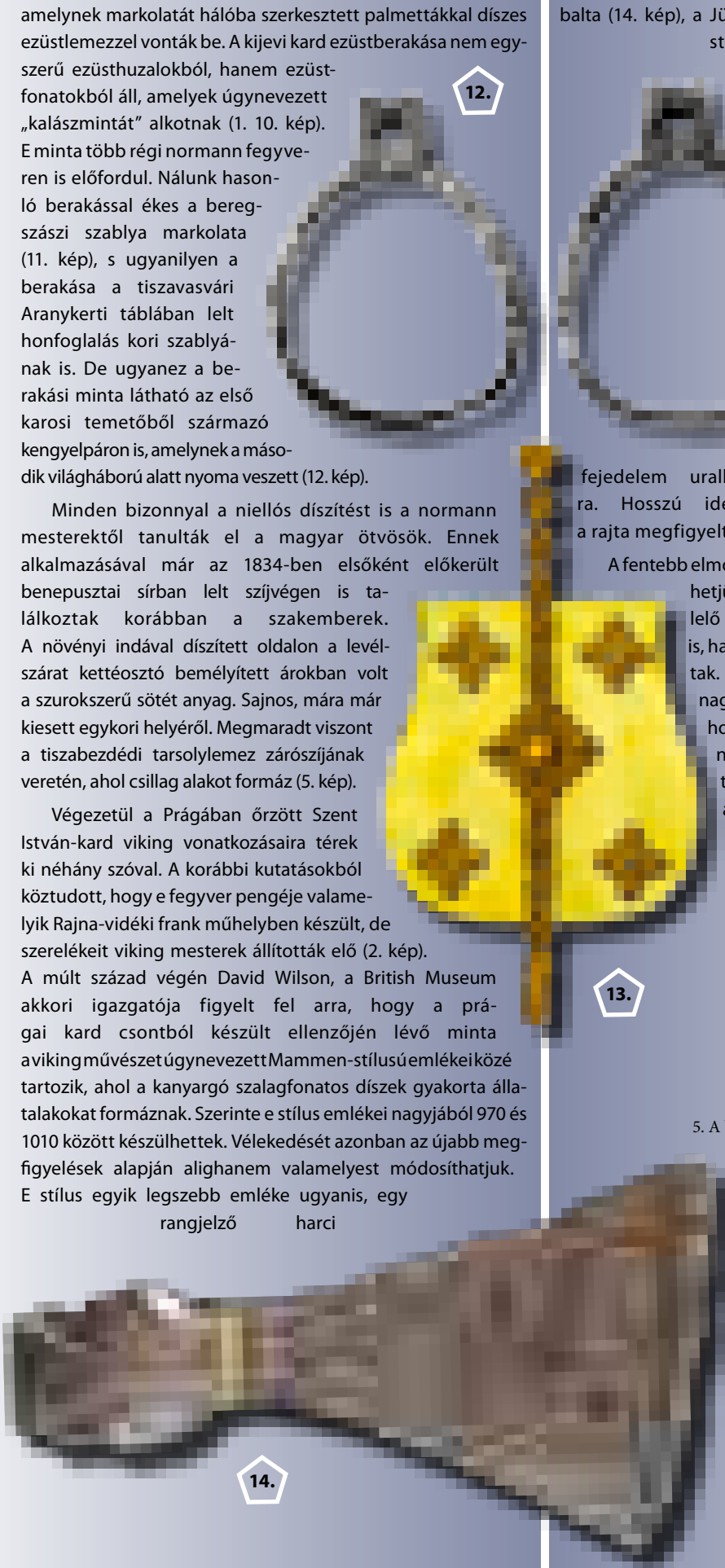
Egyelőre úgy tűnik tehát, hogy a tarsolylemezek mellett van egy másik honfoglalás kori tárgytípusunk is, amelynek kialakulási területe szintén a csernyigovi – kijevi normann fémművességhez közelít bennünket, továbbá az is valószínűnek látszik, hogy süvegcsúcsaink megjelenése is a honfoglalás időpontjához lehet közel. Igaz, már mindkettő kialakult magyar művészeti stílusban fogant (ami a tarsolylemezekre is igaz), ám a jászberényi darabot két érem is keltezi, méghozzá Berengár itáliai király uralkodásának idejére (888–915).

Szakirodalmunkban régtől fogva ismert a kijevi Aranykapu mellett 1900 tavaszán talált kétélű kard,

amelynek markolatát hálóból szerkesztett palmettákkal díszes ezüstlemezzel vonták be. A kijevi kard ezüstberakása nem egyszerű ezüsthuzalokból, hanem ezüstfonatokból áll, amelyek úgynevezett „kalászmintát” alkotnak (1. 10. kép). E minta több régi normann fegyveren is előfordul. Nálunk hasonló berakással ékes a beregszászi szablya markolata (11. kép), s ugyanilyen a berakása a tiszavasvári Aranykerti táblában lelt honfoglalás kori szablynak is. De ugyanez a berakási minta látható az első karosi temetőből származó kengyelpáron is, amelynek a második világháború alatt nyoma veszett (12. kép).

Minden bizonnyal a niellós díszítés is a normann mesterektől tanulták el a magyar ötvösök. Ennek alkalmazásával már az 1834-ben elsőként előkerült benepusztai sírban lelt szíjvégen is találkoztak korábban a szakemberek. A növényi indával díszített oldalon a levélszárat kettéosztó bemélyített árokban volt a szurowszerű sötét anyag. Sajnos, mára már kiesett egykori helyéről. Megmaradt viszont a tiszabezdédi tarsolylemez zárószíjának veretén, ahol csillag alakot formáz (5. kép).

Végezetül a Prágában őrzött Szent István-kard viking vonatkozásaira térek ki néhány szóval. A korábbi kutatásokból köztudott, hogy e fegyver pengéje valamelyik Rajna-vidéki frank műhelyben készült, de szereléseit viking mesterek állították elő (2. kép). A múlt század végén David Wilson, a British Museum akkori igazgatója figyelt fel arra, hogy a prágai kard csontból készült ellenzőjén lévő minta avikingművészetűgynevezettMammen-stílusúemlékeiközé tartozik, ahol a kanyargó szalagfonatos díszek gyakorta állatalakokat formáznak. Szerinte e stílus emlékei nagyjából 970 és 1010 között készülhettek. Vélekedését azonban az újabb megfigyelések alapján alighanem valamelyest módosíthatjuk. E stílus egyik legszebb emléke ugyanis, egy rangjelző harci

balta (14. kép), a Jütland-félsziget középső részén talált, a stílusnak nevet is adó mammeni sírból került elő, ahol bizonyára Kékfogú Harald dán király egyik hadvezére nyugodott. A gerendákból összerótt sírkamra faanyagát dendrokronológiai módszerrel 970–971-re keltezték a kutatók. A sírba került tárgyak azonban egy-két évtizeddel korábban kerülhettek ki a viking mesterek keze alól, nagyjából a 10. század közepe körül. A kard készülessi idejét tehát a század második felére tehetjük, mivel Géza fejedelem uralkodása alatt került Magyarországra. Hosszú ideig használati fegyver volt, amit a rajta megfigyelt kopásnyomok igazolnak.

A fentebb elmondottak alapján tehát igen fontosnak ítéltethetjük meg a mintegy másfél évszázadot felölelő magyar-viking kölcsönhatást. Még akkor is, ha csekély számú példánk kiragadottak voltak. Nem kétséges, hogy a két nép művészete nagyban hatott egymásra, amit az is igazol, hogy nálunk is meghonosodott a szalagfonatos stílus. A viking-normann művészet viszont a magyar mesterek bizonyára a növényi ornamentikával gazdagították.

- Képek:
1. A kijevi kard markolatának előoldala.
 2. A Szent István-kard markolata.
 3. A bodrogszerdahelyi veret.
 4. A jászberényi süvegcsúcs.
 5. A bezdédi tarsolylemez zárószíján lévő niellós veret.
 6. A Budapest – farkasréti tarsoly.
 7. A beregszászi süvegcsúcs.
 8. A sesztovicaai „farkasréti típusú” tarsoly.
 9. A sesztovicaai süvegcsúcs.
 10. A kijevi kard markolatának hátoldala.
 11. A beregszászi szablya markolata.
 12. A karosi berakásos kengyelpár.
 13. A csernyigovi magyar típusú veretes tarsoly. (A szerző rekonstrukciója.)
 14. A mammoni balta.

Gazdag

Langó Péter

Türk Attila

26

honfoglalás kori temető Szentés határában

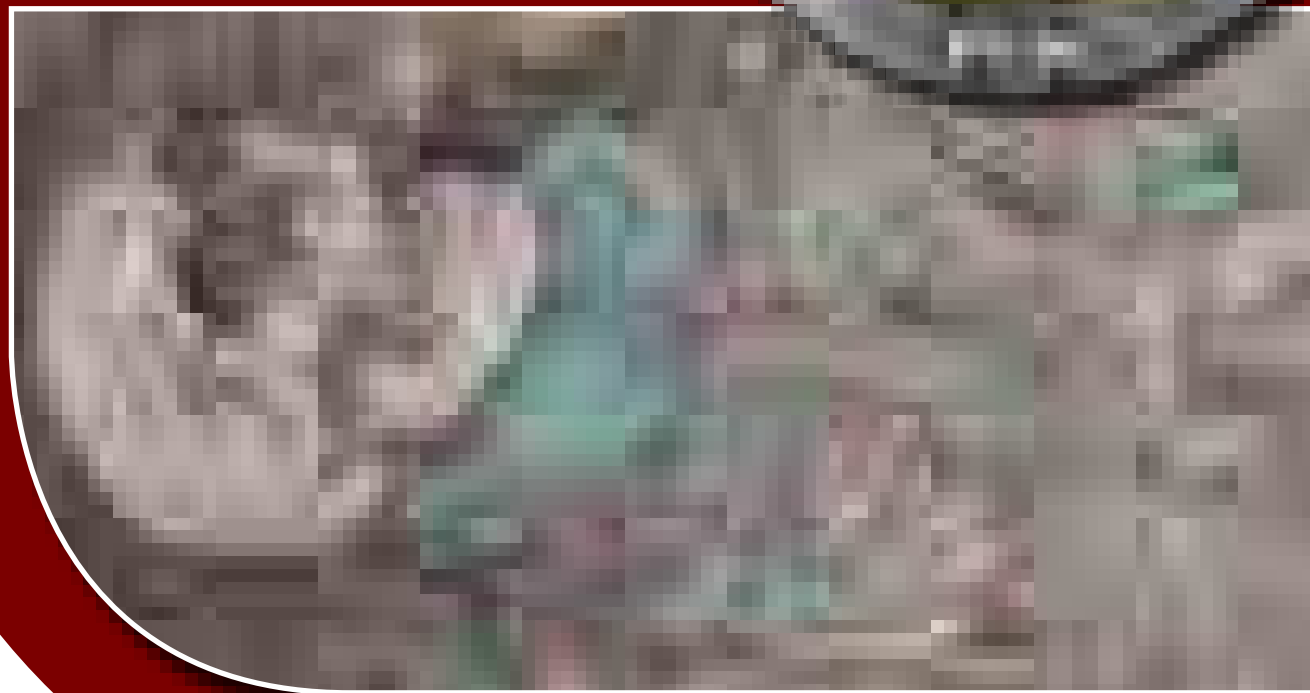
A temetkezésből előkerült
ékszerek tisztítás után

1940

-ben a Csongrád megyei Szentés város délkeleti, Derekegyházi oldal nevű határrészeiben, a Kórógy-ér egykori árteréből kiemelkedő kis háton Berényi Benjamin tanyatulajdonos földmunkák során honfoglalás kori temető sírjait bolygatta meg, melyeket részben

Szendrey Géza helyi tanító segítségével bontott ki. A később a helyszínre érkező szentesi múzeumigazgató, Csallány Gábor két újabb sírt tárt fel. A sírokból kiemelkedően gazdag leletanyag került elő, főként a honfoglalás kori női viselet pompás ékszerei. Mivel sejthető volt, hogy további sírok is nyugszanak még a földben, Bálint Csanád szegedi régész 1968 őszén Berényi Benjamin segítségével azonosította a lelőhelyet, de ásatásra végül is nem vállalkozott. Újabb kutatásra csak 30 év múltán, 2002-ben nyílt lehetőség a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete és a szegedi Móra Ferenc Múzeum együttműködésének keretében. A temetőt végül hatalmas szerencséjével sikerült megtalálni, s a modern ásatási módszereknek köszönhetően teljes egészében feltárni az időközben alaposan átalakult határrészben.

Az 5. sír feltárás közben

27

A lelőhely az említett Kórógy-ér egykori magaspartján, a környezetéből mindössze 1-1,5 méterre kiemelkedő kis dombon feküdt. A 2002-es feltárás során előkerült a korábban már ismert négy sír maradványa (az 1940-es ásatás kutatóárkaival egyetemben), de további négy újabb temetkezés is. Mint kiderült, az összesen nyolc sír egyetlen észak-déli irányú sírsort alkotott.

Érdekes adalék, hogy az II. világháborút megelőzően a régészek gyakorta nem gyűjtötték még össze a sírokból származó csontokat, hanem a koponyák kivételével visszatemetették azokat. Az újabb, modern módszerekkel végzett ásatás alkalmával így viszont sikerült ezeket a visszatemetett emberi vázcsontokat is feltárni és begyűjteni, melyek alapján azonosíthatóvá váltak a korábban feltárt temetkezések is. Itt külön érdekesség volt, hogy a másodlagos helyzetben lévő [azaz a régészek által visszatemetett – a szerk.] csontok között olyan további apró leleteket is találtunk, melyeket a korábbi ásatók nem vettek észre, így azok hagyatéka és dokumentációja is kiemlézhetővé vált.

A temetkezések közel felénél fordultak elő lócsontok és lószerszámok. Közöttük a 6. számú sír, amelyben egy 46–52 éves korában meghalt férfi feküdt, különösen érdekesnek bizonyult. A lekerékített sarkú, téglalap alakú sírgödör hosszanti oldalai mentén egy-egy 10–25 cm széles padka húzódott. Az északi oldalon található padkán egy oldalt összehajtott lóbőrt tartalmazó, úgynevezett részleges lovas temetkezés maradványai feküdtek. Az áldozati ló egy kifejlett, 9 éves mén volt. A ló végtagjai közül három a sírgödör alja és az emberi váz

A bolygatott 6. sír feltárás közben

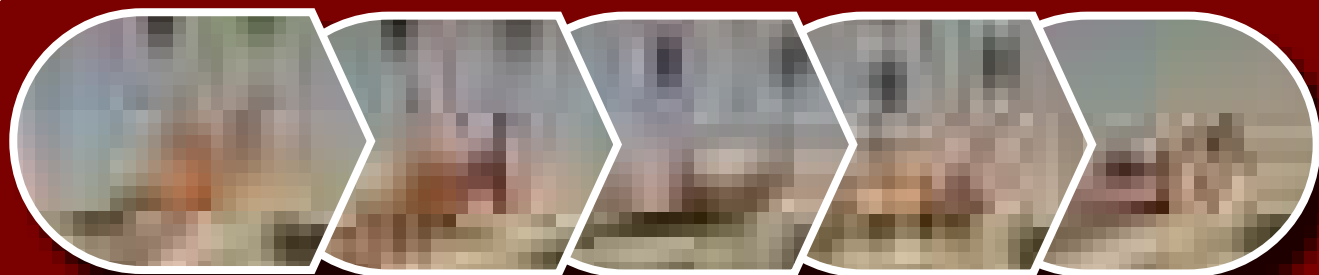
Ezüst alapú ötvözetből készült aranyozott préselt veret az 5. sírből

irányában feküdt, patával kissé lecsúszva a padkáról, de teljes rácsúzását az emberi vázra valószínűleg az egykor alatta lévő bőrtömeg akadályozta meg.

A temetési szertartás menetének rekonstrukciójához számítógépes szimulációt készítettünk. Ennek alapján számunkra az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a lómaradványokat még a sírgödörön kívül, előzetesen valamennyire összehajtották, azaz előkészítették a sírban való elhelyezésre. Ez annál is való-

Az 5. sírban feltárt leletek viseleti rekonstrukciója (Boldog Zoltán rajza)

A 6. sír lovastemetkezésének elvi rekonstrukciója (Réti Zsolt rajza)

színűbb, mivel a sírban nemcsak a rendelkezésre álló hely szélessége volt korlátozott, de a lómaradványok helyzete alapján a test hossz tengelye mentén is össze kellett gyűrni a lóbőrt. Úgy véljük tehát, hogy először a halottat helyezték a sírgödörbe, majd az előkészített lómaradványok „csomagját” helyezték a sírba, melyet az ott kialakított padka sajátos alakjához igazítottak. A végtagok biztosan a lóbőr tömegének tetején helyezkedtek el, melyeket szintén következetesen rendeztek el. A lókoponyát, melyet az archeozoológiai vizsgálatok adatai alapján nem vágta le a bőrről, a bőrrel együtt mozgatva a keskeny padka tetejére állították, majd szorosan a falhoz nyomták, és valószínűleg csak ezt követően helyezték a ló szájába a zablát. Ez a formai kialakítás eddig egyedülálló a ko-

rabeli leletanyagban, és véleményünk szerint a szertartásban megfigyelt tudatosság arra bizonyíték, hogy a Kárpát-medencébe 895-ben beköltöző népesség valószínűleg hiedelmeik és hitviláguk tekintetében is eltérő komponensekből, azaz eltérő kulturális háttérrel rendelkező csoportokból tevődött össze.

Érdemes kitérni az itt talált leletanyagra is. A korábban már ismert 4. számú sír felsőruházatát például gazdagon díszítették aranyozott ezüstveretekkel. Ehhez hasonló, de még kiemelkedőbb régészeti leletanyag a sírsor középső részén fekvő, 5. számú sírből került elő. Érdekes (és szerencsés) módon a váz lábát az 1940-es feltárás egyik kutatóárka már megbolygatta, akkor azonban a temetkezés még nem került feltárássra. Erre csak 2002-ben került sor. A sírban egy 20-21 éves fiatal nő

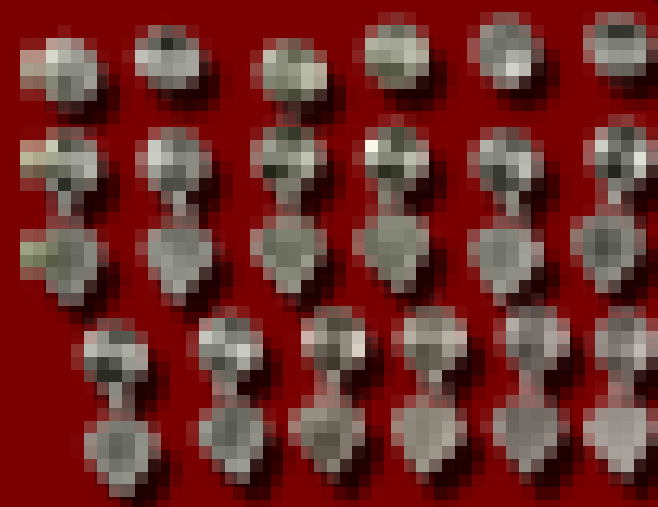
A 6. sír digitalizációjának második fázisa (Réti Zsolt rajza)

A 6. sír digitalizációjának első fázisa (Réti Zsolt munkája)

jó megtartású csontváza feküdt. A vázon és a váz mellett számos, főként aranyozott ezüstből készült test- és ruhaékszer került elő. Kiemelkedő lelet a nő hajfonatait díszítő nagy méretű lemezes hajfonatkorongpár, a finoman font huzalból kialakított nyaklánc és a honfoglaló magyar nőknél divatos gömbsorcsüngős fülbevalópár, melyek karikáit a lánc két vége kötötte össze, ami igen ritka jelenség.

Kéttagú csüngős ruhaveretek a 4. sírből

Szentes környéke honfoglalás kori emlékeinek kutatásánál kiemel-nünk Csallány Gábor (1871–1945) egykori múzeumigazgatót. Csallány fiatal korában bejárta Dél-Amerikát, majd hazatérte után 1893-ban Szentesen vállalt munkát. 1897-ben kezdeményezésére alakult meg a Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat, melynek gyűjteményét régész-múzeumként haláláig vezette. A környékbeli temetők – köztük a derekegyházi sírok – többségének szakszerű feltárása, meg-mentése az ő nevéhez fűződik.

A sírban nyugvó hölgy kaftánját aranyozott ezüstből készült, kéttagú csüngős veretekkel díszítették, míg ruhája további gazdagságát a rávarrt kerek préselt ezüstveretek hangsúlyozták. A felsőruházatot ezüst és bronz fülesgombok fogták össze, kezén karperecet hordott, és a temetés során egy bőr lyukasztására szolgáló vasárt is a halott mellé tettek még.

A temető szerkezete és a sírokban feltárt leletanyag alapján megállapítható, hogy a lelőhelyen a 10. századi vezetőréteg egy gazdag kiscsaládi közössége temetkezett.

Szentes város környékének jelenleg ez a leggazdagabb ismert honfoglalás kori régészeti lelőhelye. A változatos mellékletanyaggal eltemetett női temetkezések jól illeszkednek a Dél-Alföld 10. századi hagyatékában eddig megfigyelt hasonló sírok sorába. A Csongrád és Bács-Kiskun megyék területén eddig feltárt honfoglalás kori sírok esetében általános tendenciaként figyelhető meg, hogy pl. a Felső-Tisza-vidék korabeli temetkezéseivel ellentétben – valamilyen rejtélyes okból kifolyólag – térségünkben a női temetkezések mellékletei sokkal gazdagabbak a férfisírokénál. Reméljük, idővel az a rejtély is megoldódik majd a jövő kutatásainak köszönhetően!

Bernert Zsolt – Buzár Ágota

A honfoglalás kori koponyalékelés

30

A koponyalékelés vagy más néven trepanáció szokása az őskortól kezdve több népességnél, kultúránál kimutatható, bár annak céljai, készítési módjai eltérőek lehetnek. A trepanáció alatt olyan emberi beavatkozást értünk, amelynek során a koponyatető bizonyos részén felületi vagy teljes csontvastagságot érintő csontrészt kivétel nélkül törtenek. Végezhetik élő emberen (gyógyító vagy rituális okból) vagy a halál beállta után (kultikus okból, pl. amulettkészítés).

Az élő emberen végzett trepanációnak két típusa van:

A sebészi trepanáció során eltávolítanak egy csontdarabot a koponyából. Ez a beavatkozás a koponyacsontot teljes vastagságában érinti, és a koponyaüreg megnyitását eredményezi. A beavatkozás bizonyos esetekben – pl. trauma vagy az annak következtében fellépő koponyaűri nyomás fokozódásakor – életmentő lehet. A sebészi trepanáció végzőjének pontos anatómiai ismeretekkel kellett rendelkeznie, valamint értenie kellett a fájdalom- és vérzéscsillapítás-hoz, a seb elfertőződésének megakadályozásához is.

A korabeli gyógyítók szakértelmének egyértelmű bizonyítéka a műtét utáni sebgyógyulás, illetve a túlélés. A honfoglalás kori beavatkozások az esetek túlnyomó többségében gyulladásmentesen gyógyultak. Ezt a gyógyulási arányt a 20. század közepéig meg sem tudta közelíteni az európai orvostudomány. A koponyasérülések műtéti gyógyítását minden történeti korszakban megkísérelték, a honfoglalás

Gyógyult sebészi trepanáció egy honfoglalás kori koponyán

Érdekes esetet lehet megfigyelni egy honfoglalás kori koponyán, amelyet a Vörs-Majori dűlő temetőben tártak fel. A sebészi trepanáció itt a homloküreg megnyitásával járt, amely belülről, a homloküreg irányából folyamatos fertőzésnek tette ki a műtéti beavatkozással feltárt területet. Ennek ellenére a trepanáció kívülről gyulladásmentesen gyógyult, belülről viszont jól látható a gennyes gyulladás miatti csontátépülés.

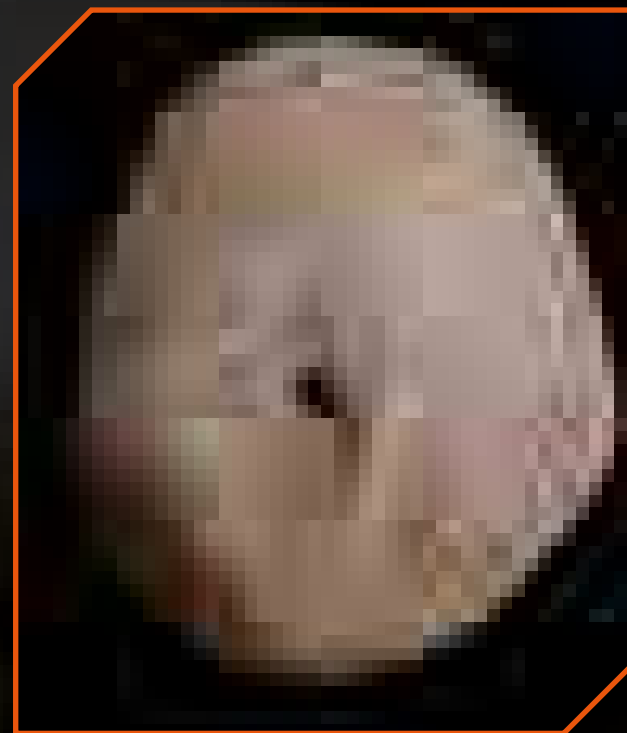

A vörsi honfoglaló koponyán látható sebészi trepanációt nagy szakértelemmel kezelték, a homloküreggel nem érintkező csontszélek szépen begyógyultak, ugyanakkor a homloküreg felől folyamatos fertőzésnek volt kitéve

kori trepanáció technikája azonban, a csontszilánkok tökéletes eltávolítása, a csontszél lekerekítése megkülönbözteti az eljárást a többi korszak beavatkozásaitól.

A honfoglalás kori koponyalékelést éles, nem fogazott élű késsel végezték. Néhány széles, rövid pengéjű kés fennmaradt, amelyekről

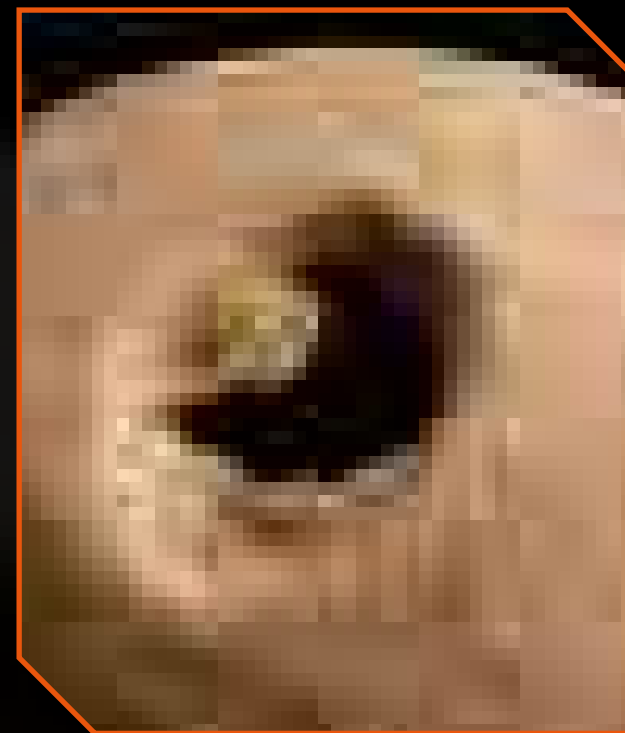
31

Gyógyult sebészi trepanáció. Az eredeti sérülés alakja alig látszik, szinte teljesen kitölti az újonnan képződött csontlemez

úgy gondolják, kifejezetten trepanáláshoz használták őket. A közönséges kés, amely a honfoglalás kori sírok gyakori melléklete, tökéletesen megfelel a koponya kivésésére. Egyébként a bicska, az üvegcsilánk, az obszidián- vagy a jászpípenge, a kagylóhéj és a kókuszdió kiélezett héja is alkalmas trepanálásra a néprajzi adatok alapján.

A trepanálási folyamat során elsőként a bőr lemosására (fertőtlenítésére), esetleg a haj leborotvására és a fájdalomcsillapításra, majd a bőr és az alatta levő lágyrészek betetszésére és félrehajtására, félrehúzására került sor. Ezt követte trauma esetén a seb kitisztítása, valamint az idegentestek, a roncsolt lágyrészek és csontszilánkok eltávolítása. Éles késsel kivették a koponyacsontot, majd a sebsejt kiegyengették. Sebészi trepanációnál az agyhártya megsértesét nagy odafigyeléssel kerültk el. Vérzéscsillapítás és fertőtlenítés után a bőrt és az alatta levő lágyrészeket visszailestették, és varrással, kapcsokkal vagy kötéssel a gyógyulásig a helyén rögzítették. A műtét során ke-

A sebgyógyulás jól látható a lekerekedett csontszéleken

letkező csonthiányt az alatta levő lágyrészek védelme céljából sokszor fémllemezrel zárták le. A koponyacsontokon gyakran látható ennek nyoma zöldes elszíneződés, patina formájában, de igen ritkán maga a fémllemez is előkerül, pl. Vereben. A fémllemez összetételétől függően (arany, ezüst, réz) behelyezhették azt akár a bőr alá implantátumként, vagy a fejfödőbe, sapkába varrva is. A honfoglalás korában a trepanációs esetek túlnyomó többségében megfigyelhető a gyógyulás folyamata, amely a sebszélek lekerekedésével, új csontlemez képződésével járt. Az évek során ez a folyamat annyira előrehaladhat(ott), hogy akár záródhat(ott) is az eredeti csonthiány.

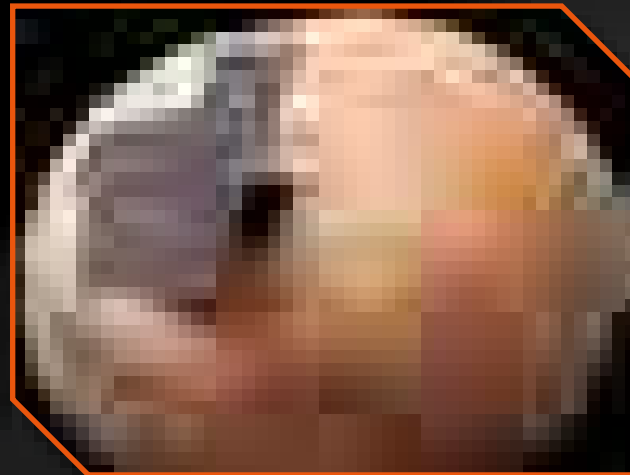
Egy jól sikerült műtét után a koponyán többnyire nem felismerhető az eredeti traumás sérülés alakja. Abból, hogy férfiaknál sokkal gyakrabban fordul elő sebészi trepanáció, mint nőknél, arra következtethetünk, hogy ezek harci sérülések műtéti nyomai lehettek.

A honfoglaló magyarság hitvilágának, a magyar táltosok gyógyító tevékenységének megismeréséhez vihet közelebb az az agyagsíp, amelyet az 1920-as években Tatán, egy homokbányában találtak. A síp egy bajszos, enyhén mongoloid arcú, jelképesen trepanált férfifejet (táltost?) formáz. A felületén található fehér színű, meszes tengeri lerakódás alapján az agyagsíp legfeljebb egy hónapot tölthetett tengervízben rituális célból: így nyerhette el gyógyító erejét. A mágikus erejének tartott tárgyat valószínűleg a 9. században Dél-Oroszország területén készítették, és a 9–11. században a Kárpát-medencében használták gyógyításra. Ez a legkorábbi ismert orvostörténeti eszközünk, hangszerünk és sámánisztikus tárgyi emlékünknél a leletet ismertető Kralovszky Alán szerint. A sípkészítő számára fontos lehetett a jelképes trepanáció hangsúlyos megjelenítése. A táltosok síppal-dobbal gyógyításának emlékét egy gyermekmondóka is őrizi:

Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábád?
Török gyerek megvágta,
Magyar gyerek gyógyítja
Síppal, dobbal, nádi
hegedűvel!

A verebi koponya és a mellette talált fémlemez. A koponyatetőn látható zöldes elszíneződést a csonthiány lefedésére szolgáló fémlemez okozta

A sebészi koponyalékelést követő csonthiány lefedésére használhattak fémlemezt, ez azonban ritkán kerül elő

A jelképes (szimbolikus) trepanáció csak a csont külső rétegeire terjed ki, nem nyitja meg a koponyaüreget. Készítői egy leggyakrabban 8–14 mm átmérőjű kör vagy elliptikus (ritkán szilvماغ) alakú mélyedést vésnek vagy kaparnak valamelyik koponyacsont felületébe.

A szakirodalomból több mint 200 jelképesen trepanált koponya ismert. Ezek több mint háromnegyed részét a Kárpát-medence területéről írták le. A többi esetet a Volga folyó környékéről, a Kaukázusból, az Észak-Pontoszi régióból [a Fekete-tenger északi partvidéke – a szerk.] és Bulgária területéről ismerjük.

A Kárpát-medence területén a jelképes trepanáció gyakorlása szinte kizárólagosan a honfoglaló magyarokhoz köthető, leszámítva néhány késő avar kori és néhány kora Ár-

III. Béla

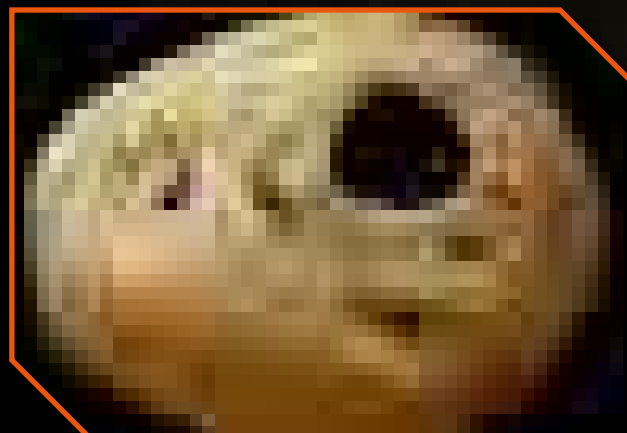
A jelképes trepanációt a kutatók egyöntetűen a pogány hitvilághoz köthető beavatkozásnak tekintik függetlenül attól, hogy milyen okból kerül rá sor. Ezt támasztja alá az a megfigyelés, hogy az Árpád-kori keresztény temetőkben a trepanáció elvétve fordul elő. Ennek tükrében rendkívül izgalmas a III. Béla királyunk (élt 1148?–1196) koponyáján megfigyelhető jelképes trepanáció. A beavatkozás jól látható a koponyáról készült festményen és koponyamásolaton is. A székesfehérvári királyi bazilika embertani anyagát vizsgáló kutatócsoport is részletesen beszámolt a művi beavatkozásról: a trepanáció a korona- és a nyílvarrat találkozásánál a koponyatetőn található, a csonthiány 9 mm hosszú, 8 mm széles, 2 mm mély. A seb gyógyulásának mértéke alapján a koponyalékelés több évvel a király halála előtt keletkezett.

Több mint 150 évvel a keresztény állam megszületése után az Árpád-házi király koponyáján végzett, pogány szertartás ténye számos olyan kérdést vet fel, amelyet a tudományos világ még nem válaszolt meg.

pád-kori esetet. A honfoglalás kori temetőkben a szimbolikus koponyalékelés a megvizsgált felnőtteknél 12,5%-os gyakorisággal fordult elő.

A férfiakban és nőkben egyformán gyakori, a férfiaknál valamivel többször figyelhető meg. A beavatkozást bármely életkorban elvégezheték, gyerekeknél és serdülőkorúaknál viszont szinte egyáltalán nem fordul elő.

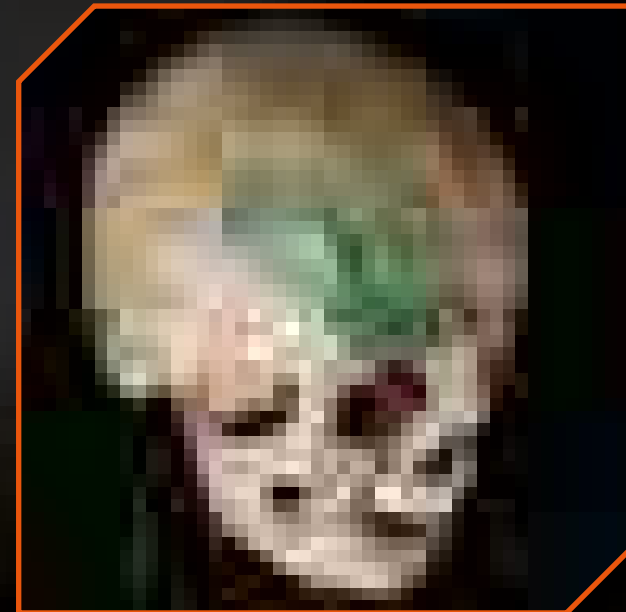
A jelképes trepanációk többnyire a koronavarrat és a nyílvarrat találkozásánál, az úgynevezett bregmapontban fordulnak elő, illetve a bregmapontot övező 5 cm-es sugarú körben, ritkábban a falcsonatok ezen körön kívül eső területein. Amennyiben kettő vagy több jelképes trepanáció fordul elő egy egyénen, azok rendszerint szabályos, szimmetrikus elhelyezkedést mutatnak.

A koponyatetőt ért traumás sérülések eredeti körvonalai alig látszanak, a sebszéllek begyógyultak. Az apró tűszúrászerű nyomok a sebek körül gyulladásra utalnak, ennek ellenére a beteg éveket élhetett túl a műtétet

A sebészi koponyalékelést követő csonthiányt szinte teljesen befedte az újonnan képződött csontlemez

Nagy méretű, szilvماغ alakú jelképes trepanáció a koponyatetőn

A jelképes trepanáció készítésénél a gyógyító szándék csak közvetett módon képzelhető el. Olyan betegség, amely a férfiakat és nőket is felnőtt korban 10% feletti gyakorisággal érinti, és a koponyán végzett jelképes trepanációval gyógyítható, nem ismert. Ráadásul gyerekeknél egyáltalán nem, serdülőknél is csak elvétve fordul elő jelképesen trepanált egyén. A gyógyulás lélektani elősegítése ugyan elképzelhető, de nem bizonyítható. A jelképes trepanációk közül gyakorlatilag mind gyógyult beavatkozás. Egy-két esetet kivéve, amikor a beteg műtét közben más okból meghalt, ezért a trepanációt sem fejezték be. Ezek az esetek a jelképes trepanáció gyógyító szándékára utalhatnak. A szakrális indíttatás lehetősége régóta foglalkoztatja a kutatókat. Ezzel kapcsolatban több elképzelés is született. Egy adott társadalmi szerephez szükséges beavatás lehetőségét megkérdőjelezi az a tény, hogy a jelképes trepanációk különböző életkorokban fordulnak elő, valamint az, hogy a honfoglaló patriarchális közösségében közel azonos arányban végezték el ezt a beavatkozást férfiakon és nőkn.

Nem gyógyult traumás sérülés egy középkori koponyán

A vizsgált egyének számához mérten a trepanációk aránya magasabb az Alföldön, mint a Dunántúlon. A Dunántúlon megfigyelt esetek többnyire későbbre datálhatók, ami jól egybevághat azzal, hogy a honfoglalók a Dunántúlt később szállták meg. Társadalmi rétegzettségére nem következtethetünk, a régészeti mellékletek ugyanis nem igazolják azt, hogy a gazdagabb mellékletekkel temetettek között nagyobb lenne a lélelés előfordulása. Az egyes temetőket összehasonlítva azonban különböző arányokat találunk, pl. a Felső-Tisza-vidéken, amely vezetői központ volt, magasabb a trepanációk aránya. Megemlíthető, hogy a dunántúli esetek többnyire rosszabb kivitelűek az alföldiekénél, amely arra enged következtetni, hogy az egykori szállásterület periferiáján nem a legnagyobb gyakorlattal rendelkező gyógyítók ténykedtek.

A három jelképes trepanáció szimmetrikusan helyezkedik el a koponyán

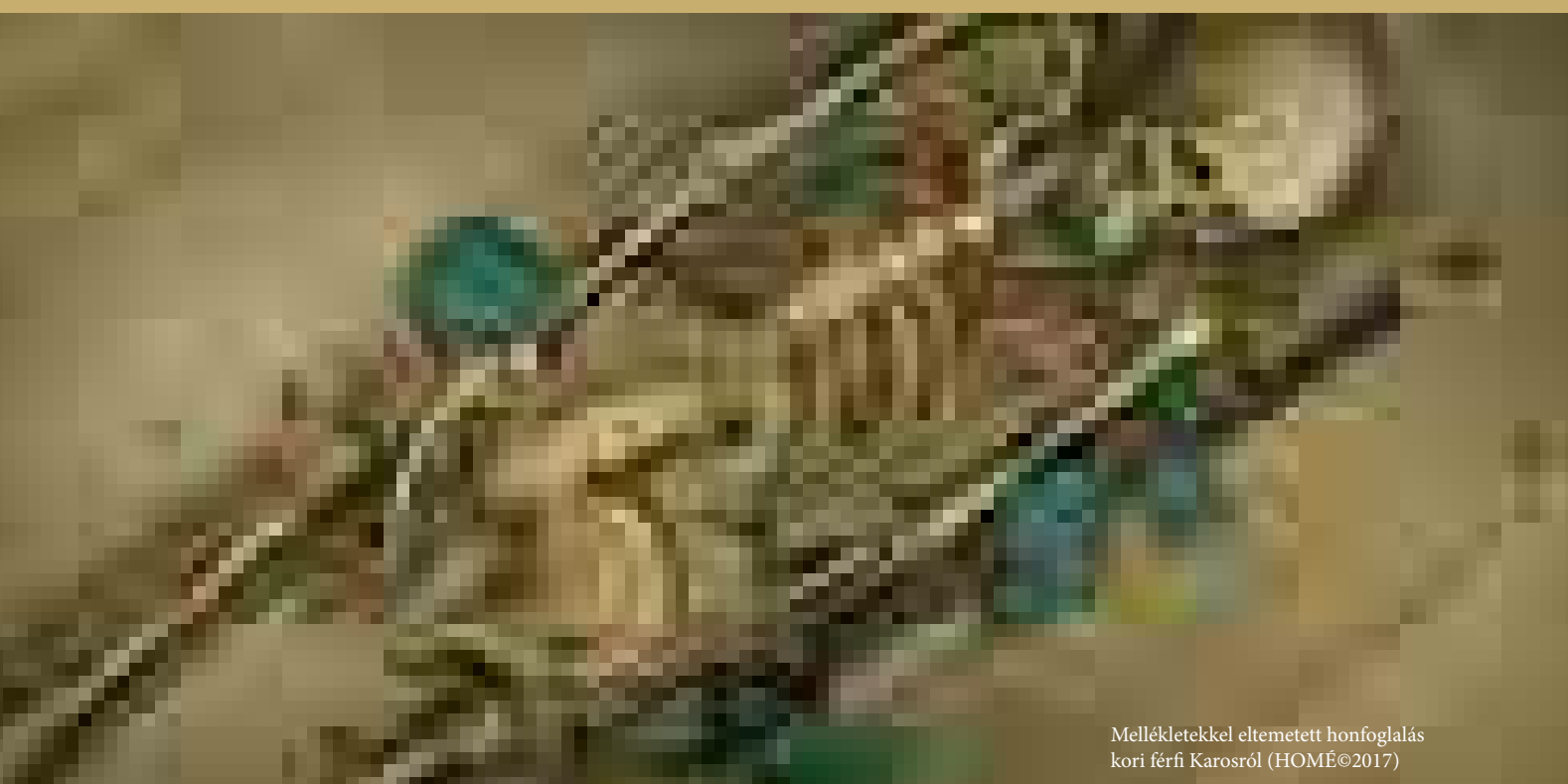
A bregmapontban elhelyezett, kör alakú szimbolikus trepanáció

ÉLET AZ ÉLETEN TÚL

5000 RITA

34

Temetkezési szokások, rituális tárgyak a honfoglalás korában

Mellékletekkel eltemetett honfoglalás kori férfi Karosról (HOMÉ©2017)

MINDENKI, aki kicsit is érdeklődik a régészet iránt, felteszi magában a kérdést: vajon miért temettek őseink a halottnak kedves tárgyakkal? Miért alakultak ki a temetkezési rítusok? Nem csak a régmúltban, de a jelenkori keresztény országokban is számos példát találhatunk arra, hogy az emberek előre meghatározzák, hogy mit szeretnének „viselni” a saját temetésükön, vagy mely ékszereiket rakják be melléjük a sírba. Sőt, arról is előre rendelkeznek, hogy a testüket koporsóba tegyék-e avagy hamvasszák el, és urnában helyezték örök nyugalomra.

A kérdésre a válasz abban a túlvilágképben rejlik, amely szerint az élet nem érhet véget a halállal, és néhány, az életünkben megszerzett javat – legyen az szellemi vagy fizikai – a halál utáni létbe is képesek vagyunk magunkkal vinni. A legtöbb embernek szüksége van arra, hogy higgyen a halál utáni életben: ezzel az érzéssel könnyű azonosulni, és szinte teljesen mindegy, hogy a mennyországról vagy a szabadlélek vándorlásáról van-e szó.

A honfoglaló magyarok hitvilágának egyik legérdekesebb aspektusa a kettős lélekhit. Eszerint az emberek – sőt, az állatok is – két lélekkel rendelkeznek: egy testlélekkel, illetve egy szabadlélekkel vagy más néven árnylélekkel, amely bizonyos esetekben eltávozik. Ezt a hiedelmet támasztja alá feltételezhetően a honfoglalók körében elterjedt trepanáció, azaz a koponyalékelés szokása is. A feltárt honfoglalás kori koponyák egy részén kerek, ovális vagy épp szilvamag alakú bemélyedés

Kauricsiga

látható. Ezek a jelképes „lyukak” valószínűleg túlvilági kommunikációs csatornaként funkcionálhattak – így, ha esetleg olyan egészségügyi probléma lépett fel, amely a beteg számára a szabadlélek elvesztésével járt, a lélek a lyukon keresztül visszajuthatott a „helyére”.

A honfoglaló magyarság hitvilágának vizsgálatához számos régészeti, történeti és néprajzi forrás áll a rendelkezésünkre. Az írott források a magyarokat tűzimádóknak, hitetleneknek nevezik – jóllehet számos dologban hittek, még ha nem is a keresztény elképzelésekkel összeegyeztethető formában. A feltárt honfoglalás kori tárgyakon megjelenő minták, mint például az életfa, a palmetta, illetve a különféle mitikus állatok, mind a korabeli túlvilágkép leképeződései lehettek, s ugyanakkor a korabeli emberek mindennapjainak szerves részét képezték. A 10. századi emberek túlvilágképének megismeréséhez azonban nemcsak fellelt tárgyaik, de temetkezési szokásaik vizsgálatával is közelebb kerülhetünk. Azt ugyan nagyon nehéz megállapítani, hogy a régészeti feltárásokon megfigyelhető, temetéshez kapcsolódó rítuselemek mögött pontosan milyen jelentéstartalom húzódik, ugyanakkor a néprajztudomány módszereivel jó pár kérdés megválaszolható.

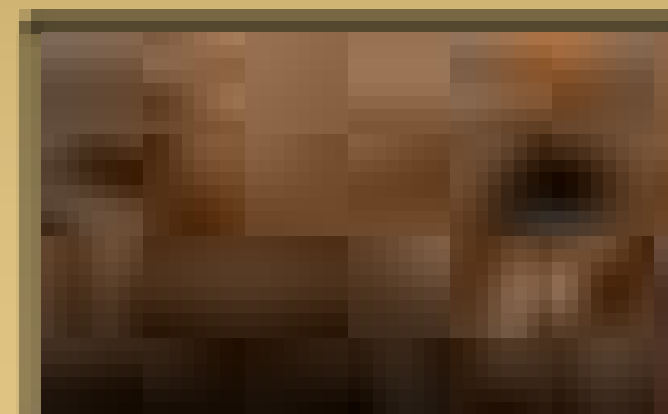
A rituálék sosem egyénekhez, hanem egész közösségekhez kötődnek, hiszen egy temetőt általában egy közösség használ. A közösségek pedig szabályok szerint élnek. Számos régészeti adatunk van olyan esetekről, amikor a közösség egy-egy tagja nem tett eleget a közösség szabályainak, ezért végül a temetőn kívül temették el. Szintén a közösségből való kizárásról árulkodhat egy-egy ellentétesen (tehát nem a nyugat-keleti irányba) tájolt, hasra fektetett, zsugorított, megkötözött, a halál után vastárgyakkal átszúrt vagy éppen csonkolt csontváz is. Ezeket az eljárásokat összefoglaló néven rendellenes temetkezéseknek nevezzük. Egy másik megközelítés egy még talán ennél is

Ezüstlemezes szemfedős, trepanált koponya Tiszaeszlár-Bashalom lelőhelyről (MNM©2017)

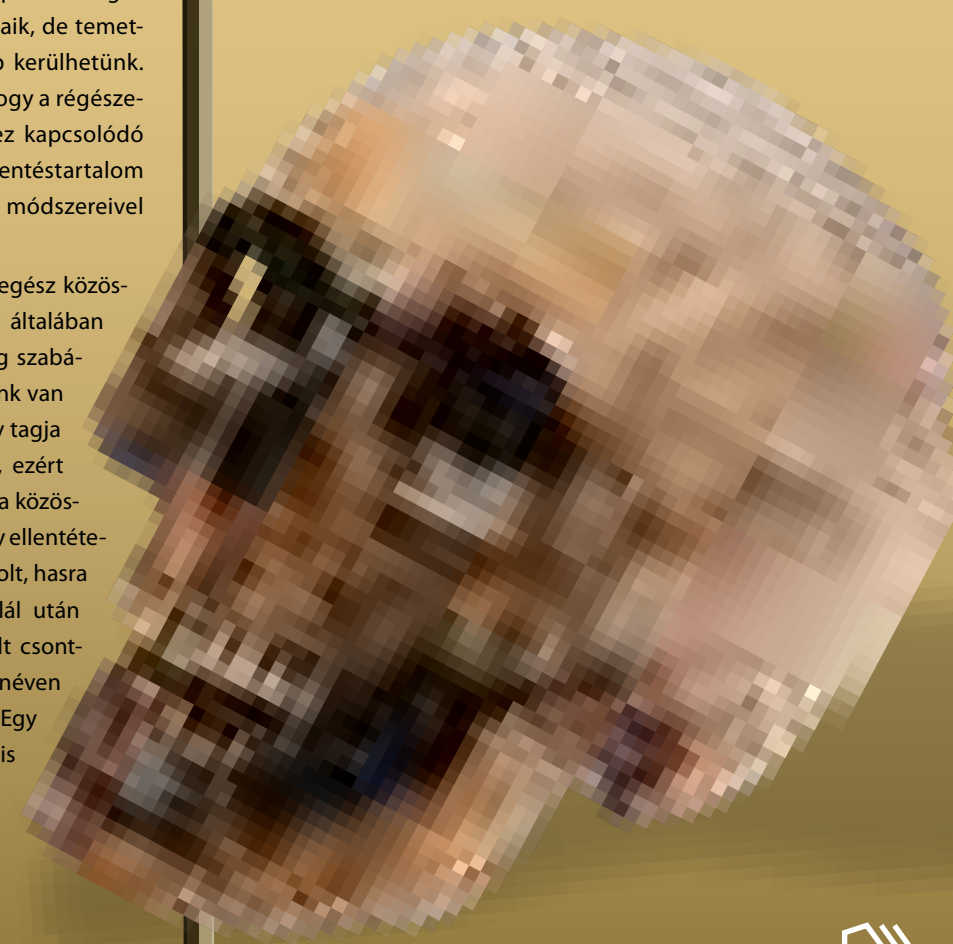
Azt sem szabad elfelejteni, hogy amennyiben egy-egy végtag, esetleg egy-egy csont hiányzik, vagy nem anatómiai rendben helyezkedik el a sírban, arról nem mindig a halottat eltemető közösség tehet. Sőt, a legtöbb esetben ezekben a sírokban nem rituális bolygatás történt, sokkal inkább állat vagy földmunka rongálta meg az eredeti állapotot. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egy honfoglalás kori sír mesze nem úgy nézhetett ki, mint ahogyan azt a régész megtalálja, hiszen csupán azt látjuk, amit a talajviszonyok, az éghajlati körülmények, a korabeli és a későbbi bolygatások látni engednek számunkra.

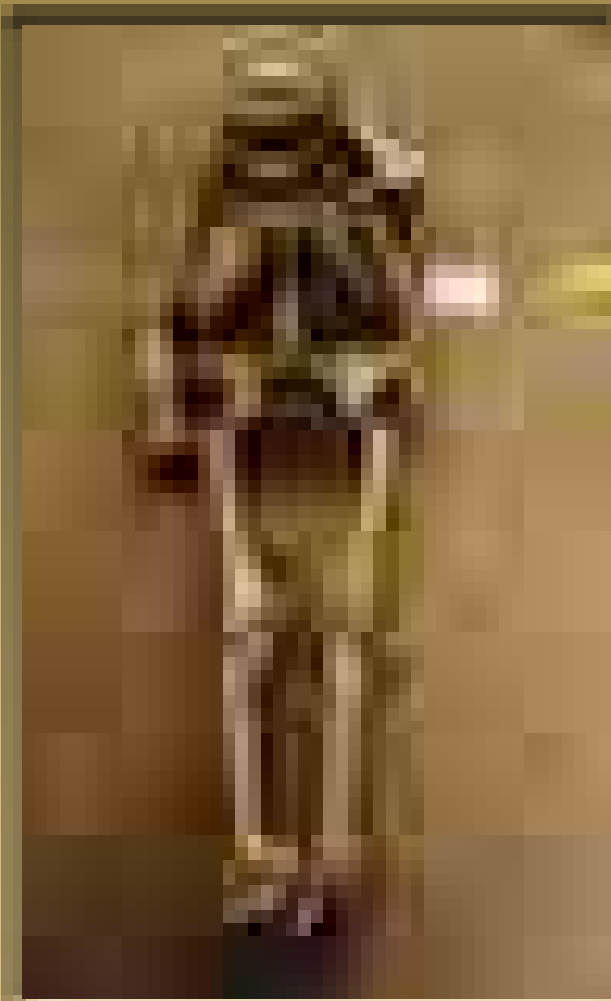
Honfoglalás kori bronzlunula ismeretlen lelőhelyről a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében (MNM©2017)

Jelképes trepanáció nyomai egy honfoglalás kori koponyán (Homokmégy-Székes)

35

Fej mellé helyezett csontos ételmelléklet

logikusabb okra vezeti vissza a durva *post mortem* [azaz a halál beálltát követő – a szerk.] bánásmódot: az utólagos csonkítás vagy az összekötözve eltemetés ugyanis a halottól való félelmet is tükrözheti. A néprajzi irodalomból ismert, hogy ha a halott „visszajárása” az eltemető közösséget negatívan érintette, akkor kiásták a sírt, és levágták a holttest végtagjait vagy akár a fejét.

A különböző magvak (köles, mák) szétszórása a sírgödör alján szintén a halott visszajárását volt hivatott megakadályozni, ugyanis amíg az eltemetett szelleme nem számolja meg az apró szemeket, nem térhet vissza. A végtagok összekötözésének oka lehetett az elhunyt mozgásképtelenné tétele, a hasra fektetéssel pedig arra kényszerítették a gonosz lelket, hogy az élők világával ellentétes irányba kaparjon. A testre rakott vastárgyak (azaz az úgynevezett vasbabona) nem csupán a halott visszajárását

akadályozhatták meg, hanem magát a halottat is megvédték az ártó szellemek rontásától. Talán furcsán hangzik, de női sírokba termékenységet elősegítő tárgyak is kerültek, ilyen volt a kauricsiga és a tojás is, amennyiben nem ételként temették az elhunyt mellé. A gyermeksírokban utóbbi az újjászületés, feltámadás szimbólumaként lehetett jelen.

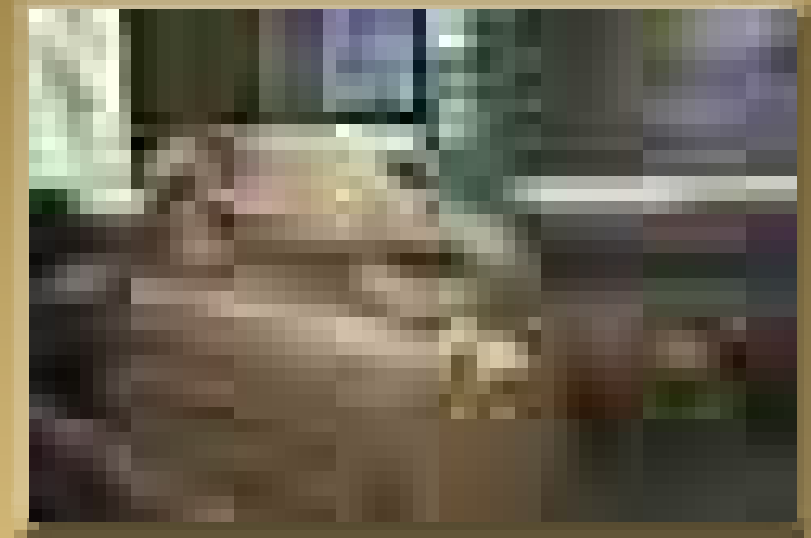
A honfoglaló magyarok szívesen tettek amuletteket is a halottaik mellé, ezeket az elhunyt valószínűleg életében is hordta. Ilyen amulett lehetett például egy-egy félhold alakú csüngő (lunula) is, de akár állatcsontok vagy -fogak. Az amuletteket többnyire a halott nyakában találjuk, céljuk az volt, hogy viselőjüket megvédjék az ártó szellemektől, meggyógyítsák vagy segítsék őket.

A túlvilági utazáshoz azonban nemcsak védelemre, de ételre és italra is szükség volt, ezekről általában a fejhez vagy a lábhoz rakott kerámiaedények, szerencsés körülmények esetében vaspántos favödörök, illetve a különböző állatok húsos testrészeiről származó, ételként bekerülő csontok tanúskodnak. A kényelmes utazáshoz pedig háta is kellett, ezért időnként – egyébként a közhiedelemmel ellentétben egyáltalán nem gyakran – egy-egy ló feje és végtagjai is bekerültek a halott mellé, az elhunyt nemétől függetlenül.

A korszak sírjaiban gyakran előfordul, hogy a tárgyakat megrongálva vagy rendellenes helyzetben – azaz a viseleti vagy a használati helyzettől eltérően – helyezik a halott mellé. Ennek oka lehet a László Gyula munkássága óta közismert, úgynevezett fordított túlvilágkép, melynek lényege, hogy ami az életben törött volt, az a túlvilágon egésszé válik. A honfoglalás kori temetkezések között van egy jól körülhatárolható csoport, az úgynevezett „vezéri” sírok csoportja. Néhány ilyen temetkezés esetében megfigyelhető, hogy az elhunyt férfiak kaftánját kigombolták, az övét kioldották, valamint az öv veretekkel díszített, lelógó részét a férfi vállához felhajtották, szabályját pedig a hegyével a koponya irányába mutatva helyezték mellé. Ezek a dolgok mind-mind az említett fordított túlvilágképpel kapcsolatos elképzelésekre mutathatnak.

Karóra húzott ló bőr ábrázolása László Gyula 50 rajz a honfoglalókról című munkájából

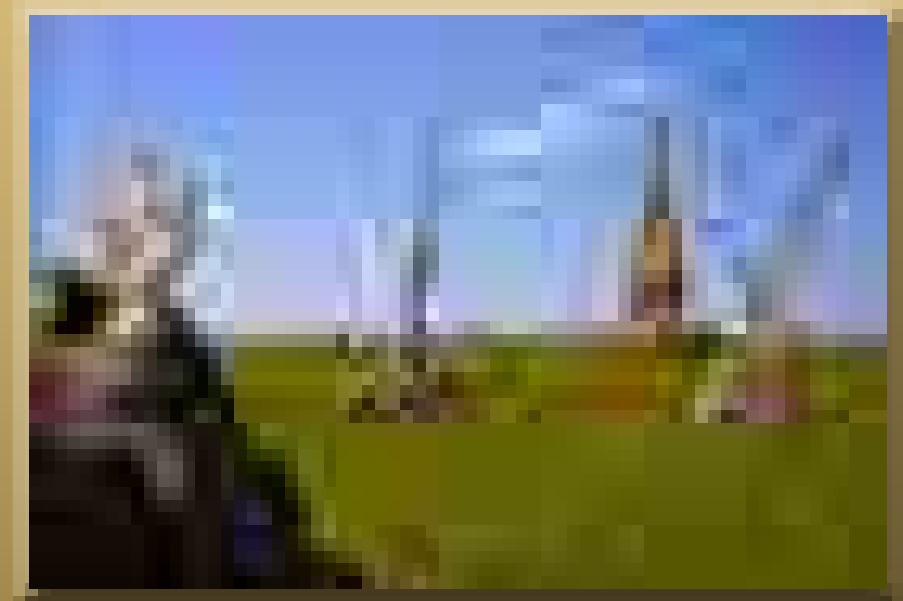
Lókoponya egy sírból

A temetési rítusok közé sorolunk egyébként olyan rituálét is, amelyek a sírban vagy annak környékén zajlottak, de nem változtatták meg a halott helyzetét, és nem tettek hozzá a sírgödörben található tárgyakhoz sem. Ide tartozik többek között a máig nem bizonyított „szent ligetek” kérdése is, ahol feltételezhetően a halottakkal kapcsolatos különböző szertartásokat, áldozatokat végezhettek el, egyes feltételezések szerint itt zajlott a halotti tor is.

Ugyancsak nem bizonyított, de számos régészeti adat alapján feltételezhető, hogy a honfoglalók a sírjaikat sírjelekkel látták el, azonban ezt egyértelműen alátámasztó nyomok máig nem kerültek elő. A steppén azonban karóra húzott lóbőrökkel jelölték a sírokat, amit talán a honfoglalók is alkalmazhattak. Erre utalnak azok a lócsontok, ame-

lyek ugyan a temetkezésekből kerültek elő, de felületükön harapásnyomokkal. Néprajzi analógiák alapján ilyenkor az történhetett, hogy a temetés alkalmával a halott lovának bőrért egy karóra húzták és a sírföldbe szúrták, majd a lóbőr bizonyos idő eltelte után bekerült a sírba, így elképzelhető, hogy a lóbőrhöz (illetve a csontokhoz) a felszínen a vadállatok egy ideig könnyen hozzáférhettek.

Összességében elmondható, hogy a temetkezési szokások és ezáltal a hitvilág vizsgálatának a mai, honfoglaláskor kutatásban is komoly létjogosultsága van, segítségével pedig a 10. századról kialakult eddigi képünk válik még teljesebbé és érthetőbbé.

A karos-eperjesszögi honfoglalás kori nemzeti sírkert

Pillanatképek a turulmadár történetéből

„...zöld sasok...”

LANGÓ PÉTER

1995-ben épp a magyar honfoglalás ezeregyszázadik évfordulóját ünnepelhettük, amikor egy Fejér megyei falu nyári éjszakáját egyetemisták csapata verte fel, és a kutyák vonyítása által kísérve hangosan dalolta a „Zöld zászlók, zöld sasok, magasan szárnyaljatok” refrénű Fradi-indulót. A történet egy ásatás vidám estéjéhez kapcsolódik, amikor is az egyik legkorábbi honfoglalás kori emlék, az 1853-ban fellelt „verebi pogány sír” hitelesítésére Révész László, Fodor István és Keszi Tamás hívására odasereglett diákok és egyetemisták megünnepelték, hogy a Fradi futballcsapata megverve a belga Anderlechtet, s így kupaszereplést vívott ki az UEFA Bajnokok Ligájában. A Pósch Péter által megénekelte „zöld sasok” kifejezés a Fradi címerállatára is utal. Az 1928-ban Manno Miltiades tervezte címer – amint arra Zsoldos Attila történész akadémikus felhívta a figyelmet – eredetileg azonban alapvetően nem sást, hanem egy turulmadarat ábrázol. A korának kiváló sportembereként és művészeként is ismert, görög családból származó polihisztor nem véletlenül nyúlt ehhez a jelképhez, a turullal ugyanis egyszerre akarta kifejezni az 1899-ben a Bakáts téren megalakult sportegyesület nemzeti jellegét, illetve egyetlen képi szimbólumba önteni a klub jelmondatát („Erkölc, erő, egyetértés”). Mindezek kifejezésére mi lehetett volna alkalmasabb abban a korban, mint az oly népszerű „nemzeti madáralak”, a turul felhasználása, ami egyszerre utalt a magyar koratörténetre és honfoglalásra, és ennek kapcsán a nemzeti önérzetben a magyarsághoz mindig is kapcsolt virtusra és a sportban nélkülözhetetlen küzdőszellemre. Érdekes azonban visszatekinteni arra, hogy miként és miért vált a turul ilyen nemzeti jelképpé.

Részlet Feszty Árpád A magyarok bejövetele című festményéből

A kutakodást a turul írott forrásadatainak áttekintésével érdemes kezdeni. A legkorábbi ismert említés, amit a turullal össze szokás kötni, Anonymus 13. század elejére keltezett művéből, a *Gesta Hungarorum*-ból való, s Emese álmának történetét foglalta írásba. Anonymus elbeszélésében a magyar történeti kutatás alapvetően egy korai pogány hagyomány elemeit vélte felismerni. E történet megjelent a *Képes krónikában* is. A források latin szövegében egyébként következetesen az *austur/astur* kifejezést használták a szerzők, amire a magyar fordítások egyöntetűen a „súlyomforma madár” meghatározást adják.

A turul szó első középkori feltűnése csak IV. (Kun) László uralkodási idejére esett. Bár maga a turulmonda Kézai Simon mester 1285 előtt készített munkájában nem szerepel, a szerző mégis több helyütt is használja a turul kifejezést. Kézait követően a középkorban azonban nem tűnik fel újra, így már a 19. századi kutatókban is kételyek merültek fel a turul szó eredetiségét illetően. E korszak neves történész-filológusa, Szabó Károly ezért is gondolta azt, hogy: „Miután a turul madárnévnek nyelvünkben nyomát nem találjuk, ellenben közönségesen ismeretes a karvaly népiesen karoly és karuly madárnév, lehetetlen volt azon gyanításra nem jönnöm, hogy krónikáink sok másoló kezén átment szövegeiben turul hibásan áll curul (= karuly, karoly, karvaly) helyett.” A szó azonban valóban létezhetett a korai magyar nyelvben, sőt török nyelvi háttérét végül a neves nyelvész, Gombocz Zoltán valóztta fel, a török *toğrul* ma-

„Az Úr megtestesülésének 819. esztendejében Ügyek [...] feleségül vette Dentü-mogyerben Eunedubelianus vezér lányát, Emese nevezetűt. Tőle született Álmos nevű fia. Őt egy isteni közbeavatkozás révén nevezték el Álmosnak, mivel várandós anyjának álmában egy súlyomforma isteni látomás jelent meg, aki mintegy hozzáérkezvén megtermékenyítette, és feltárta előtte, hogy méhéből folyamatosan indul, és ágyékából dicsőséges királyok származnak, de nem saját földjén fognak sokasodni.”

Sokan a turul ősmagyar kori meglétét látták/látják igazolva a rakamazi hajfonatkorongpár madáralakjaiban. A ma sokszor a korai magyar ábrázolóművészet egyik ikonikus szimbólumaként is hivatkozott emlék az előkerülését és közreadását követően a témával foglalkozó munkák gyakori illusztrációja volt és maradt.

A rakamazi korong feltételezett turulábrázolása

A zempléni 10. századi sír korongja, vadászmadár-ábrázolással (archív fénykép)

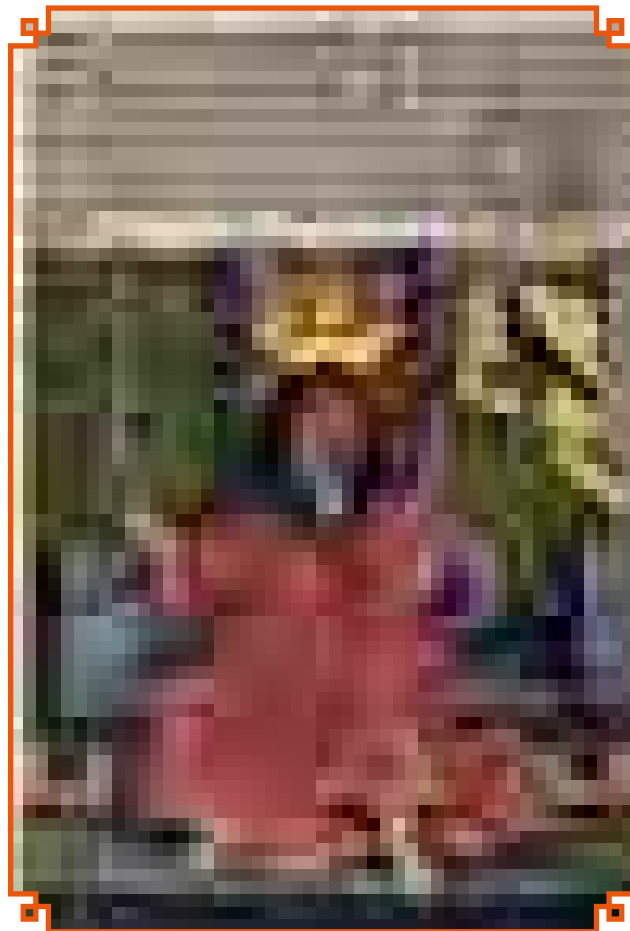
dárnévvel azonosítva a szó gyökerét. A krónikairodalom és a nyelvi és történeti adatok mellé a kérdés eldöntéséhez gyakorta a tárgyi emlékeket is segítségül szóltak hívni a kutatók.

A madárábrázolások és a motívumkör kapcsolta kutatásának komoly figyelmet szentelt a magyar régészet. Fodor István a gazdag steppei tárgyi emléktárhely felhasználásával bemutatta az egyes leletek keleti háttérét, és megállapítása szerint „a honfoglaló magyar hitvilágban élő turul az égi, isteni eredetűnek vélt sas volt, ezt formáltak meg honfoglalóink őtvösei, s Árpád nemzetsége ezt tekintette totem-ősenek. E származásmonda alighanem igen ősi keletű, talán a szkíta-származata időkre megy vissza.” Bálint Csanád – László Gyula és Dienes István kritikus álláspontjához kapcsolódva – pedig azt hangsúlyozta, hogy „nem is ismer(het)jük” ezen ábrázolás eredeti mondanivalóját. Ráadásul sem a képtípus konkrét párhuzamait, sem az egyes leletek előkerülési körülményeit nem vették figyelembe azok a feltételezések, melyek konkrét jelentéstartalommal ruházták fel az egyes emlékeken látható állatalakokat. Révész László azt emelte ki, hogy ezen ábrázolások ugyan nem tekinthetők „jelentés nélküli díszítő” elemeknek, azonban ettől függetlenül túlzás lenne „minden állatalakban mondai vagy totemöst” sejtteni, ugyanis ezen tárgyaknak az egykor bizonyára konkrét tartalommal bíró üzenete „számunkra már csak azért szinte megfelfejthetetlen, mert a X. századi s még régebbi magyar hősénekeknek, mondáknak csupán apró töredékei maradtak fenn”.

Lát-szik tehát, hogy a régészeti emlékek vizsgálatával sem kapunk egyértelmű választ arra, hogy ismerték-e a honfoglaló magyarok a turult. Azt azonban ezek a leletek mindenképpen alátámasztják, hogy a 10. századi magyarság körében ismert volt a vadászmadarak művészi megformálása. Ezen állatokhoz a vadászatban betöltött szerepükön túl pedig talán vallásos vagy más jelentéstartalmak is kapcsolódtak. Annak dacára, hogy ezek az ábrázolások a turulmonda tárgyi igazolására nem alkalmasak, arra mindenképpen felhívják a figyelmet, hogy a vadászmadarakhoz kapcsolódó elképzelések jelen voltak a korai magyarság kulturális hagyományában. Kézai munkájában a turul említése mellett megelevenedő hunhagyomány egyébként már a középkorban szerves részét alkotta a nemesi társadalomszemléletnek. Mátyás udvarának tudósai, majd a későbbi magyar szerzők is aktualitással töltötték meg az így kialakított hun–magyar összetartozás tudatát, míg Werbőczy István szokásjoggyűjteménye révén mindez szerves elemévé vált a kora újkori nemzetfelfogásnak is. A hunhagyománnyal együtt Attila sólyom formájú madárral díszített címere is szimbólummá vált. Amikor pedig a 18. században nyomtatásban is megjelentek a középkori források, a turul iránti érdeklődés új erőre kapott. Az akkoriban feltűnő új kiadványtípusok, így a szélesebb közönség igényeit kiszolgáló ponyvairódlom és a kalendáriumok hatására a hunhagyomány és a turul is eljutott a különböző rendű és rangú családokhoz, formálva azok magyarságképét. A romantika irodalma pedig még inkább hatással volt e folyamat kiteljesedésére. Vörösmarty Mihály, majd Arany János költészetében számos alkalommal szerepel a hunok és a magyarok jelképeként a turul. De még nagyobb szerepe volt a madár 19. századi vizuális megformálásában Jókai Mórnak. A romantikus történelemszemlélettel bíró, nagyhatású író a *Levente* című verses drámájában foglalta össze mindazt, amit szerinte a honfoglalásról tudni lehetett. A kortárs művészek, így például Jókai veje, a festő Feszty Árpád „*költőien csoportosított képeiből összeállított munkája* [a Feszty-körkép] *Jókai eszméje és útmutatása szerint készült*”.

Jókai és Feszty hatására honosodott meg az a gyakorlat is – ami a Fradi címerállatán is visszaköszön –, hogy a turulábrázolást két ragadozó madárból, a fakókeselyűből és a szirti sasból gyúrták össze. Ezek a keveréklények „szálltak le” pár évvel később a Ferenc József híd tetejére, illetve a budai várra is. A madáralak – némely esetben versengve a Habsburg birodalmi sassal – tehát egyre többet tűnt fel a festményeken, metszeteken és más képzőművészeti alkotásokon. A millenniumi ünnepségekkel meginduló szoborállítási láz pedig végképp kanonizálta a mitikus állat szerepét a kor emlékezetkultúrájában, így az ünnepségek közeledtével egyre általánosabb jelentést vett fel.

A 19. századi romantikus szellemiségű el-

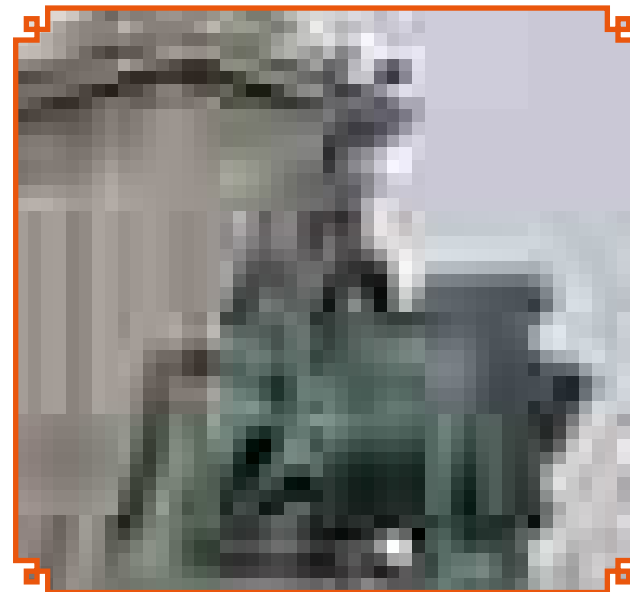
Attila király ábrázolása a Mátyás uralkodása idején készített Thuróczy-krónikában, kezében turulos lobogóval

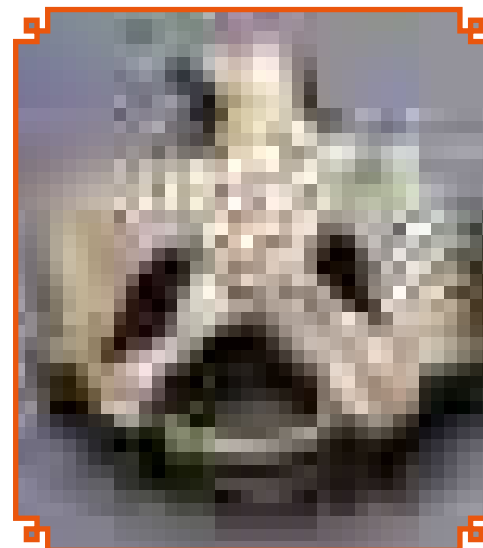
A Nemzeti Összetartozás Emlékműve Ópusztaszeren

képze-lések nyomán nemcsak a magyar honfoglalás jelképe, hanem a magyar harci tradíciók megtestesítője is lett, később a háborús áldozatok emlékének őrzője és egyfajta „lélekmadara”. Az első világháborút követően mind a radikális bal-, mind a jobboldali eszmék követői kisajátították, ami viszont kihatott a későbbi értelmezésére. A turul tehát egy olyan motívummá vált, amit korról korra átértelmeztek, így jelentéstartama jelentősen kitágult. A jelen korban mindez egy populáris és multikulturális háttérrel is kiegészült, amire nem csak az ilyen ábrázolással díszített pólók, ékszerek, kulcstartók és népszerűsítő jellegű kiadványok utalnak. Az újabb keletű szobrok is e gazdag hagyomány más-más rétegéhez nyúlnak vissza, tovább formálva a turulhoz kapcsolódó képzeteket. A turul ezek nyomán mára sokarcúvá vált, alakja – vélt pogány hagyománymagja ellenére – ma ugyanúgy megfér a kettős kereszt, Szent István-ábrázolások mellett, ahogy egyszerre lehet vele kifejezni a magyarság összetartozását, a háborús véráldozatokat vagy a fenyegető totalitárius eszméket és a modern kori hatalmak mindent ellenőrizni akaró törekvéseit. Az, hogy ki mit akar a turulban látni, az már nemcsak az alkotóktól függ, hanem attól is, hogy e sokarcúság melyik aspektusát ragadja meg a szemlélő, esetleg egysíkúvá szűkítve saját értelmezését. A turul sasként való megjelenítése Fodor István kutatásai nyomán elképzelhető, ahogy nem zárható ki az sem, hogy eredetileg sólyomnak tartották – amint a középkori krónikások. Az is lehet, hogy – ugyanúgy, ahogy Feszty Árpádék tették – eredetileg is több madár tulajdonságait vegyítették össze e jelkép megjelenítésekor, és az sem zárható ki, hogy nem egy adott fajt, hanem egy speciális vadászatra használt madarat értettek a kifejezés alatt középkori eleink.

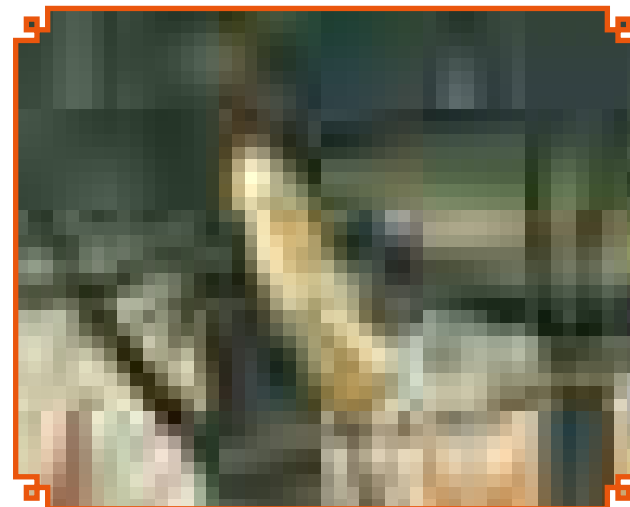
A Ferencváros sasa tehát valójában turul. Az idézett induló ugyanúgy, mint a Fradi említett jelmondata is, remélhetőleg nem csak a „zöld sasokat”, hanem sok sportolót juttathat még el a nemzetközi küzdelmek helyszíneire, és védő szárnyait kiterjeszti a magyar régiségek megmentésén fáradozó régészekre és régészhallgatókra is. Visszatérve/kiegészítve a turulolvasatok sorát, pedig csak azt kívánhatjuk, hogy a jövőben a mitikus madár békességet teremtsen – ahogy a sport maga is –, és nem a politikai viharok, szélsőséges értelmezések eszméjét hirdeti, feltűnését pedig a barátság és az egymás iránti tisztelet jelezze, mint amilyen azok között lett, akik Vereben keresték Álmos és Árpád népének nyomait.

Zala György Tétény-szobra

Ragadozó madarat ábrázoló veret a karosi 10. századi temetőből

A turulos lobogó részlete Munkácsy Mihály *Honfoglalás* című festményén

Feszty elképzelése volt egyébiránt a turullal díszített zászló ábrázolása is. Ilyen látható Munkácsy Mihály *Honfoglalás* című festményén, de Zala György millenniumi szoboregyüttesének Tétény-szobrán is.

Egy honfoglaló törzs régészeti emlékei a Közép-Tisza-vidéken

Madaras László

A Közép-Tisza-vidék – az Alföldnek ez a földrajzilag is jól körülhatárolható egysége – már a honfoglalás első lépcsőjében Árpád magyarjainak birtokába jutott. Így nem lehet különösebben csodálkozni azon, hogy területünkön nagyszámú emléanyaguk került feltárára. A megkutatott temetők és leletek száma napjainkban is egyre gyarapszik. Ennek az egyik legszebb bizonyítéka az éppen ebben az évben a Jász Múzeumba került süvegcsúcs. A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy egy rövid, teljességre korántsem törekvő áttekintés segítheti a kistáj legfőbb leleteinek megismertetését. Ez segíthet abban, hogy ne csupán a szakemberek, hanem az érdeklődő nagyközönség számára is ismertebbé váljon mindaz az információtömeg, melyet a feltárt tárgyak és tárgye gyűttesek közvetítenek felénk. Kezdjük meg tehát kalandos utazásunkat honfoglaló őseink háza táján!

Utunk első állomása a Szolnoktól néhány tíz kilométerre fekvő kistelepülés, Kétpó. Itt az 1960-as évek elején a helyi állami gazdaság központjában hibridüzemet építettek, s az alapok kiásása közben egy sír került elő. Mint ahogy az általában lenni szokott, a munkások a leleteket egymás között elosztották, de – bár kissé regényes úton-módon – a legnagyobb részük végül is a szolnoki Damjanich János Múzeumba jutott. A tárgye gyűttes több alkalommal is közlésre került, de talán éppen „szórvány” mivolta miatt viszonylag kevés figyelem irányult rá. Pedig, ha egy kicsit jobban szemrevételezzük a kétpói leletanyagot, illetve összehasonlítjuk

A tiszasülyi szablya markolatának aranyozott ezüstdísz

a korszak leggazdagabb leleteivel, akkor azt tapasztaljuk, hogy a kétpói sír halottja a honfoglalók elitjének a tagja lehetett. De mi is volt ebben a sírban?

A temetkezés természetesen lovassír volt, így megtalálhatók voltak benne a lószerszámok és a szíjzat ezüstveretei. A halott mellé két övet is temettek. Fegyverövét, amin szablját és tegezét is hordta, öntött aranyozott palmettadíszes veretek díszítették, s egy orosz-lános csattal záródott. Ezen viselhette az elhunyt aranyozott ezüstcsészéjét is. Igazán egyedi azonban a másik öve volt. Ezt ugyanis színarany veretek díszítették. A nagyszíjvéget és a két különböző típusú veretet szintén palmetták borították. Ráadásul az egyik övdísz palmettái nagyon hasonlítanak az ezüstcsésze nyitómotívumához, egy széles rönkű, háromleves életfamtívumhoz, ezzel is igazolva a két tárgy összetartozását. Az aranyöv, az ezüstdísz csésze és a fegyveröv orosz-lános csatja együttesen igen magas rangot feltételez, s talán nem tévedünk nagyot, ha azt gondoljuk, hogy a kétpói sírban talán az egyik honfoglaló törzsünk vezetője nyugodhatott.

Ha és amennyiben elfogadjuk ezt az elképzelést, akkor azt is meg kell vizsgálnunk, hogy lehet-e ez alatt a társadalmi szint alatt egy szélesebb réteg jelenlétét valószínűsíteni a Közép-Tisza-vidéken.

A honfoglalók régészeti leletanyagában gyakorta fordulnak elő olyan tárgyak, melyeknek rangjelző szerepük (is) lehetett. Ilyenek a veretes tarsolyok, a tarsolylemezek, illetve a nemesfém szerelékkel ellátott szablyák, de kivételes esetben a női viselet archaikus elemei

A türkevei tarsolylemez

– így pl. a kaftánok aranyozott bronzdíszei vagy esetleg a rozettás lószerszámveretek – is talán ide sorolhatók. A Közép-Tisza-vidék feltűnően gazdag tarsolylemezek tekintetében. Itt sűrűsödik egy olyan csoportja e tárgyaknak, melyet a régészeti tipológia nyelvén pontosan körül tudunk írni. E tarsolylemezek legszebb példányai Szolnok-Strázsahalom, Túrkeve-Ecsegpuszta, Kiskunfélegyháza-Radnóti út, Tiszanána-homokbánya, Besenőtelek-Szörhát lelőhelyekről ismeretesek. Véleményem szerint ezek jelzik annak a társadalmi középrétegnek a legfelsőbb szintjét, amely talán a kétpói törzsfőhöz is kapcsolható, s „alatta” helyezkedhetett el.

A tarsolylemezeken túl több nemesfém szerelék szablya is ismert a területről. Közülük talán a legszebb a Tiszafüred környékéről előkerült, s ma a Magyar Nemzeti Múzeumban

Lószerszámdísz Nagykőrűből

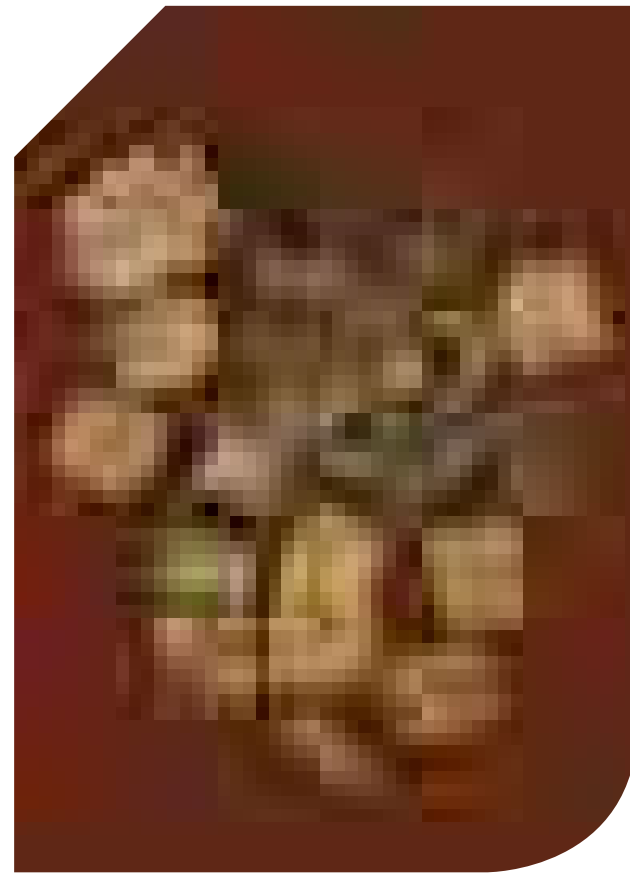

A kétpói aranyöv

őrzött töredék. Ám az 1980-ban előkerült tiszasülyi szablya vizsgálata is sok tanulsággal szolgál. A sokáig a maga nemében párhuzam nélküli ezüst szablayavég pontos analógiája az ausztriai Gnadendorf ifjú halottjának sírjából került elő. Ez a tény és a két temetkezés közötti jó néhány egyéb hasonlóság felveti azt a kérdést is, vajon lehetséges-e az, hogy a fiatal férfi, aki a gnadendorfi sírban nyugodott, első, esetleg utolsó kalandozó hadjáratára nem éppen a Közép-Tisza-vidékről indult-e el.

Azután egy újabb, éppen a kalandozásokkal összefüggő megfigyelésről is beszámolhatunk, amit szintén ezen a területen figyelhattunk meg. Az általában közzismert, hogy a 10.

Övdíszek a nagykőrűi sírból

Vilmos, auvergne-i gróf ezüstérmei Kiskunfélegyházáról

századi sírokból nyugati pénzek kerülnek elő. Többségük vagy itáliai, vagy valamely német tartomány által kibocsátott érme. Az viszont már egyedi esetnek számít, hogy két lelőhelyen is olyan francia érme került elő, amelyet nagy biztonsággal köthetünk a 920-as évek hadjárataihoz. Az egyik a Szolnok-Beke Pál halma nevű lelőhely 1. sírjához kapcsolható. Ebben a sírban egy előkelő nőt temettek el. Kaftánjának aranyozott ezüstveretei, ingének aranyozott rombusz alakú veretei és hajfonatának díszai mind-mind ezt támasztják alá. A másik temetkezés pedig a Kiskunfélegyháza-Radnóti utca 48. számú ház telkén látott napvilágot. A sírban nyugvó tarsolylemezes harcos sírjából 22 darab érme került elő. Ezeket a pénzeket Vilmos, auvergne-i gróf bocsátotta ki. Kalandozó magyarjaink ezt a francia területet 924. vagy pedig 926. évi

A tiszafüredi szablya töredéke

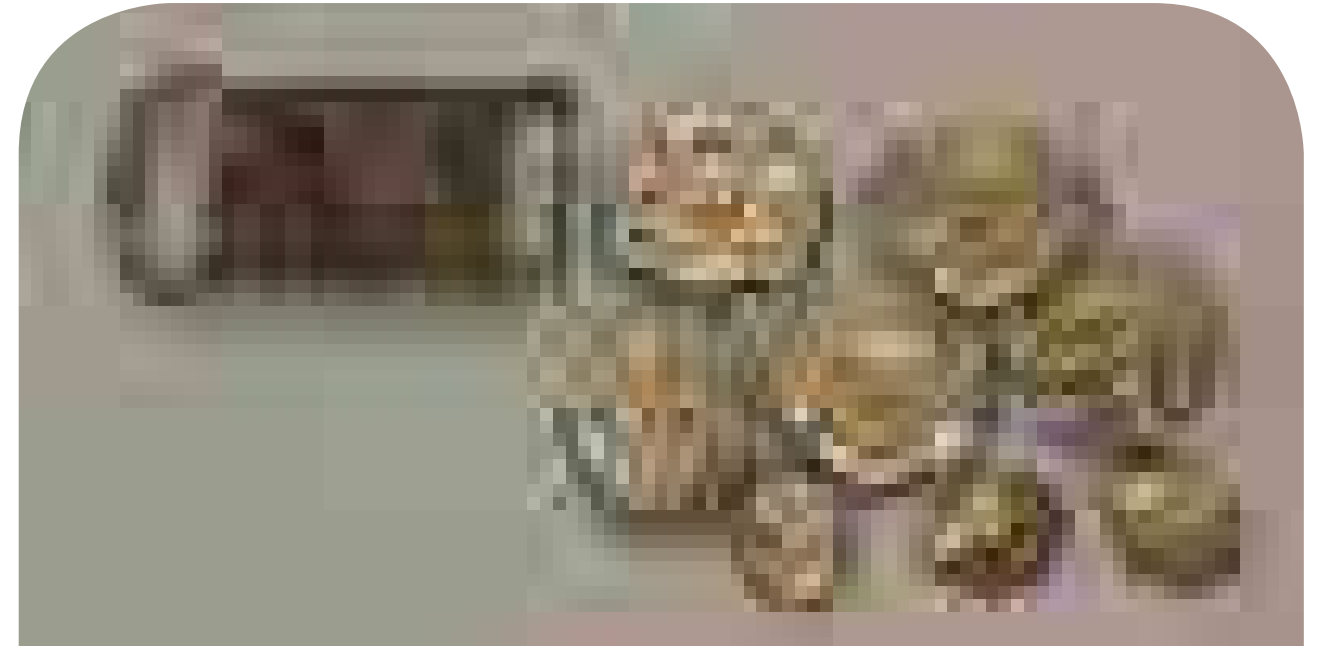

A lószerszám aranyozott ezüstveretei Nagykörűből

hadjárataikban érthették el; ekkor juthattak hozzá az érmékhez is. S talán az sem lehet véletlen, hogy ilyen érmék csupán a Közép-Tisza-vidéken kerültek elő, mert nagy valószínűséggel innen indulhattak kalandozni azok a csapatok, amik végül eljutottak Auvergne vidékére. Mindez azt is sugallja, hogy az itt megtelepedő népesség (esetleg törzs?) aktívan részt vett a kalandozásokban. S ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy Tiszasülyön került elő az Alföld legdélebbi arab dirhem lelete, akkor azt is megkockáztathatjuk, hogy egy olyan egységről (törzsről?) beszéljünk, amely a 10. század első felének valóban fontos, befolyásos csoportja lehetett.

Fentebb már megemlékeztünk a vidékünkön fellelhető archaikus, steppei női viselet gyakori jelenlétéről is. Általánosságban egyébként a honfoglaló anyagban a női sírok a gaz-

Aranylemezek a nagykörűi férfisírból

Oroszlános öv és csat Kétpórol

dagabbak, ezeken belül is az ékszerek, a kaftánok és a lószerszám ékei emelhetők ki. A férfiak sírjaiban az övön, s a hozzá kapcsolódó tartozékokon túl csupán a fegyverek érdemelnek hasonló figyelmet, de például a lószerszámok már kevésbé díszesek. 2010-ben ugyanakkor Nagykörűben feltártunk egy rendkívül gazdag férfisírt. A halottat selyemköntösben temették el, amit a két alkarján és a két bokáján vékony aranypántokkal fogtak össze. Öve gazdagon díszített öntött aranyozott ezüstveretekkel ékesített bőrvő volt, a csaton és az övvereteken egyedi palmettadíszekkel ékesítve. Ezek némi rokonságot mutatnak egyébiránt a kétpói lelet hármast életfamotívumával. Két dolog azonban teljességgel szokatlan a nagykörűi sír esetében. Az egyik az, hogy rendkívül gazdag aranyozott ezüstdíszekkel ékes lószerszáma volt, a másik pedig, hogy a sírból semmiféle fegyver nem került elő, még csak egy árva nyílcsúcsa sem volt. Ez már önmagában is felvet jó néhány kérdést, főként annak ismeretében, hogy ugyanezen a vidéken találtunk egy hozzá hasonló temetkezést is. Ebben egy fiatal fiút temettek el hasonló módon Tiszanána-Cseh-tanyán.

De kik is lehettek ezek a férfiak, mi lehetett az ő feladatuk a társadalomban, a közösségen belül? Aranyszerelés ruhában, természetesen lóval, övvel eltemetve, de fegyverek nélkül? A választ sajnos ma még nem ismerjük. De talán az újabb történeti forrásértelmezések, s az esetleges újabb régészeti feltárások választ fognak majd adni erre a kérdésre is.

Dolgozatunkban tehát a Közép-Tisza-vidék leggazdagabb lelőhelyeinek tanulságait foglaltuk össze. Ez közel 28–30 lelőhelyet jelent, s a korabeli társadalomnak – ha úgy tetszik – főként az elitjét érinti. Természetesen nagy számban lehettek ezen a vidéken a honfoglalás korában olyanok is, akik földet műveltek, gondozták az állatokat, pásztorkodtak, azaz a mindennapok napszámosaiként éltek. Ők is itt hagyták a „lábuk nyomát” a vidékünkön, településeket, temetkezéseket hagyva maguk után. Jó néhány köznépi temetőt és települést is feltárunk már itt, a Közép-Tisza-vidéken is, de róluk, e társadalmi csoport hagyatékáról már egy másik cikkben fogunk majd beszámolni.

A kétpói csésze

Nagykörűi síjívóg

A 4025. sír feltárás után

Honfoglalás kori leletekben a Felső-Tisza-vidék a Kárpát-medence leggazdagabb területe. Különösen igaz ez Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére – elsősorban annak is a szabolcsi részére. Így nem véletlen, hogy már a 19. század közepétől kerültek elő itt honfoglalás kori leletek. Az első múzeumba bevitt tárgy – egy fokosbalta – 165 esztendeje, 1852-ben Kisvárdra határában látott napvilágot. 1870-ben a magyar régészet máig talán legnagyobb formátumú alakja, Rómer Flóris ugyancsak ezen a vidéken, Huguajon (ma: Érpatak) 10. századi sírokat tárt fel. Csatlakozott hozzá a szabolcsi múzeumalapító, a nyíregyházi múzeum későbbi névadója, a régészet alapjaival akkoriban ismerkedő Jósa András orvosdoktor is. A temetkezéseket nem csupán precízen leírták, de fel is térképezték. Ez az „összesítő térkép” az első egyike, és mint ilyen, komoly tudománytörténeti jelentőséggel bír.

A hugyajai ásatásokat újabb és újabb temetők, sírok felbukkanása követte Szabolcsban: (Tisza)Bezdéd, Anarcs, Tuzsér, Eperjeske, Geszteréd, Rakamaz, és még sorolhatnánk. Ezekről

már látványosabb leletanyag származik, s így nagyban hozzájárultak, hogy megrajzolhassuk a honfoglalás kori elit viseletét és fegyverzetét. Mellettük nem felejtkezhetünk el a sokkal kevésbé látványos hagyatékkal rendelkező köznépről sem, hiszen a korabeli társadalom keresztmetszetének felvázolásához megismerésük elengedhetetlen. Temetőik nagyobb sírszámuak, teljes feltárásukra csak ritkán került sor, pedig ez elengedhetetlen feltétele (lenne) megbízható értékelésüknek. A Felső-Tisza-vidéken az ibrányi Esbó-halomnak sikerült valamennyi sírját napvilágra hozni.

A köznép viszonylag szerény tárgyi hagyatékán belül olykor-olykor felbukkan azonban egy-egy olyan lelet is, amelyhez hasonlót vagy csak nagyon keveset ismerünk, vagy éppen párhuzam nélkül áll. Ezek közé tartozik egy nyíregyházi feliratos gyűrű is.

A Nyíregyházához tartozó Oros határában néhány évvel ezelőtt egy „Mega üzleti park” kiépítését tervezték (megjegyzem máig nem készült el). 2009-ben a nagyberuházást megelőzően úgynevezett előzetes régészeti dokumentáció készült, melynek

célja az volt, hogy meg lehessen tervezni a későbbi feltárás menetét és költségvetését. A szondaárokakkal akkor két nyugat-keleti tájolású temetkezésre bukkantak, s néhány honfoglalás kori veret is felszínre került. Az eredmények alapján már akkor nyilvánvalóvá vált, hogy itt egy 10. századi temetőt rejt a föld. Mivel a 25 hektárnyi területen további különböző korú (bronzkor, római császárkor, avar időszak) településekre és sírokra utaló nyomok jelentek meg, a nyíregyházi Jósa András Múzeum segítségével hívta a szatmárnémeti Szatmár Megyei Múzeum, valamint a Nagykárolyi Városi Múzeum régészeit is. A 2010 áprilisa és decembere között folyó munkálatok során több mint 6000 régészeti korú objektumot bontottunk ki és dokumentáltunk. Köztük egy észak-déli homokos dombháton kerekén száz 10. századi sírt. Közülük 97 egy csoportban helyezkedett el, tőlük északra, 80 méterre pedig további 3 temetkezés volt. Ezzel a temetőt sikerült teljes egészében feltárnunk!

Az ásatásra látogatók egyik leggyakoribb kérdése: milyen mélységig kell leásnunk, honnan tudjuk, hol találunk leletet? Nos, a kialakítandó tükörfelületen elszíneződésként kirajzolódnak az egykori beásás nyomai. Ez általában igaz is. De nem a nyíri homokban! Ott – elsősorban a temetkezések esetében – a rendkívül vékony humuszréteg alig-alig színezi el a gödörbe visszahányt talajt. Így történhetett, hogy az orosi honfoglalók egy részét is már csak akkor

A sírban talált gyűrű és karperecek

Részletfotó a gyűrűről

lehetett észlelni, amikor a munkagép elérte a csontvázakat. Ez történt a 4025. számmal ellátott temetkezés esetében is: a sírban fekvő fiatal (19–28 év közötti) nő lábcsontját a gép kanala megsemmisítette. A többi csont helyzete alapján azonban bizonyos, hogy egyébként érintetlen temetkezésre akadtunk. A fiatal nőt a többi halotthoz képest „gazdagon” temették el. Az alkarján egy-egy kike-rekedő végű bronz pántkarperecet viselt. Nyitott ezüst hajkarikáját rágcsáló járata mozdította el eredeti helyzetéből, így a gödör falában akadtunk rá. Ruháját két díszített bronz füles gombbal fogták össze.

A nő (s egyben a temető) legérdekesebb tárgya egy bronzgyűrű, melyet a jobb kezén viselt, azt azonban sajnos nem tudjuk, melyik ujján. Az 1,9×2,3 cm átmérőjű gyűrű feje 1,4×1,7 cm. Már a feltáráskor igyekeztünk kivenni, miféle ábrázolás van a gyűrűfejen. Az oxidált felületű tárgy akkor nem tette ezt lehetővé. Mibenlétére csak a restauráláskor derült fény. Ekkor vált láthatóvá a bekarcolt vonalkeret, melyen belül három sorban görög felirat olvasható. Pontosabban csak olvasható lehetne... A felirat készítője azonban láthatóan gyakorlatlan volt, sőt vélhetőleg a betűket sem ismerte; csak másolta a feliratot. A gyűrűn olvasható szöveget negatívban vették be, és egyébként is csak meglehetősen halványan kivehető.

Gyűrűnk párhuzamai Bulgáriából

A feliratot két athéni szakember (Tania Yangaki és Zisis Melissakis) „bírtá szóra” végül. Szerintük a gyűrű olvasata: „KEB/OHΘH/ΘNA”, amelynek a fordítása: „Uram/segítsd (meg)/ Th(eo)nát”.

Az orosi temetőben talált tárgy unikális a Kárpát-medencében, ám délebbre nem számít ritkaságnak. Nézzük meg a gyűrűtípus jellemzőit!

Úgynevezett invokációs gyűrűről van szó (invokáció = ’megidézés’, egy személyhez vagy egy lényhez intézett segítségkérés). Eredete a bizánci kultúrkörig nyúlik vissza. Jellemzője, hogy a gyűrűfejen rövid fohász vagy könyörgés olvasható, mely Istenhez, Krisztushoz, Szűz Máriához vagy valamelyik szenthez szól, s gyakran szerepel rajta a tulajdonos neve is. De arra is van példa, hogy név helyett általánosabb megfogalmazást alkalmaznak. Egy bolgár kutató, Valeri Grigorov összegyűjtötte valamennyi bulgáriai példányát. Szerinte ennek fényében az ide sorolható darabok közös jellemzője a kiszélesedő fejen található könyörgésformula (például: „Uram, segíts meg!”, „Szűzanya, véd meg azt, aki ezt viseli!”). Általában díszítetlenek, ám némelyiken növényi ornamentika figyelhető meg. A Kelet-Balkánon találhatók meg nagyobb számban; egy nagyobb csoportosulása Dél-Bulgáriában figyelhető meg, de előfordul Észak-Bulgáriában, keresztény temetőkben is. Elterjedésük keltezéséhez egy olyan leletegyüttest kell kiemelnünk (Koprivlen 217. sír), ahol egy ilyen gyűrű együtt fordult elő I. Baszileosz (867–886) bizánci császár érmével. A 9. századtól tehát elterjedtek, a 10. század végén – 11. század elején pedig végül kimentek a divatból. Persze nem csak Bulgária területén talál-

ják meg az invokációs gyűrűket a régészek. Álljon itt csupán kiragadott példaként egy 10. századi példány a korinthuszi ásatásokból. Legszébb képviselői aranyból készültek, sőt még niellóval is díszítettek.

Míg a Dél- és Kelet-Balkánon – mint láthatjuk – gyakori ékszer az invokációs gyűrű, addig az Al-Dunától északra hiányzik, s a Balkán nyugati területein is ritkaságnak számít. Így a nyíregyháza-orosi lelet itteni előfordulása kivételesnek számít! A törzsterülettől távoli felbukkanása váratlan és meglepő. Kérdés ugyanakkor, hogy került viselőjéhez. Ha importáru volt, a feltárások – ha nem is tömegesen – akár további hasonló darabokat hozhatnak felszínre idővel. Annyi bizonyos, hogy az Oros területén eltemetett hölgy nagy becsben tartotta, ha utolsó útjára is elkísérte ez az ékszer.

Felmerül a kérdés, hogy ismerünk-e más, görög feliratos leletet 10. századi Kárpát-medencei temetőből? Nyomban eszünkbe jutnak az érmék!

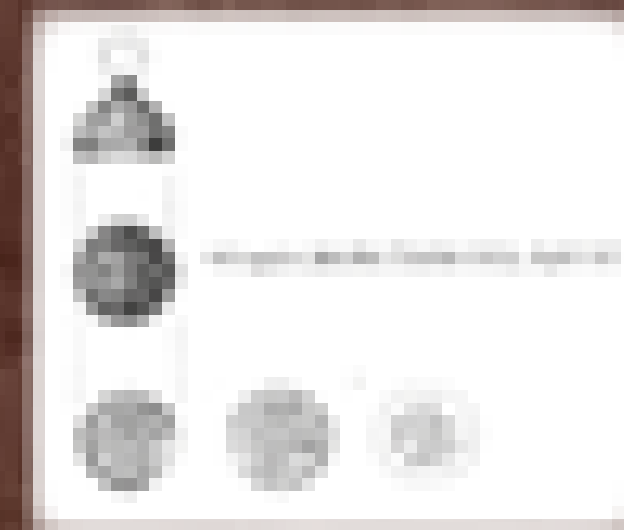
De vajon más egyéb van-e? Biztosan sírból származó ilyen tárgy mindössze egyetlen helyről ismeretes. Ez Piliny-Leshegyről származik. Még 1871-ben báró Nyáry Jenő (az Aggteleki-cseppkőbarlang neves régész kutatója) feltáráján került elő. A tárgyat, illetve feliratát elsőként a már emlegetett Rómer Flóris közölte 1872-ben az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain, de mint írja: „A rajta levő görög betűk elolvasása még nem sikerült, de ha valaki értelmét eltalálná, nagy köszönettel közlenők.” Maga az ásatás, valamint a 2. számú női sír (egy rozettás-lószerszámos temetkezés, lóval és kutyával, ezüstmű készült négygömbös fejű gyűrűvel, valamint Provance-i Hugo

A görög feliratos gyűrű rajza

A nielló egy sajátos díszítési technika: a fémtárgyon bevéssett vájatot ezüst, réz, ólom és kén keverékéből álló masszával kitöltik, kiégetik, majd polírozzák. Így kapják a kirajzolódó, csillogó fekete mintát.

(926–931) érmével) csak 1873-ban került nyomtatásba. Ebből kiderül, hogy a nő nyakláncának gyöngyei közt találták meg a minket foglalkoztató tárgyat: „De mindezeket fölülmúlja, valamennyi fölé helyezem az ó-görög fölírású ezüstgombot. Amulette gyanánt nyakékül szolgált. Fél gömböt képez, belül kőkeményességű fehér gyurmával kitöltve. Felső karikája letört. Czírázatja: fölülről lefelé szélesedő egymást fölváltva lefutó nyolcz tojás- és nyolcz bottagból áll. Lapján négy sorban a görögbetűs fölírás van, melynek tartalmát azonban fájdalom jelesebb régészeink sem tudták eddigelé megfejteni.” Bizonyára Rómer felszólítására érkezett egy újabb megfejtési kísérlet három évvel később. Gróf Owaroff Alexis, a Moszkvai Régészeti Társulat elnöke véleménye szerint a szöveg magyarul a következőképpen értelmezhető: „Uram, siess felsegélésemre! Amen!” Egy másik próbálkozást Hampel József, a magyar régészet másik jeles úttörője tett közzé 1896-ban: „Uram, segíts, uram, irgalmazz nekem!” A felirat szövegével utoljára Czebe Gyula klasszika-filológus foglalkozott 1918-ban. Az ő megoldása mind a mai napig elfogadott vélemény. Feloldása szerint a szöveg olvasata: „Uram, segítsd meg Jánost, ámen.”

A piliny-leshegyi csüngő és görög feliratának feloldása

De mi is ez a rossz minőségű ezüstmű készített tárgy, melyen ez a felirat olvasható? Eredeti funkcióját Révész Éva határozta meg. Szerinte egy pecsétlő. Hasonló, fémből vagy agyagból készült pecsétlők már a kereszténység előtt jelen voltak a bolgár anyagban, ezeken azonban griff-, madár-, farkas- vagy sámánábrázolásokat figyelhetünk meg. Az amulettként használt tárgyak a kereszténység elterjedése után is használatban maradtak, egészen a 11–12. századig. Nyakban viselték abból a célból, hogy viselőjük megromlott egészségét visszanyerje.

A kereszténység elterjedésével hasonló kivitelű és részben funkciójú, de már az új valláshoz kötődő szövegű bizánci darabok terjedtek el. Ezek szoros kapcsolatban álltak a pecsétgyűrűkkel. A feliratot a pecsétlőkre is negatívban vészték be, és tartalmuk is hasonló. A pilinyi darab párhuzamai több helyről ismertek; leginkább Bulgáriából, Kis-Ázsiából, illetve tágabban a Földközi-tenger keleti partvidékéről. Magyarországra leginkább Bulgária területéről kerülhetett. Pecsétlőként nyilván nem játszhatott szerepet, inkább csak amulettként. Azt persze nem tudjuk, hogy viselője tisztában volt-e a szöveg jelentésével.

Az említett, két görög feliratos lelet a 10. századi Kárpát-medence és Bizánc, pontosabban a bizánci kultúrkör érintkezésének, kapcsolatának izgalmas tárgyi bizonyítéka. Kérdés, hogy a keresztény tartalmú szöveg jelentését ismert-e a tulajdonosa, vagy jelentett-e bármit is számára. Tekinthető-e a viselőjük kereszténynek vagy csak amulettként, bajelhárító tárgyként, esetleg csak egyszerű vásárfiaként tekintett rájuk? Megannyi kérdés, melyre a régészet, a tárgyi leletanyag elemzésével foglalkozó tudomány nem tud egyértelmű választ adni. Ezek a felvetések ezer éve elhunyt emberek hitbéli, meggyőződésbeli véleményét érintik, melyekre ecsettel és spaklival nem lehet biztosan felelni. A temetők és a leletanyag gondos elemzése és további hasonló tárgyak előkerülése talán egyszer majd mégis közelebb vihet bennünket a feltett kérdések megválaszolásához...

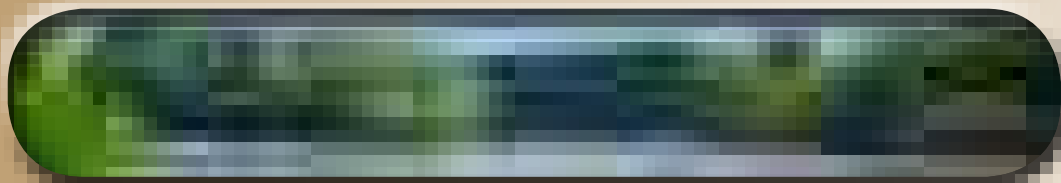
Honfoglaló magyarok a Maros torkolatánál

50

TÜRK ATTILA

LŐRINCZY GÁBOR

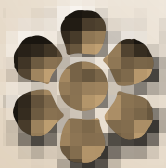
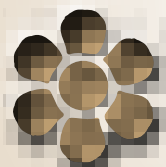
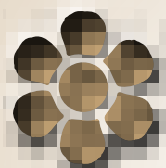
Az utóbbi néhány évben Csongrád megye területén, a Maros-torkolat nyugati oldalán, az M5-ös és M43-as jelű autópályák építését megelőzően végzett leletmentő feltárások során jelentősen tovább gyarapodott a 10. századi temetők száma.

Feltehetően a hajfonat díszítésére használt aranyozott ezüstveretek a kiskundorozsmai 595. sírból

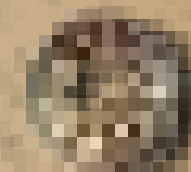
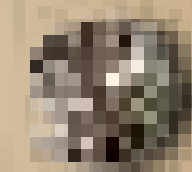
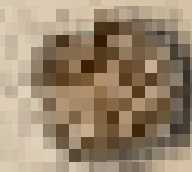
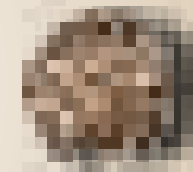
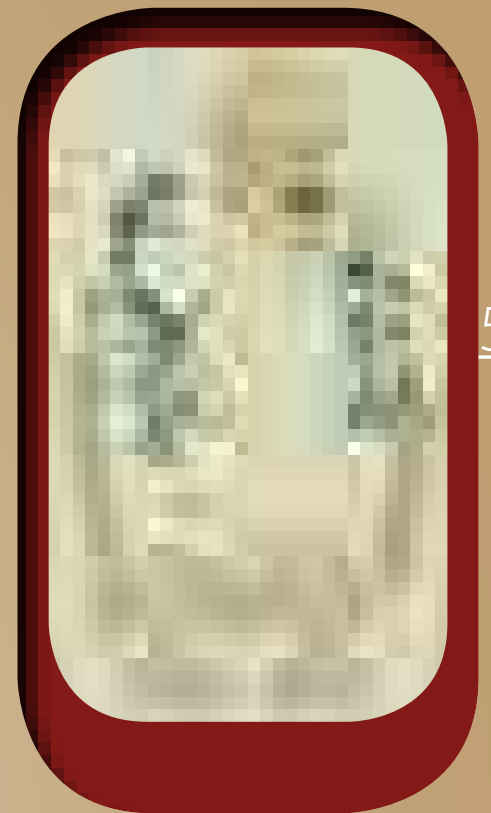

Az egyik ilyen feltárás során, Kiskundorozsma határában, az úgynevezett Hosszúháton egy 2004-ben nyitott homokbánya területén került elő – többek között – egy 60 év körüli, europa-monolid (turánid) típusú női temetkezése, amely kiemelkedően gazdag leletanyagával tovább bővítette a Dél-Alföldön gyakori rangos női temetkezések sorát. Az 595. számú sírban a halottat rönkporsóban temették el, és mellé helyezték felszerszámozott lovának maradványait is. Az elhunyt halotti viseletét egy aranygyűrűn, illetve kar- és lábperecein kívül összesen 198 darab nemesfémből készült veret díszítette.

51

Részletfotó, sírfotó és sírrajz a kiskundorozsmai 595. sírról és fontosabb leleteiről

Aranyozott ezüstveretek a fejedőről a kiskundorozsmai 595. sírból

A sírból előkerült ezüstitárgyak összszúlya 202,79 g. Az ezüstgazdagságát tekintve ez a temetkezés tartalmazta a szeged-bojáralmi 3. sír (659 g), valamint a szeged-algyői 49. sír (335 g) mögött a harmadik leggazdagabb 10. századi női viseletet. A szeged-algyői 72. sírban (142,4 g) nyugvó nő ezüst ruhadíszével együtt ezek a női sírok a legkiemelkedőbbek a korszak hagyatékában a teljes Kárpát-medencét tekintve.

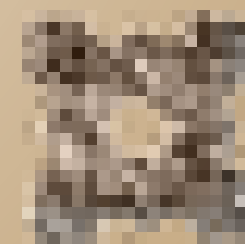
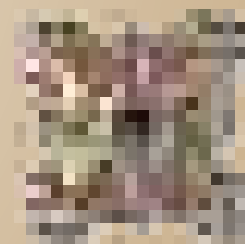
Az 595. sírban fekvő nő koponyája körül préselt, aranyozott ezüstrozetták feküdtek, melyek feltehetően valamilyen fejedőhöz tartoztak. Ezeket a darabokat a központi mintájukat körül fogó perem és a rozetták végének találkozásánál elhelyezett, veretenként 4 db varrólyuk segítségével rögzítették.

A viselet további veretei közül az aranylemezről préselt, rombusz alakú ruhadíszeket említhetjük, melyekből összesen 9 darab került elő, zömmel a nyak körül, többségük viseleti helyzetben. Az *in situ* [tehát eredeti, bolygatatlan pozícióban – a szerk.] megfigyelt veretek helyzetéről

elmondható, hogy feltehetően kettős sorban, egymással párhuzamosan futottak, a mellkas bal, illetve jobb oldalán feltárt darabok alapján pedig egy V alak rajzolódik ki. Felerősítésüket ugyancsak a négy csúcson elhelyezett varrólyukak tették lehetővé.

A sír aranyból készült tárgyai között említhetjük a lemezből készült kőbetétes gyűrűt, mely az úgynevezett hólyagos fejű gyűrűk típusába tartozik. Ennek egyik érdekessége, hogy karikájának igen nagy az átmérője, a másik pedig, hogy az ásatás során nem viseleti helyzetben – valamelyik ujján –, hanem az idős nő zárt jobb markából került elő.

A nyaktól a váz gerince mentén egészen a medencéig húzódva kör alakú préselt ezüstveretek feküdtek. Ezek szerint az elhunyt felsőruhájának, feltehetően kaftánjának két szegélyére összesen 21 db, kétféle típusba tartozó kerek, préselt, aranyozott ezüstveretet varrtak. A gyöngykeretes veretek egy része feltehetően viseleti helyzetben feküdt, de a ruha vonalát, záródását pontosan nem rajzolták ki.

Aranyozott ezüstveretek az övről a kiskundorozsmai 595. sírból

Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát és a Hosszúhát-halom lelőhelyek 3D-s terepmodelje

Ennek az idős nőnek nagyon érdekes mellékletei az ezüsből öntött, aranyozott háttérű, középen áttört és kék színű üvegbetéttel díszített, nittszeges, négyzetes alakú veretek, melyekből 7 db került elő a két könyök vonalában, a gerincre merőlegesen. A középső négy veret hátlapjával felfelé feküdt, melyeken a felerősítésre használt bőrszalagok igen jól megmaradtak. Ezeket a központos díszű négyzetes vereteket a kutatók egy része övvereteknek, míg mások ruha- vagy kaftándíszeknek tartják.

A váz két oldalán a karcsontok mentén, illetve a bordákon feltárt nagyszámú, ezüsből öntött, felületükön aranyozott, nittszeges apró veretek eredeti funkciójának meghatározása és a viseleti rekonstrukciója volt a legnehezebb. A bőrszíjakra rögzített 94 db aranyozott, öntött ezüstveret a nő két hosszú, derekáig érő hajfonatát díszítette.

Sírfotó részlete a mellkas leleteiről a kiskundorozsmai 595. sírből

Aranylemezről készült rombusz alakú (ruha) veretek a kiskundorozsmai 595. sírből

tette. A sír bontása közben helyenként nemcsak a vereteket tartó bőrszíjat lehetett megfigyelni, de a haj lenyomatát is dokumentálhattuk. A veretek három csoportba sorolhatóak, sírbeli elhelyezkedésükben szabályszerűség azonban nehezen volt felfedezhető. A kiskundorozsmai lelet kapcsán úgy véljük, hogy a honfoglalás korában korongok nélkül, a hajfonatokba befűtött ezüstveretes szalagokkal is díszíthették a hajukat a nők.

A kiskundorozsmai 595. sírban eltemetett nő a lábszárcsontjain megfigyelhető barnás elszíneződések alapján magas szárú, boka fölé érő lábbelít viselhetett. Csizmájának mindkét fejét összesen 61 db ezüstverettel díszítették, amelyek közül csak a nagyobbakat aranyozták be. A csizma lábfej fölötti részének közepén egy nagyobb átmérőjű, középen bemélyedő ezüst veretsort, körülötte pedig a 10. századi lábbeliknél igen gyakran előforduló félgömb fejű, apró ezüstvereteket találtunk. Az emberi lábszontokat mindkét oldalon szorosan közrefogó lócsontok, illetve a lábfejeknek a sír aljával bezárt meredek szöge alapján feltehető, hogy az ott elhelyezett, összegöngyölt lóbőr tartotta meg ilyen magasan a lábfejeket. Viseletét a két alkarcson alsó végénél, a csuklók magasságában előkerült keskeny ezüstlemezről kivágott szalagok, míg a bokákon a sodrott bronzdrótból készült, hurkos-kampós záródású fekvő lábperecek egészítették ki.

A Kiskundorozsma tágabb térségében koncentrálódó gazdag 10. századi temetkezésekkel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a Maros-völgy, a folyó déli partján húzódó kereskedelmi út, a Maros-torkolat alatti tiszai átkelőhely, az itt egymást keresztező kelet-nyugati, illetve észak-déli távolsági út találkozásának csomópontja évezredek óta kulcsfontosságú volt, és stratégiai jelentőséggel bírt minden, a területen egykor élt népesség számára. Az avarok uralmát követő hatalomváltás a Maros-torkolat nyugati oldalán folyamatosan ment végbe a 9. század utolsó harmadában. Míg az avar kori népesség továbbélését mind a hagyományos antropológiai, mind pedig az archaeogenetikai módszerekkel sikerült kimutatni a 10–11. századi népességben, addig az átmenet folyamatának régészeti igazolására további kutatásokra van még szükség, amelyekben igen nagy szerepet kapnak az olyan gazdag temetkezések is, mint a Kiskundorozsma határában feltárt rendkívüli női sír.

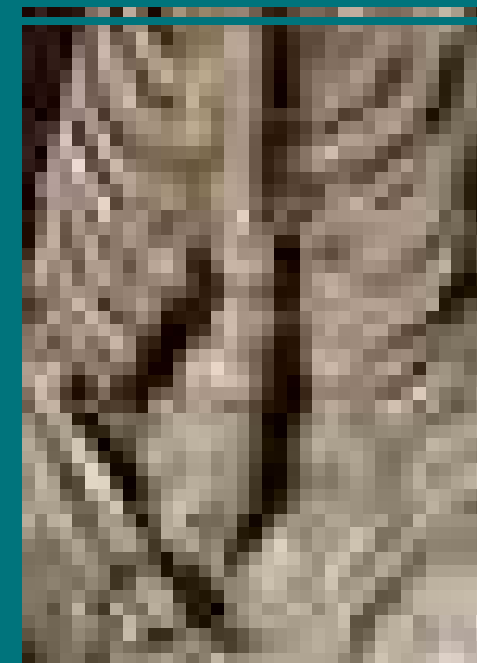

HONFOGLALÓK NYOMÁBAN

2016 tavaszán, egy „szokványos” régészeti felügyelet nem várt eredménnyel zárult. A múzeumi autót meglátva egy lelkes, régészet iránt is érdeklődő földéaki lakos, Fertály János izgatottan számolt be arról, hogy pár nappal korábban, a határ bebarangolása során, egykori földjén, a Földeák közigazgatási határához tartozó Szárazéri-ugar dűlőben, mezőgazdasági munkavégzés közben emberi maradványok kerültek elő. Jani bácsi nem volt ismeretlen a múzeum munkatársai előtt, hiszen korábbi munkák során már többször érdeklődött, illetve segédkezett, így egyértelmű volt, hogy az információnak érdemes alaposabban utánanézni.

A következő napon a kérdéses terület megtekintése során a szántásból begyűjtött emberi csontmaradványok – köztük több erősen zöldre színeződött töredék – egyértelműen arra utaltak, hogy a környezetéből kiemelkedő dombon temetkezési hely található. Leletanyag hiányában azonban nem lehetett megállapítani, hogy a bolygatott sírok mely időszakból valók. A pontos hely ismeretében az is gyorsan kiderült, hogy a megtalált lelőhely nincs regisztrálva, azaz a kutatás számára teljesen ismeretlen.

A lelőhelyen található temető pontos korának meghatározására előbb 2016 májusában, majd a felszí-

Ruhaveretek egy gazdagabb női sírban

nen megtalált és eredeti helyzetükből kimoszított leleteinek összegyűjtésére június végén és július elején fém-detektoros vizsgálatokat végeztünk. A munka eredményeként a nagy kiterjedésű lelőhelyen számos kor-szak fém-, valamint kerámiaanyagát sikerült összegyűjtenünk. Ezek közül a legnagyobb mennyiségben 10–11. századi sírokból származó fémmel-lékletek (különbféle veretek, szíjvég, gyűrű, fülesgomb stb.) kerültek elő, ráadásul éppen azon a részen, ahol az embercsontok is heverték.

A mezőgazdasági művelés által leginkább veszélyeztetett részen, a dombtetőn, ahol az emberi marad-

Karperec és ruhaveret a sírban

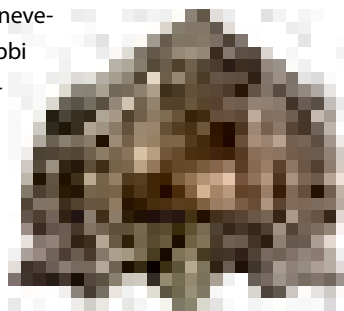
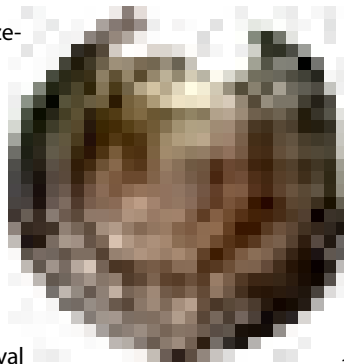

Négygömbös fülbevaló eredeti helyzetben

ványok mellett több veret és egy szíjvég össze- tartozó töredékeit is megtaláltuk, leletmentő ásatást végeztünk. Annak ellenére, hogy egy- máshoz igazított kutatóárkainkkal a domb felső részén egy nagyobb összefüggő szel- vényt sikerült megnyitnunk, a keresett hon- foglaló ősök sírhelyeit végül nem sikerült megtalálnunk. Találtunk ugyan két, egymás közelében fekvő, Ny–K-i irányban tájolt sírt, de azokról a megfigyelt temetkezési szokások (fával kibélelt sírgödör, lábtartás) és a leletanyag (vörös okker) alapján gyorsan kiderült, hogy késő rézkori, kora bronzkori temetkezések, melyek az úgyneve- zett Jamnaja-kultúrához tartoztak. Bár ez utóbbi népesség emlékeit, temetkezéseit is ritka alka- lommal vallathatja régész, kissé csalódottak voltunk, hogy a sok földmunka és a felszínen talált jelentős mennyiségű 10. századi lelet ellenére a korszakhoz tartozó sírt végül még- sem találtunk.

A nyári melegben, a megnyitott szelvé- nyek lélekölő – munkagépek nélküli – vissza- temetése közben azonban egy újabb reménykeltő esemény történt. A kiemelkedés területének so- kadik fémkeresős vizsgálata során, a domb- tetőtől lejjebb, egy szűkebb területől is- mét jelentősebb mennyiségben kerültek elő sírmellékletek, illetve embercsontok, amelyek között már összefüggő darabok is előfordultak (gerincoszlop csigolyái, alsó állkapocs, bordasor). A leletszóródás alapján kijelölt 12 m²-es szelvényben végül megtaláltuk, amit kerestünk!

A kis területen ráadásul rögtön négy temet- kezés folyt a kirajzolódott. Rögvest nekiláttunk az egyik sír kibontásának. Ebben egy egészen fiatal gyermek csontváza feküdt, melynek mell-

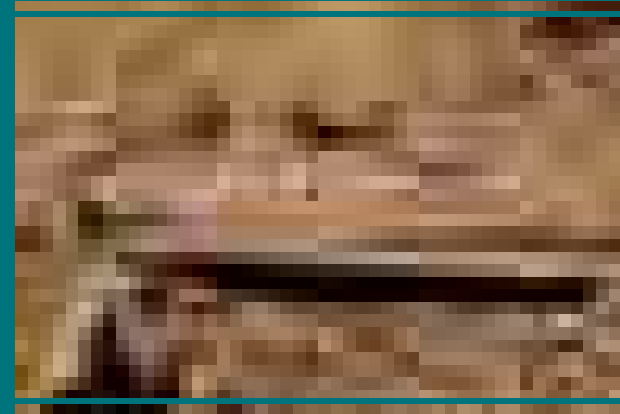
Fémkeresővel talált veretek

kasán erősen töredékes, többségében rossz megtartású, két sorban elhelyezkedő ruha- veretek kerültek elő.

Miután a leletmentésre szánt idő és a rendelkezésre álló anyagiak végén jár- tunk már ekkor, nyilvánvaló volt, hogy nem tudjuk befejezni a munkát, és a temető fel- tárásának folytatására lesz szükség. Végül a Nemzeti Kulturális Alap pályázata, valamint a szegedi Móra Ferenc Múzeum támogatása ré- vén 2017 augusztusában, illetve szeptember elején folytatni tudtuk a temető feltárását.

A családi hangulatban zajló feltárás során a felső szántott földréteget kézi és gépi erővel távolítottuk el, ami a domb alsó része felé foko- zatosan vastagodott. Bár a nyári hőség, a csa- padékmentes idő és így az erősen kiszáradt, löszös szerkezetű talaj nem nagyon kedvezett a sírfoltok észlelésének, egy kis munkával – belocsolással és takarással – láthatóvá váltak az egykori sírhelyek. Azokon a részeken, ahol vékonyabb volt a humuszréteg, jól látszódott, hogy a sekélyebb sírokban milyen komoly pusztítást okozott a mezőgazdasági művelés.

A megkutatott területről végül – néhány telepjelenség kivételével – a legnagyobb számban honfoglaló és kora Árpád-korra keltezhető sírok kerültek elő. Összességében így a lelőhelyről már 43 temetkezés és 3 sír- maradvány vált ismertté. A feltárási szelvé- nyünk egyik részén a sírok rendkívül sűrűn jelentkeztek (a sírok egymástól való távolsá- ga néhol nem haladta meg az 5–10 centimétert), rá- adásul több helyen is meg lehetett figyelni a sírok közötti érintkezéseket, illetve azt, hogy egy-egy sírt egy már korábban megásott sírra ásták rá (a régé- szeti szaknyelv ezt szuperpozíciónak nevezi).

Nyíltegez tetejét díszítő lemezek

S végű karikák a sírban

A temetkezések változatos leletanyaga két idősíkot képvisel. A korábbi időhorizontot a gazdagon felékszerezett női sírok (fülbeva- lók, ruhaveretek, karperecek, gyűrűk, kauri- csigák stb.), valamint az egyelőre kis számban előforduló fegyveres (íj, nyíl, nyíltegez) és ló- szerszámos férfi temetkezések képviselik. Ez utóbbiak között valószínűleg részleges lovas temetkezés is volt [azaz nem a ló teljes tes- tét, csupán koponyáját, végtagjait és bőrét helyezték a sírba – a szerk.], de a csontváznál magasabban elhelyezett lócsontokat a szán- tás teljesen széthúzta, elpusztította. A későbbi horizont sírjaiból úgynevezett S végű karikák, a 11. században elterjedő gyűrűk kerültek elő. E sírokra egyértel- műen szegényesebb leletanyag volt a jellemző. Viszonylag nagy számban kerültek elő a temető teljes területéről leletanyag nélküli temetkezések is, amelyek azonban valószínűleg összefüggnek a mezőgazdasági művelés okozta erőteljes bolygatással és az egé- szen kicsi gyermekek magas számarányával.

Érdekeség, hogy eddig sem a jelentős mennyiségű fémkeresős leletanyagban, sem pedig a feltárt temetkezésekben nem fordult elő a korszakhoz köthető érme. Miután a sírok tájolása meglege- tően változatos, további vizsgálatok szükségesek még a temető különböző időhorizontjainak a temetkezési szokások és leleta- nyag alapján történő elkülönítéséhez.

A sírok embertani anyagát tekintve ér- demes kiemelni a gyermeksírok igen magas számarányát. Az eddig elő- került temetkezések, illetve sírmaradványok közel felét az újszülöttektől a hétéves korukat betöltöttékig ter- jedő korosztály teszi ki. A lelőhely jelentőségét kiemeli, hogy Földeák és Makó tágabb környezetéből, de gya-

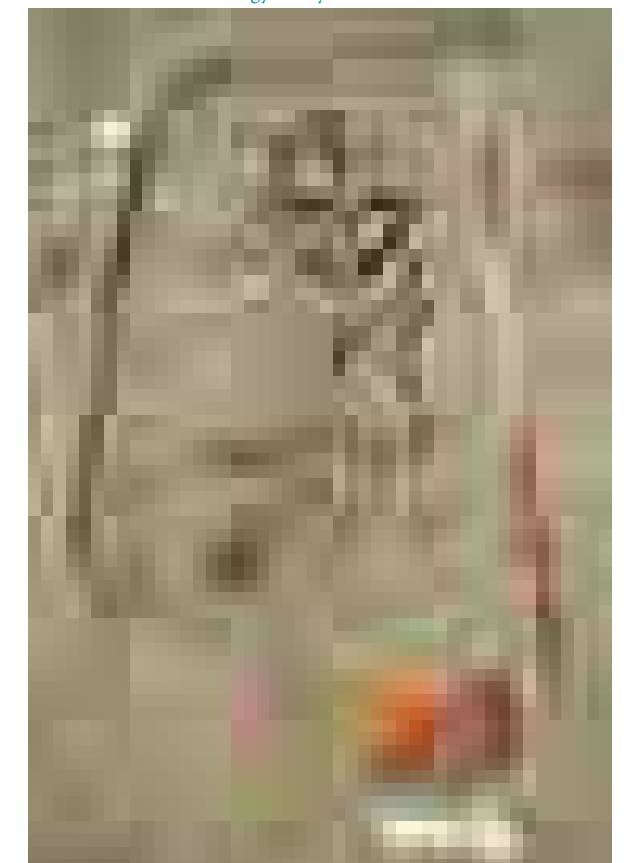
A k i s - gyermekek sírjait ebben a korszakban is se- kélyebbre ásták, így ezek jobban ki vannak téve a szántás-boronálás és más mezőgazdasági munkák pusztításának, de alapvetően is általában kevesebb leletet tartalmaznak e korosztály sírjai.

korlatilag a Magyarországra eső teljes Ma- ros-völgy északi sávjából is meglehetősen kevés, a korszakhoz tartozó lelőhelyet is- merünk. Ráadásul ezek többségénél csak töredékes adatok állnak rendelkezésünkre, amelyknél sok esetben a feltárást nem szakember végezte. Jól megfigyelt és do- kumentált, teljes egészében feltárt temető még hiányzik a térségből, talán idővel ez a földéaki sírkert lehet valóban az első.

Szíjvég a dombtető területéről

Szántás okozta sérülések egy sekélyebb sírban

A honfoglaló magyarság fegyverzete a pozsonyi csata tükrében

PETKES ZSOLT

1110 évvel ezelőtt sorsdöntő ütközet zajlott Pozsony közelében, amelyről mindössze egy rövid mondat erejéig emlékezik meg a *Salzburgi évkönyv*: „Nagyon szerencsétlen harc folyt Brezalauspurc-nál július Nonae-je 4. napján...”

Bár ennyi év távlatából nem illendő vitatkozni a krónika szerzőjével, azt azonban mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a csata szerencsétlennek csak a vesztes fél, a bajor seregek szemszögéből tekinthető. Ezzel a győzelemmel a magyarság megszállította helyzetét az újonnan birtokba vett Kárpát-medencében, ráébresztve a Frank Birodalmat arra, hogy Pannónia, valamikori keleti tartományuk végleg elveszett a számukra.

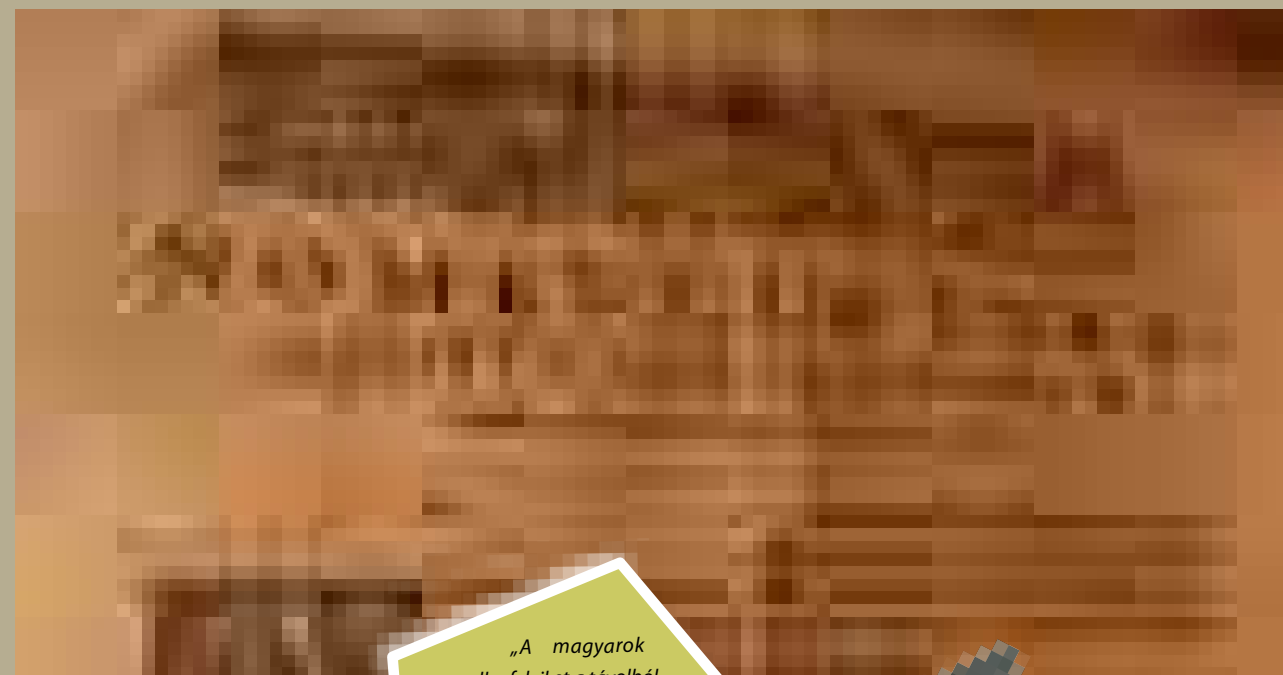
Mielőtt bárki azt hinné, hogy ez a szemérmes hallgatás a csatáról csak a salzburgi szerzőt jellemzi, téved. Alig ismert más egykorú, hiteles forrás a csatáról, ráadásul a fennmaradt említések

még szűkszavúbbak, mint az említett évkönyv, s a csata lefolyásáról semmilyen adatot nem tartalmaznak. Az események után több mint 600 évvel Johannes Aventinus Bajorország történetét taglaló munkáiban ugyanakkor megtalálható a csata részletes leírása. Miután az itt szereplő adatok többségét más források nem erősítik meg, sokan megkérdőjelezik a leírtak hitelességét, és a humanista szerzőket jellemző fantáziálásnak tartják őket. Krónikájának azonban több részlete is utal arra, hogy olyan forrásokat is felhasználhatott, amelyek mára már nem elérhetőek.

„Mintha csak ürge lovaikkal át akarnák törni a harcvonalat, nagy erővel támadnak, s hatalmas nyílfelhőt bocsátanak ki. A bajorokat a szaru-íjaikból kilőtt nyilvesszőkkel borítják el, majd ismét hátrálnak. [...] ...elsőprő rohammal ott teremnek, ugyanolyan hirtelen eltűnnek, először menekülést színlelnek, majd lovaikat megfordítva támadnak, de bármit is tegyenek, nyilaznak és dárdat vetnek...” Aventinus: *Bajor évkönyv*

Johannes Aventinus (1477–1534), eredeti nevén Johann Georg Turmair bajor humanista történész. 1517-ben nevezték ki Bajorország hivatalos történétírójává, majd megbízták Bajorország történetének megírásával. Munkájában, melynek címe *Bayrischer Chronicon* („Bajor évkönyv”) a kezdetektől 1460-ig kíséri végig a bajorok történetét.

Íjászfelszerelés: Bencsik Péter íjépítő mester által készített íj- és nyíltegez-rekonstrukciók, nyilvesszők és egy íjászgűrű (fotó: Bencsik Péter)

Egy oldal Aventinus művéből

A *Bajor évkönyv*ben a pozsonyi csata kapcsán szinte az összes, a nomád hadseregekre, így a honfoglaló magyarságra is jellemző taktikai elem megtalálható: az ellenséges csapatok folyamatos zaklatásától kezdve, a folyókon való gyors átkelésen át a színlelt megfutamodásig. Részletessége ellenére az évkönyv azonban nem hadtörténeti munka, a történeti eseményekre fókuszál, és sok esetben csak közvetve utal a fegyverzet és az alkalmazott taktika közötti szoros összefüggésre. Ez az elválaszthatatlan kapcsolat valójában a régészeti leleteken keresztül és az ezekre épülő, az elmúlt évtizedben felerősödő fegyver- és életmód-rekonstrukciós kísérleteknek köszönhetően válik igazán kézzelfoghatóvá, amelyek rámutattak arra, hogy a korai magyarság lovas életmódja, fegyverzete és hadi stratégi-

„A magyarok ellenfeleiket a távolból támadják nyilaikkal: akkoriban nem ismerték a nyílt harcot, a gyalogos csatát az egymásnak feszülő hadsorokat, a karddal vívott közelharcot...”

Aventinus: *Bajor évkönyv*

Rombusz alakú honfoglalás kori nyílhegy a szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményéből (MFM©2017)

„...a megfáradt bajorokat letámadják, fölébük ke-
rekednek, eltiporják és legyilkolják őket.”

Aventinus: *Bajor évkönyv*

Gyűjtő nyílhegy Nógrád megyéből (Kubinyi Ferenc Múzeum Szécsény©2017)

ája egy minden elemével egymásba kapcsolódó, szorosan összefüggő rendszert alkotott.

A honfoglaló magyarság kizárólagosan a lovas harcmódot alkalmazta, gyalogsággal nem rendelkezett. Fegyverzetének minden egyes eleme, azok mérete, súlya, elhelyezése a lóhoz és a lovas harcmóddal igazodott. Ugyanezek a fegyverek gyalogos harc esetén sokkal kisebb hatásokkal alkalmazhatók, az övre függesztett fegyverek sokasága (szablya, különböző típusú tegez, fók) gyalogos harc esetén akadályozta volna a harcost a szabad mozgásban.

A 10. századi magyar fegyverzet megismerésének legfontosabb forrásbázisát természetesen a korszak sírjai nyújtják. Napjainkra megközelítően ezer, különböző típusú fegyvert tartalmazó

Kétpengésű fók a Budapest-csúcshegyi temető 2. sírjából (BTM©2017 – fotó: Tihanyi Bence)

temetkezés vált ismertté a Kárpát-medencéből.

A 10. századi magyarság fegyverzetének legfontosabb eleme az íj volt, amelynek mérete a lovas harcmodor miatt viszonylag kicsi, 110–120 cm volt. Az íj két végét, illetve a markolatát agancslemezekkel merevítették, amelyeket gyakran különböző színűre festettek (így sárgára vagy pirosra). Ilyeneket azonban csak az íjak egy részén alkalmaztak, gyakoriak lehettek a csontlemezek nélküli reflexíjak is. Ezek az íjak kis méretük ellenére – szerkezetükből kifolyólag – jelentős erő tárolására és átadására voltak alkalmasak, így hatásos lőtávolságuk akár a 200 métert is elérhette. Az íj természetesen nem önmagában állt: az íjászfelszerelés további részei voltak a megközelítően 70–80 cm hosszú nyílvevők, amelyekből a kovacsoltvas nyílcsúcs hossza (a tuskével együtt) 5 és 14 cm között mozgott, a vessző másik végét pedig 12–15 cm hosszan tollazattal látták el. A nyílvevőket fából készítették, vaspántokkal és bordákkal merevítették, úgynevezett homokóra formájú te-

gezen, hegygel felfelé tárolták. Egy tegezbe megközelítően 15–20 db nyílvevő fért el, így az íjásznak jól meg kellett gondolnia azok felhasználását. Az íjászfelszerelés további részét képezte a felajzott íj tárolására alkalmas készlet, és a nyugalmi helyzetben lévő íj tárolására alkalmas íjtegez.

A honfoglalás kori fegyverzet vizsgálatának egyik nagy vitája, amely egyben a régészeti kutatás korlátaira és az írott források vizsgálatának fontosságára is rávilágít, a lándzsák és azok használta körül bontakozott ki. A steppei harcosok legfontosabb közelharci fegyvere a lándzsa volt, amelyet a magyarok kapcsán Bölcs Leó bizánci császár is megemlít. A honfoglalás kori sírokból azonban csak 13 példány ismert, amit tovább árnyal az előkerült darabok nagyfokú formai változatossága. A lándzsát a steppei lovas harcmodorban nemcsak dőésre és öklelésre használták, hanem vívásra is, azonban Aventinus történetében a lándzsák egy másik típusa, a hajítólandzsa (gerely) jelenik meg, amelyből idáig egyetlen példány sem került elő a Kárpát-medencéből.

Aventinus szerint a magyarok nem ismerték a közelharcot, s nem használtak kardot. Csak-hogy a honfoglaló magyarságtól egyáltalán nem állt távolság a közelharc, és több különböző típusú közelharci fegyvert is előszeretettel alkalmaztak. A Kár-

pát-medencéből már több mint száz 10. századi sírból került elő steppei, ívelt pengéjű szablya, és megközelítően ugyanennyi temetkezésből egyenes pengével rendelkező, nyugati típusú kétélű kard. A két hasonló jellegű fegyvernek a magyar harcászati való elterjedése között feltételezhetően időrendi különbség volt, a 10. század első felében csak a szablya lehetett jelen a fegyverzetben, majd a század közepétől fokozatosan a nyugati típusú kard is megjelenhetett. Továbbá közel ugyanilyen számban ismertek a nagy formai változatosságot mutató balták, fokosok és bárdok, amelyeket méretükben, formájukban és súlyukban a lovas harcászatnak megfelelően alakítottak ki. A megközelítően 80 cm hosszú nyéllal ellátott fegyverek szakavatott kézben a szablyákhoz hasonló veszélyt jelenthettek az ellenségre nézve. A fegyverzet kutatásának másik nagy kérdése a védőfegyverek körül csoportosul, hiszen a régészeti leletanyagból egyetlen páncél sem ismert, és sisakból is csak egyetlen, 11. századi szórványemlék maradt fenn Pécsről. A régészeti leletanyaghoz hasonlóan az írott források sem sokkal beszédesebbek: elvértve ismertek csak utalások bőrvértekre és sisakokra, valamint az augsburgi csata leírásában említésre kerül egy pajzs is. A védőfegyverzet hiánya a régészeti leletanyagban, a lándzsák csekély számához hasonlóan azonban nem jelenti azt, hogy nem

alkalmazták ezeket a korszak magyar harcosai. A forrásbázis elégtelensége miatt ezek anyagának, jellegének és formájának a megismeréséhez azonban további kutatásokra és szerencsés régészeti leletekre volna szükség.

A honfoglaló magyarság fegyverei önmagukban nem voltak jobbak, mint ellenfeleiké. A pozsonyi csatában részt vevő bajor vitézek, a magyar harcosokhoz hasonlóan mesterien kezelték fegyvereiket, és tapasztalatuk sem maradt el a honfoglalókétól, azonban 907 nyarán a Karoling-csapatok egy kiválóan szervezett és fegyelmezett, az évszázadok alatt minden elemében lovas életmódhoz csiszolódott fegyverzettel és taktikával rendelkező magyar sereggel kerültek szembe, ami ellen nem volt esélyük a győzelemre.

☆☆☆

A honfoglalás kori tegez tökéletes párhuzama: 10–12. századi alán nyíltegez Nizhny Arkhyzból (fotó: Sonya Shashunova)

Flesch Márton: 10. századi magyar lovasíjász- viselet, fegyverzet és fegyverhasználat rekonstrukció (fotó: Anka Irén)

Honfoglaló szablyák

készítése és használata

H a r a m z a M á r k

Jóllehet a források arról tesznek tanúságot, hogy a leggyakrabban használt honfoglaló magyar fegyver az íj volt, számos közelharcra alkalmas fegyvertípust is sikerült a régészeknek azonosítani a korszakból. Sőt, amíg a távolsági harcban csupán a nyílvevők hegyei jelentettek választékot, közelharcra a lovas egy egész fegyverarzenált – fokost, kopját vagy lándzsát, illetve rövid és hosszú pengéjű szűrő-vágó fegyvert – is magánál tarthatott. Ezen fegyverek legreprezentatívabb darabjai a 60–90 cm hosszúságú szablyák voltak, amelyek a magyar hadviselés későbbi korszakaiban is meghatározó szerepet töltek be.

A honfoglaló szablyák többsége temetkezésekből származik. A szablyát is tartalmazó sírokban gyakori további melléklet a lócsont és a lószerszám, kivált képp a kengyel és a zabra, valamint az íjászathoz tartozó eszközök (leggyakrabban nyílhegyek, illetve az íj csontlemezei és a tegez maradványai), de nem ritka a különböző viseleti elemek, leginkább az öv- és ruhaveretek előfordulása sem.

Mint általában a hosszú pengéjű szűrő-vágó fegyverek, a szablyák is azt sejtetik, hogy viselésük és sírba helyezésük társadalmi rangot jelképezett.

A szablyák elkészítése

A szablya méltóságjelvény mivoltát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy készítése költsége jócskán meghaladta a többi fegyverét. Kovácstechnikailag a fegyver hosszú pengéjének elkészítése volt az egyik legnehezebb feladat, a szablyakovácsolás ugyanis kifinomult szakértelmet igényelt. Napjaink fegyverkovácsai

közül sokan értenek egyet abban, hogy a fegyverkovácsolás csúcsteljesítménye a hosszú pengéjű szűrő-vágó fegyverek elkészítése lehetett.

A korszak vastermelési viszonyai között előállított, változó minőségű vasbucát többszörösen át kellett kovácsolni ahhoz, hogy kellően homogénne tegyék a leendő penge alapanyagát.

A honfoglalás kori vaskohászat ércei felszíni vasérc (gyepvasérc) voltak. A gypvasérc kohósítása során kapott anyagot bucavasnak nevezzük, amely szivacsos szerkezete miatt kezdeti formájában alkalmatlan a kovácsolásra. A vasmegmunkálás első fázisa a bucavas zömítése (tömörítése) volt, amely során az anyag homogénizálódott, és megtisztult a zárványoktól.

Részletfotó a karosi II/52-es sír szablyájának Szabó István fegyverkovács, valamint Strohmayer Ádám ötvös-cizellőr által készített formai rekonstrukciójáról (fotó: Varga Zoltán)

Mivel ez a vasötvözet jóval kényesebb, nehezebben kovácsolható a mai anyagok többségénél, ezért különösen fontos volt, hogy megfelelő precizitással és a kovácsolási hőmérsékletek szigorú betartásával alakítsák, formálják az anyagot. A tűzi munkák után „hidegen” is megmunkálták a fegyvert: köszörüléssel, reszeléssel és csiszolással alakították ki a penge és fém-tartozékai végleges formáját. A penge vonalát követte a fából készült, bőrrel bevont hüvely, amelynek a fegyverrel történő, biztonságos záródását a hüvely torkolatverete és az ellenző biztosította, ami csónak alakú, közepén enyhén kiszélesedő, 8-9 cm hosszú volt, legtöbbször gömbben, ritkábban körlemezben végződött, bronzból vagy vasból készült. Szintén a záródásban játszott szerepet a pengetövet és az él kezdeti szakaszát borító lemez. Ennek köszönhetően a penge a torkolatnál szorult meg a hüvelyben, ami a fegyver lovon történő viselését biztonságossá, előrántását könnyedé tette.

A két félből készült markolatfát szegecsekkel rögzítették a markolatüskéhez, végeit az ellenzővel, valamint a kupak vagy gomb formájú markolatvéggel zárták le, felületét többnyire bőrrel borították. A szablya markolat- és függesztőszerelékait számos esetben gazdagon díszítették, ezek során nemcsak vasat, hanem aranyat, ezüstöt vagy rézalapú ötvözetet is felhasználtak. A szablyát a szerelékain fellelhető ötvösmunkák szintén kiemelik a többi közelharc fegyver közül: e közelharc fegyvertípusban jutott kifejeződésre ugyanis a honfoglaló magyar ornamentika.

Kovácsolási hőmérsékletnek azt a hőmérsékleti tartományt nevezzük, amelyen belül az adott vasötvözet kalapácsütésekkel alakítható. A hőmérsékleti határ be nem tartása az anyag elégéséhez, minőségi romlásához, vagy elrepedéséhez, eltöréséhez vezethet.

A karosi II/52-es vezéri sír és a temetkezésről készült rekonstrukciós rajz (fotó: Herman Ottó Múzeum)

Szereléknek nevezzük a szablyapenge kiegészítő tartozékait, a különböző markolat- és függesztőszerelégeket. Markolat-szereléknek számít az ellenző, a markolatvég a markolatborító lemezek vagy az ujjtámasz. A függesztőszerelék a fegyver viselése céljából kerültek a hüvelyre, ezek közül a felső gyakran egybe volt építve a torkolatverettel. További szerelék a hüvely koptatója, amely a hüvely végét védte és díszítette.

Részletfotó a karosi II/52-es sír szablyájáról (fotó: Varga Zoltán)

Honfoglalás kori „kardcsiszár” László Gyula rajzán

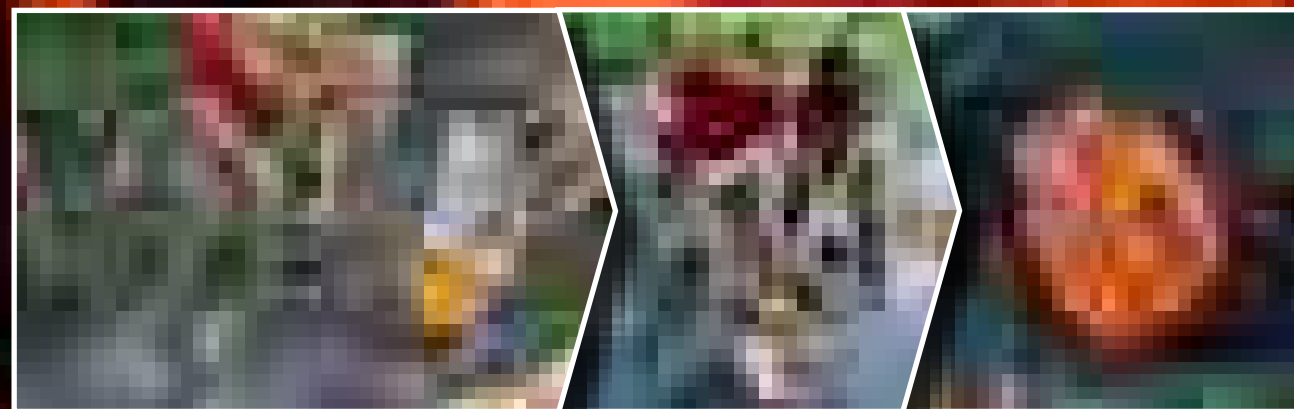
Köszörűkő használata a 9. századi *Utrechti Psalterium*ban

Használat

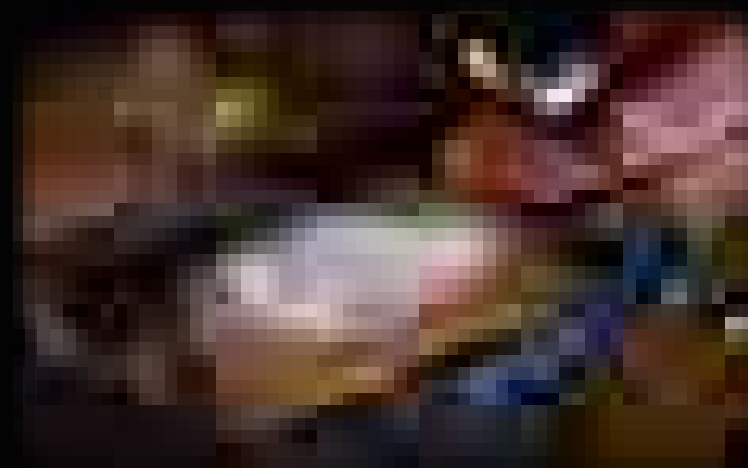
A szablya lovas fegyver, így a fegyvernemnek megfelelően alapvetően rohamozásra használták. Mint közelharc fegyver rajtaütésekkel vagy a csaták befejező támadásai során kerülhetett alkalmazásra, illetve abban az esetben, ha egy kedvezőtlenül alakult ütközet során közelharcra kényszerült a használója. Azt is feltételezhetjük, hogy a fegyverhasználat elsajátítása gyalogosan is történt, így a szablyát gyalogos vívásra is alkalmazhatták időnként, azonban harcászati alkalmazása elsődlegesen a mozgékony lovas-ság harcmodorának megfelelően vágótáblából leadott gyors szúrásokra és vágásokra szorítkozott.

A szablya elsődleges ismertetőjegye a penge íveltsége (ennek mértéke egyébként még a honfoglaló magyar fegyverkultúrán belül is változó).

Ugyancsak fontos tulajdonsága a szablyának a penge keresztmetszetének sajátossága. A pengetőtől hozzávetőlegesen a penge kétharmadáig ugyanis a fegyver egyélű. Számos esetben mindkét profilban íves mélyedés, pengévájat figyelhető meg, amelynek szerepe a penge „kikönnnyítése” és a harc közben fellépő igénybevételekkel szembeni ellenállásának javítása volt. A hegy felőli 15–30 cm-es szakasz azonban rombusz vagy lencsés keresztmetszetű, azaz a penge hátsó részét (fokát) élesre köszörülték, vagy a penge síkjából enyhén kilepő, a szaknyelv által legtöbbször elmannak nevezett fokéllal látták el. Ennek szerepére több elmélet is született. Egyesek szerint a fokél a fegyver visszarántásakor ejtett sebet a célponton, ami különösen a vívásnál jelenthetett előnyt, mivel így a pengével nem várt módon is támadhatták az ellenfelet. Kialakulásában azonban valószínűleg a szúrás játszott nagyobb

10. századi vaselőállítás és vasmegmunkálás rekonstrukciós fázisai (Thiele Ádám anyagmérnök és a szerző közös kísérleteiből):
Háttérben – vaskohászat egy somogyfajsi típusú bucakemencében,
balról jobbra – kohóbontás, a vas zömítése, egyszeri átkovácsolás utáni szivacsos szerkezetű vasbuca

Szablyaszerelék cizellálása ötvösszurokban – Strohmayer Ádám (fotó: Szabó Gergely)

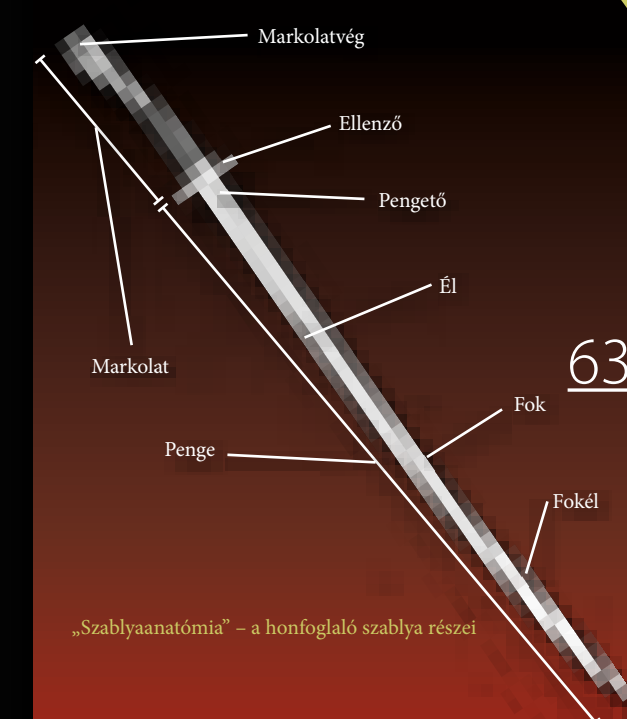
szerepet: a mindkét oldalán éles pengét könnyebben, hatékonyabban be lehetett szúrni a célpontba, és ki lehetett húzni belőle. A többnyire vágótáblából támadó lovasnak kulcsfontosságú volt, hogy ezt rövid időn belül meg tudja tenni.

A szablyával történő szúrás az él felé hajló markolat is elősegítette, ami így a pengével enyhe S alakot vett föl. Mindazonáltal ez a forma tökéletesen alkalmas volt vágásra is. Az, hogy a fegyverrel vágtak, nemcsak a későbbi korok szablyahasználatán, hanem a korszakunkra datálható szablyák egyes jegyein is nyomon követhető, elsősorban a markolat azon részein, amelyekről feltételezhető, hogy a kéz hátracsúszását akadályozták. Ilyen például a karosi II/11-es sír szablyájának ujjtámasza. Az ellenző szerepe harc közben szintén a fegyvert tartó kéz megtámasztása, valamint védelme volt.

Egyenes kardok

A 10. századi leletanyagban azonban nemcsak szablyák, de egyenes kardok is előfordulnak. Ezeknek a fegyvereknek a provenienciája (eredet) meghatározása nem egyszerű feladat, hiszen éppúgy bekerülhettek a Kárpát-medencébe zsákmányként, mint idegen csapatokkal, új műhelyhagyományokat meghonosító mesterekkel vagy akár ajándék gyanánt. Csekély számban ismertek olyan kétélű egyenes kardpengék is, amelyek szablyára jellemző markolattal és ellenzővel rendelkeznek. Egyes feltételezések szerint, ezek a hadjáratok során zsákmányolt kardok átalakított példányai. Az „átszerelés” gondolatköre nem ismeretlen az ezredforduló Európájának fegyvertörténetében, így felmerül a frank és skandináv kardok esetében is. Komolyabb alternatíva nélkül ez a magyar viszonylatban is elfogadható feltételezésnek tűnik, ám valószínűleg e hibrid fegyvertípus harci eredménytelensége indokolja, hogy ennyire kis számban kerültek csak elő.

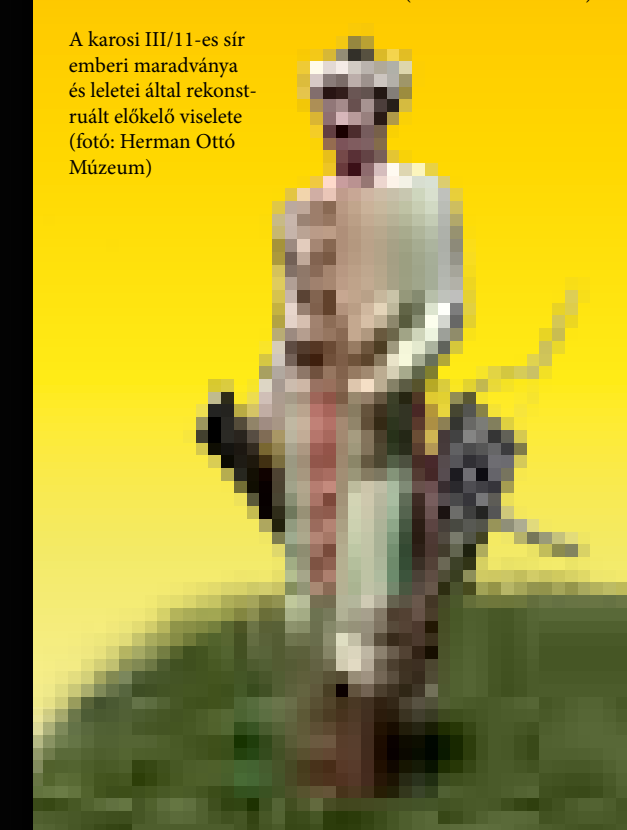
Az egyenes kardokkal kapcsolatosan további nehézséget jelent a datálás is: a honfoglaló magyar leletanyaggal összefüggésbe hozható kardok még a 11. század első harmadáig is használatban lehettek, egyes elképzelések szerint ráadásul a kétélű egyenes pengék között előfordulnak olyanok is, amelyek még a Kárpát-medencébe költözés előtt kerültek tulajdonosaik birtokába. Amennyiben ez igaz, úgy a kétélű kardok nemcsak a 10. századi magyar hadviselés alakulásának, hanem az első generációs (honfoglalás előtti, a Kárpát-medencébe behozott) leletanyag elkülönítésének is vizsgálati tárgyát képezhetik.

„Szablya-anatómia” – a honfoglaló szablya részei

Az Arad-Csálya lelőhelyről előkerült szablya markolata réz alapú ötvözetből készült ellenzővel (fotó: Aradi Múzeum)

A karosi III/11-es sír emberi maradványa és leletei által rekonstruált előkelő viselete (fotó: Herman Ottó Múzeum)

„**pihennek a saskeselyűk is, sűrű kőrisek ágán,
álomgyűlésbe vonul valamennyi harcos**”

Langobard harcosok

64 fegyveres sírjai a Dunántúlon

Agilulf langobard király sisakjának homloklemeze, rajta a király és kísérete

Keresztes Noémi Ninetta

Kik is azok a langobardok? Északi eredetű, népvándorlás kori germán nép, római források „*winnil*” néven is említik őket. A Jütland-félsziget környékéről az Elba-vidéken, majd a Morva-medencén és Alsó-Ausztrián keresztül vándoroltak dél felé. 546-ban meghódították a Dunántúlt, amelyet egészen 568-ig, az avarok érkezéséig tartottak uralmuk alatt. Ezután a langobardok (talán néhány kisebb csoportjukat hátrahagyva) kivonultak Pannóniából, és Itáliában a VIII. század utolsó harmadáig fennálló királyságot hoztak létre.

A 6. század közepén járunk a Somogyi-Tolnai dombság lábainál, a Koppány-völgyben, Tamási közelében. Temetésre készülnek a helyiek. Magas, szőke, hosszú szakállú férfiak viszik vállukon a súlyos, két méter hosszú deszkakoporsót a temető felé. Nem csoda, hogy ekkora a koporsó, hiszen a benne fekvő öreg harcos közel 190 centiméter magas volt. Minden neki járó tiszteletet meg fog kapni, így nem sajnáltak sem időt, sem fáradságot, hogy három méter hosszú és ugyanilyen mély gödört ássanak a kemény dunántúli agyagba. Ide kerül majd a nagy harcos, összes egykori fegyverével és minden mással, amire „odaát” szüksége lehet. Szépen felöltöztették, veretes övén tarsoly lóg, benne mindennapos használati tárgyai:

egy kis kés, fenőkö, tűzkövek. Mellé kerül majd szarvasagancsból faragott fésűje is. Fegyverei közül már nála van nagy harci kése, és ráfektették a kópott, sokat használt fahüvelyében egykor félelmetes kardját is. Kicsivel később leeresztik a koporsót a mélybe, de ezzel még nincs vége a temetésnek. Az útravaló része két tojás, ami az újjászületés szimbóluma, valamint egy itallal teli edényke. A koporsó tetejére teszik a kerek, középen fémdudoros pajzsot. Végül a legrégebbi bajtárs, aki minden mást is elrendezett lenn, fogja a lándzsát, és teljes erőből a koporsó mögötti sírfalba döfi. Ezzel jelzi, hogy vége a szertartásnak, őt most már húzzák ki a gödörből, s el lehet kezdeni visszatemetni azt.

Valahogy így képzelhetünk el egy langobard temetési szertartást az 550-es években a Dunántúlon. Az alábbiakban ennek a különleges népnek a fegyvereiről, fegyveres sírjairól és magukról a fegyveresekről lesz szó.

A fegyvereket alapvetően két nagy csoportra szokás osztani: támadó- és védőfegyverek. Ez utóbbiakból azonban meglepően kevés van a langobard régészeti leletanyagban, ami nyilván nem azt jelenti, hogy ilyesmit ne használtak volna e népcsoport harcosai, hiszen a kora középkor ember ember elleni brutális csatáiban csekély esély nyílt volna így a túlélésre. Helyette arról van szó, hogy olyan anyagokból készítették sisakjaikat, mell- és lábvérteiket, melyek a Kárpát-medence éghajlati és talajviszonyai között lebomlanak a sírokban az évszázadok alatt. A korszak hatalmasainak marandó anyagból készült sisakjai közül mindössze 1-2 került elő, de sajnos ezek is bizonytalan körülmények között, az egyiket például a Dunából halászták ki. Az egyetlen védőfegyver, amelynek gyakrabban megfogható a régészeti nyoma, az a középen vasdudorral és hátul vasfogóval felszerelt, általában kerek (ritkán ovális) alakú, jellegzetes germán fapajzs. Az előkerült pajzsdudorok formája segíti a régészeket a pajzsok korának meghatározásában is: a korábbiak inkább kúpos alakúak, a későbbiek viszont a félgömbös forma felé közelítenek. Az egyik nemes pajzsát aranyozással díszítették elől és hátul is.

A támadófegyverek skálája viszont már jóval szélesebb. Közelharc fegyverek (kard, kés, lándzsák) és távolharc fegyverek (nyílhegy) egyaránt előfordulnak.

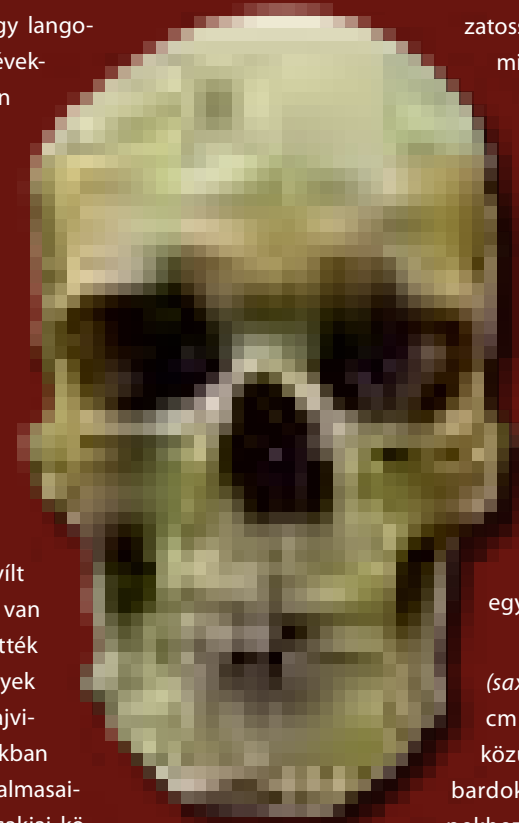
A lándzsák széles formai válto-

zatosságot mutatnak, attól függően, hogy milyen célra készültek. Vannak hatalmas méretű, fűzfalevél alakú döfőlándzsák, nádlevél alakú félelmetes páncéltörő lándzsák, valamint pici babérlevél alakúak is. Hasonló, de még hosszabb köpűvel [kiszélesedő henger alakú végződés, amibe a lándzsa nyelét erősítik – a szerk.] felszerelt (akár 90 cm hosszú) társaik a dobólándzsák. A gazdagok legfőbb fegyvere a kard volt, ami közel egy méter hosszú, széles (akár 5 cm-es) pengéjű darab volt. A keresztvas használata nem volt divat, viszont a markolat végére került néha egy mozgó karika is.

Sokszor ezek mellé járt egy harci kés (*sax*) is, amely típusától függően 13–35 cm hosszú volt. Távolharc fegyvereik közül csak a nyilaikat ismerjük; a langobardok nem használtak a lovas nomád népekhez hasonlóan csontszerelékű íjakat. Többféle nyílhegyük volt viszont aszerint, hogy éppen milyen célból lötték ki őket. A levél alakúakat vitték a háborúba, míg a sokkal rémisztöbbször kinéző szakállas nyílhegyeket inkább vadászatra használták. A kora középkori germán világban egyébként jellegzetes dobóbalták (ún. *Franciska*) a Dunántúlon nem kerültek a sírokba.

Számos jellegzetes vonása van a langobard temetőeknek, ezek közül a legkényesebben a hatalmas méretű és elképesztően mély sírgödrök ismerhetők fel. A 3-4 méter mélység kifejezetten gyakori.

Van olyan temető, ahol a férfiak még holtukban is óvják feleségeiket és gyermekeiket, az ő sírjaik körül alkotnak egy „védőgyűrűt” a fegyveres férfitemetkezések. Óriási sírjaikba többnyire deszkából ácsolt vagy nagy farönkökből kivájt

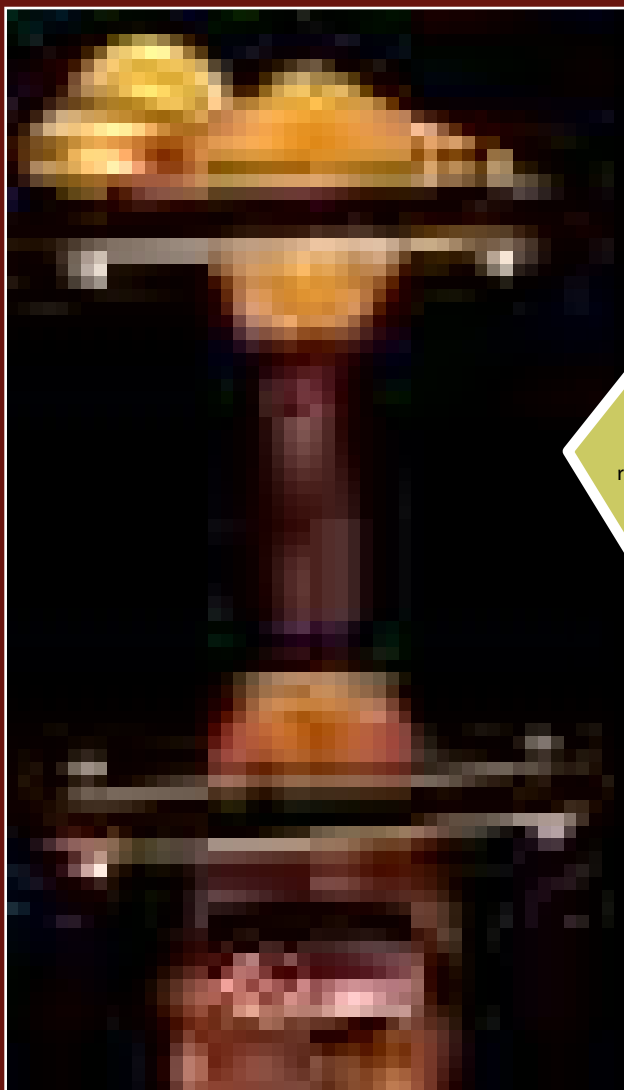

Langobard koponya jelképes koponyalékeléssel (Vörs – Magyarország, <http://gocsejmuzeum.hu/virtualis-kiallitas/multbeli-arcok/koponyalekeles>)

Tűlfegyverkezés – germán és langobard szokás, amikor egy sírba keveredve kerülnek a közel- és távolharc fegyverek. Ez lehet kétféle, de akár ötféle fegyver (lándzsa, kard, kés, pajzs, nyíl) is egy sírban, amelyeket az elhunyt élete során egyszerre biztosan képtelen lett volna használni.

Pajzsdíszlemezek (Stabio – Svájc)

sírfalba döfése, amit a penge helyzete alapján csak a sír aljában (3-4 méter mélyen) állva lehetett kivitelezni. A kardok és kések a koporsón belül találhatók, utóbbiakat az övükre lógatták fel. Kardjaikat vagy a halottra fektették hosszában, vagy eredeti helyzetükben az övre felrögzítve hagyták őket. A nyílhegyek általában praktikusán elhelyezve, egy csomóban kerülnek elő. Néha csak 1-2 darabot tettek a sírba, mivel hittek abban, hogy a tárgy/tárgyegyüttes egyetlen része képviseli az egész tárgyat/tárgyegyüttest, illetve annak erejét (*pars pro toto* elv).

A *ringschwert* a kard markolatának végére szerelt mozgó kark, ami a testvériséget, avagy a király és a harcos közötti hűséget jelképezhette.

A fegyverek mellett természetesen más is került a harcosok sírjaiba: itt főleg veretes öveiket, tarsolyaik tartalmát (tűzkő, fenőkő, csiholó), bronz szőrscipeszeiket és csontfésűiket kell megemlíteni. Gyakori az edénymelléklet, amiben ételt vagy italt küldtek a halottal a túlvilágra. A kivételesen gazdag nemesi sírokban idegen importtárgyak, drága üvegpoharak, bronztálak is előfordulnak. Nemcsak tárgyaik, de ritkábban állataik is elkísérték a harcosokat a másvilágra: a hegykői temetőben a sír végében két hatalmas termetű vadászkutya várta összegömbölyödve, hogy a túlvilágon újra szólítsa őket a gazdájuk, Vörsön pedig a halotti ház felső szintjén ölték le és temették el az elhunyt kedvenc lovát.

Aranyozott langobard *ringschwert* (Nocera Umbra – Olaszország)

koporsóban kerültek a halottak, sőt sokszor – akár többször – halotti házakat (úgynevezett *totenhausok*) ácsoltak a gödrön belül, például a legnagyobb ismert dunántúli langobard temetőben, Szentendrén. Szintén jellegzetes langobard szokás, hogy rengeteg fegyvert tettek az elhunytak mellé, egy-egy sírba akár négy-ötféle is kerülhetett. A pajzsokat a koporsóra helyezték, vagy nekítámasztották annak. Szintén a koporsón kívül került mérete miatt a lándzsa, amit akár törött nyéllel is sírba tehettek. Később, amikor a langobardok már Itáliában éltek, arról értesülünk, hogy a sírok jelölésére is használták a lándzsákat, viszont a Dunántúlon ilyesminek a régészeti nyomát egyelőre nem ismerjük. Langobard sajátosság ugyanakkor a lándzsahegyek

A langobardok ásták a korszak (6. század) legmélyebb sírjait, főleg a sírpítményeik miatt. Nemeseik (férfiak, nők, gyerekek) temetkezései 3-4 méter mélyek, de még a szolgálknak sem ástak 1 méternél sekélyebb gödröket. Az egyik legmélyebb sír Csehországban került elő, ez közel 7 méter mély volt.

Itáliai langobard temetkezés rekonstrukciója

Nemesi sír leletanyaga (Mosonszentjános – Magyarország)

Végezetül még néhány szó azokról a langobardokról, akik a fegyveres sírokban nyugodtak. A legtöbben 23-39 év között voltak, de óvó-védő céllal néha egészen kicsi gyermekek (1-3 éves) mellé is kerülhetett egy-egy nyílhegy. Az igazán előkelő, reprezentatív fegyverekkel eltemetett nemesek általában 40-50 év között voltak a haláluk időpontjában. Ennél tovább nagyon kevesen éltek akkoriban, ilyen csontvázakat így alig ismerünk. A langobardok többsége egy olyan antropológiai típusba tartozott, ami rajtuk kívül rendkívül ritkán fordul elő a Kárpát-medencében. Ma is magasnak számítanak, de a saját korukban kivételesen magasra nőttek. A nők is gyakran 170 cm körüliek, a férfiak pedig akár a 2 métert is elérhették. Szőke haj, világos szemek, hosszúkas arc, s még a nők esetében is markáns, férfias arcvonások jellemezték őket.

Utolsó kérdésként felmerülhet még, hogy mennyire sérültek meg harc közben, és mi okozta a halálukat. Csontjaikon természetesen nem figyelhető meg minden esetben haláluk pontos oka, de a harctéren eltöltött évek nem múltak el nyomtalanul. Aki hosszú öregkort ért meg, annak az ízületi gyulladás okozott állandó fájdalmat, aminek a kialakulása részben a csatatér mostoha körülményeire és a hosszan tartó megterhelésre is visszavezethető. A többieknek gyakori a kar- vagy sípcsonttörés, sok közülük nem megfelelően forrt össze, gyulladást, sipolyokat és egyéb komplikációkat okozva. Ezen kívül több fejsérülést is sikerült már diagnosztizálni.

A férfiak valódi védőfegyverein kívül néha női és gyermeksírokban is előkerül néhány láncpáncéldarabka. Ezek persze nem a sajátjaik voltak, hanem az apa, a férj, a fiútestvér vagy más férfirokon búcsúajándékai, céljuk pedig az volt, hogy megvédjék a túlvilágon az elhunytat.

Ezek némelyikét karddal vágták, másokat pedig tompa tárgy általi ütés okozott. Nem meglepő, hogy halálos kimenetelű is van köztük, de azért szerencsére olyan is volt, aki hosszú évtizedekkel túlélte az elszenvedett traumát.

☆☆☆

Ezüsttál belső díszítése, langobard és avar harcosok (Isola Rizza – Olaszország)

Itáliai langobard harcos viseletrekonstrukciója

„Kincsek – titkok – aranyak”

Szilágyi Kata
Felföldi Szabolcs

Bikafejes ivócsésze

A Móra Ferenc Múzeum új vándorkiállítása

A különböző tudományágak szakemberei hosszú évtizedek alatt nagyon sok értéket gyűjtöttek össze a hazai múzeumok raktáraiban. Azonban nemcsak tárgyak, hanem érdekes történetek is felhalmozódtak ennyi idő alatt, hiszen minden egyes tárgyhoz, leletegyütteshez egy-egy história is kapcsolódik. Sokszor hallott mondat ugyanakkor manapság a múzeumi berkekben, hogy sokezer látogatószámot csak az igazán messziről érkező, európai hírnévvel rendelkező, esetenként sok százmillió eurós értéket képviselő tárgyakat bemutató kiállítással lehet elérni. A kijelentés sok tekintetben helytálló, azonban csak nagyon kevés muzeális intézmény képes ennek megvalósítására ma Magyarországon. Éppen ezért a hazai múzeumok döntő többsége más utat próbál keresni a látogatók felé. Az elmúlt bő évtizedben kialakított látványtárak, az évente többször szervezett múzeumi rendezvények (így a múzeumok nyári és őszi éjszakaija), valamint a nyitott, intenzív múzeumi kommunikáció mind a hazai múzeumi gyűjtemények „újrahasznosítását”, „látogatóbaráttá tételét” tűzte ki céljául.

A nagyszentmiklósi kincsek másolatait bemutató kiállítótér Szegeden

A „győztes fejedelem” jelenete a medalionos korszak

A szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményéből válogatást nyújtó „Kincsek – titkok – aranyak” kiállítás létrejöttének egyik kiváló oka épp az volt, hogy a szegedi múzeumba vissza-visszatérő látogatók közül – mint azt a látogatókönyvi bejegyzések garadája bizonyítja – mind többen hiányoltak egy új, izgalmas régészeti kiállítást. Ennek nyomán fogalmazódott meg a szegedi múzeum gyűjteményében található nagyszentmiklósi aranykincs tárgymásolataira építő nagyszabású kiállítás ötlete még 2015-ben.

A kiállítás alapkonceptiója az volt, hogy egy olyan „ösvényt” hozzunk létre a látogatók számára, amelyen végigvezethetjük az érdeklődőket a nagyszentmiklósi kincs megtalálásának izgalmas körülménye-

A honfoglaló magyarok emléktárányának terme Szegeden

itől kezdve egészen a kincs szimbolikáján keresztül olyan kultúrtörténeti kérdésekig, mint hogy miképp hatott a kincsegyüttes például a hazai szecesszió 20. század eleji képzőművészeire. De az érdeklődők közvetve a régészeti kutatás módszertanába, a nagyszentmiklósi kincs, az avarok és a honfoglaló magyarok tudományos kutatástörténetébe is bepillantást nyerhetnek.

Az elmúlt 200 évben számos szakmai vita folyt a kincscsel összefüggésben, leginkább persze azzal kapcsolatban, hogy mely népcsoportokhoz, etnikumhoz lehet kötni. Az eredetelméletek közül leginkább három kristályosodott ki a 20. század folyamán. A kutatók egy része korábban a bolgárok-

hoz kapcsolta, és a 9. századra korhatározta a kincset, részben a tárgyak egy részén látható egyik görög betűtípus alapján. Ez a vélekedés mára azonban komolyan megkérdőjeleződött. Az említett görög betűtípust számos Bulgárián kívül előkerült tárgyról is ismerjük ma már, ráadásul még csak hasonló lelet vagy leletegyüttes sem került elő az egykori (és mai) Bulgária területén.

Mint ahogyan megkérdőjeleződött a tárgye gyüttesnek a 10. századi honfoglaló magyar emlékanyaggal történő összekapcsolása is. Ez utóbbi álláspont egyik legjelentősebb képviselője László Gyula volt, aki az egyik medalionos korszán „égberagadási” jelenetét az Árpád-ház eredetmondájával (Álmos fejedelem anyját egy turul, azaz ragadozó maddárfajta ejtette teherbe) magyarázta. A régészprofesszor az edényeken megfigyelhető rovásfeliratok alapján pedig a leletegyüttest két részre osztotta: a fejedelem és fejedelemasszony edénykészletére.

A tárgyak honfoglaló magyarokkal való összekapcsolásával kapcsolatban azonban ugyancsak számos probléma merült fel. A tárgyak anyaga, a készítésük során alkalmazott ötvöstechnikai fogások s a rajtuk látható ábrázolások sokkal inkább egy másik kultúrához, a honfoglaló magyarság előtt a Kárpát-medencét uraló avarsághoz kapcsolják a nagyszentmiklósi kincset. A kincs ma már kétségtelenül bizonyítható

avar eredetűre főképp Bóna István és Bálint Csanád kutatásai világítottak rá. A magyar régészeti kutatás az ő munkásságuk nyomán ma már egyöntetűen az avarokat tartja a kincs tulajdonosainak. Ennek ellenére a kiállítás a nagyszentmiklósi kincs galvanoplasztikai másolatai, illetve a kincsben található tárgyak avar kori régészeti leletanyagban fellelhető kapcsolatai, párhuzamai mellett a honfoglaló magyarság anyagi kultúrájának színes, válogatott csokrát is átnyújtja.

A tárlat alapvetően három rétegből épül fel. A tárgyak szépségében, lebilincselő művészi kidolgozottságában gyönyörködni vágyók számára a leleteket a közép-

A tárlat az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkban

A kiállítás a székesfehérvári múzeum dísztermében

A tárlat a miskolci Herman Ottó Múzeumban

pontba helyezték. Az apróbb részletek iránt érdeklődő, a kutatás történetét és módszertanát megismerni vágyó közönség számára készült hosszabb lélegzetű, képekkel gazdagon illusztrált tablók pedig a központi helyzetű tárlókat veszik körbe. Mindezt egy harmadik, „virtuális” réteg „burkolja be”. A kiállítás kézzel fogható tárgyai és magyarázó poszterei mellett ugyanis számos QR-kódot is kihelyeztünk, amelyek egy okostelefon segítségével további információk egész sorát teszik elérhetővé a látogatók számára, valódi 21. századi élménnyé varázsolva a múzeumlátogatást. Régészet, antropológia, kultúr-, tudomány- és művészettörténet kart karba öltve, komplementer módon egészítik ki itt egymást.

A kiállítás azonban nem „állandó”. Már születése pillanatában alkotói azzal számoltak, hogy vándorkiállításként fogja járni a magyar múzeumokat, s ez egyfajta rugalmasságot is követelt, hiszen minden egyes helyszín újfajta megközelítést igényel, amely nem csupán azt jelenti, hogy az adott kiállító-

térre formáljuk a tárlatot, hanem a helyi múzeumi kollégákkal együttműködve az adott környék helyi régészeti anyagát is bemutatjuk a kiállításához kapcsolva. A közös munka gyümölcseként „helyi” történeteket, helyi „ízekeket” is sikerül becsempészni a kiállításba, amivel a szakemberek, de még inkább a kultúrákedvelő helyi látogatók is sokkal jobban sajátjuknak érezhetik a tárlatot. A szegedi bemutatóját követően a kiállítás már látható volt a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban és a miskolci Herman Ottó Múzeumban is. A tárlat jelenleg az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkban tekinthető meg 2018. március végéig, ezt követően pedig a pécsi Janus Pannonius Múzeumban mutatják be.

Talán érdemes lehet mindenkinek egy órát kincsek, titkok és aranyak között eltölteni e múzeumok valamelyikében!

◇ ◇ ◇

A nagyszentmiklósi kincs egy 23 aranyedényből álló leletegyüttes, amely 1799-ben került elő árokásás közben. Még ugyanebben az esztendőben Bécsbe került I. Ferenc osztrák császár, magyar és cseh király rendeletére, s így ma is a bécsi Kunsthistorisches Múzeumban őrzik.

Az egyik bikafejes csésze és az erről készült alkotás

„Elit alakulat”

A Kárpát-medence leggazdagabb honfoglalás kori temetői

PUSZTAI TAMÁS

A Kárpát-medence leggazdagabb honfoglalás kori temetőit a Bodroghözben, Karos község határában találták meg. Az első temető sírjai még 100 évvel ezelőtt kerültek elő, a második és harmadik karosi temetőt pedig 1986 és 1990 között Révész László, a Herman Ottó Múzeum akkori régésze, ma a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékének vezetője tárta fel.

Az ásatások eredményét Révész László számos könyvben ismertette, majd tucatnyi konferencián, tudományos publikációban vitatták meg a szakemberek e temetők értékelésének, értelmezésének a lehetőségeit. A karosi temetők elemzése során a feltáró régész egy olyan világ lehetséges rekonstrukcióját rajzolta meg, amit ugyan a jövőben bizonyára lehet még tovább is árnyalni, de mindenképp alkalmas volt arra, hogy egy múzeumi kiállítás alapja legyen. A Karoson előkerült honfoglalás kori leletek – a vezéri szabály, az ezüstveretes övek, a napkorong jelképével díszített készenléti íjtegezék vagy például a 29-es sír tarsolylemeze, esetleg a női sírokban talált aranyozott ezüst lószerszámveretek – önmagukban is megkülönböztetett figyelmet érdemelnek. A honfoglaló magyarok hagyatékának bemutatása céljából e tárgyak bejárták már Európa nagy múzeumait.

A karosi lelőhely a térképen

Most viszont az érdeklődők e leleteket Miskolcon, a Herman Ottó Múzeum állandó régészeti kiállításán tekinthetik meg (www.elitalakulat.hu). A kiállítás 2014-ben elnyerte „Az év kiállítása” díjat is.

A 29. sírból származó aranyozott ezüst tarsolylemezek

Az élők világa valamilyen formában tükröződik a holtak világában, mely nemcsak a temetkezések formájában, de a temetkezések rendjében is tetten érhető. A honfoglalás kori temetőkben feltárt halottak eltemetésének a módja, a sír elhelyezkedése a temetőben valamilyen formában kapcsolatban van az eltemetettnek az élők közösségében egykor betöltött szerepével. A honfoglalók társadalma szigorú szabályok szerint tagolódott, s ennek értelmében mindenki csak olyan rangjelző tárgyat használhatott, amelyek megillették őt a törzsi-nemzetségi hierarchiában vagy a fejedelmek, főemberek katonai kíséretében elfoglalt rangja szerint. Ezért lehet egy temetőtérkép és a temetőben talált rangjelző tárgyak alapján kísérletet tenni a korabeli hierarchia megrajzolására.

A szép és érdekes tárgyak megtekintése mellett a múzeumlátogató mindig vágyik egy történetre, egy „sztorira” is, amibe a tárgyakat belehelyezheti. Fontos tehát, hogy legyen egy olyan gondolat, ami mentén a látogató átélheti a kiállítást. A mi vezérfonalunk az volt, hogy bemutassuk azt, hogy e temetkezések valójában egy válogatott közösség hagyatékát képezik. A férfisírok magas aránya (az összes eltemetetthez viszonyítva ez 64% volt!) arra utal, hogy e közösségeket mesterségesen, tudatos szervezés eredményeképpen hozták létre. A férfiak erős felfegyverzettsége, méltóságjelvényekben való gazdagságuk azt jelezheti, hogy e temetőkben

„Elit alakulat” – A Kárpát-medence leggazdagabb honfoglalás kori temetői

a fejedelmi kíséret különböző rangú vezetői, családtagjaik és házi szolgálkai, valamint helyzetüknél fogva többnyire nőtlen kíséret harcosaik nyugodtak. Közülük kerülhettek ki a kalandozó hadjáratok vezetői és résztvevői is. Innen jött tehát az „Elit alakulat” cím is.

Ennek tudatában vágtunk tehát bele a kiállítási forgatókönyv elkészítésébe is. Ennek kritika azonban számon kérte rajtunk, hogy a mondanivalónk kizárólag

az ásató régész rekonstrukcióját tükrözi, nem mutatjuk be az akkori világ teljességét. A kritika jogos volt, ugyanakkor nekünk csupán három darab 60 négyzetméteres szoba állt

A magyar férfiak apró használati eszközeit (csiholó acél, kovakő) tartották az övük jobb oldalára csatolt bőrtarsolyban. A tarsoly fedőlapját ritkán bronz- vagy aranyozott ezüstveretekkel, illetve összefüggő lemezzel (tarsolylemezek) díszítették. A tarsolylemezek jellegzetes 10. századi magyar rangjelző tárgyak, számuk igen csekély, mindössze 27 darabot ismerünk közülük. Egyes vélemények szerint a fejedelmi család szolgálatában álló előkelők kitüntetett hatalmi jelvényei voltak. A karosi II. temető 29. sírjában lelt tarsolylemezek testvérdarabjai ornamentikájukat és készítmény technikájukat tekintve ugyancsak Északkelet-Magyarországon kerültek elő, Tarcalon, Rakamazon, illetve Hajdú-Bihar megye területén. Mind a négy tarsolylemezek azonos műhelyben készültek, talán azonos mester alkotásainak is tekinthetők. E műhely feltehetőleg a fejedelmi udvar mellett dolgozó ötvösműhely lehetett, amelynek az volt a feladata, hogy a fejedelmi kíséret tagjainak igényeit kielégítse, ellássa azokat méltóságjelvényekkel.

rendelkezésünkre, hogy felvillantsunk valamit a honfoglalás kor rendkívül színes és változatos anyagi kultúrájából. Ezért végül úgy döntöttünk, hogy csokorba kötve nem csupán a tárgyakat, de mindazokat a forrásokat és módszereket is átnyújtjuk a látogatóknak, melyekkel a régész egy temető – legyen az honfoglalás kori vagy éppen avar kori stb. – feltárása és értékelése során dolgozik. A források közé sorolhatjuk a feltárt sírok rajzait, leírásait, valamint a temetők térképeit is. A sírt a feltárások során a régészek a benne talált leletekhez és jelenségekhez igazodva, különböző léptékben lerajzolják, a sírban látottakat, a bontás fázisait fényképen rögzítik, de alaposan le is írják, mivel később csak e rajzok,

A karosi II. temető térképének részlete a lelettípusok jelölésével

fotók és leírások segítségével lehet majd elkészíteni a vázlatokat vagy a fegyverzet rekonstrukcióját. Minden előke-rülő sír helyét térképre rajzoljuk, mert feltételezzük, hogy az adott sír temetőben való elhelyezkedése sem véletlenszerű. Ezek tehát azok a tevékenységek, amik a régészet terepi szakaszához köthetők. Mindezek együttese tehát az ásatási dokumentáció. De ezek önmagukban még nem elegendőek egy látványos kiállítás megteremtéséhez, mindehhez a feltárt leletekre, tárgyakra, a sírban nyugvók csontvázára, antropológiai anyagára is szükség van. A leletanyagot tehát elemeire kell bontani, majd valamilyen szempontrendszer alapján csoportokba kell rendezni, meg kell keresni, hol kerültek elő még hasonló leletek, és azokat a karosiakkal össze kell vetni. A kiállításban az elemeire bontott, majd újra összerakott leletanyag bemutatásának a csoportjai így az alábbiak lettek:

1. A sírokban talált legkorábbi leletek, melyek feltehetően még a honfoglalás előtt, a Kárpáttól keletre készültek.
2. A harcosok viselete és fegyverzete, lovaik felszerelése.
3. A nők viselete és a női sírokban talált lovak felszerelése.
4. A hitvilág nyomai a sírokban.
5. A vezéri sírok, a vezér arcának rekonstrukciója.
6. A távoli területek leletei a karosi temető sírjaiban.

Az ásatás és a temetőelemzés módszereinek, valamint a régészeti leletanyag együttes bemutatásával úgy gondoltuk, hogy a látogató is hozzájuthat olyan forrásokhoz és módszerekhez, amik alapján ő is megrajzolhatja majd a „saját” honfog-

A veretes fanyereg és a készenléti fjtartó tegez vitrinjei

lalóinak a világát. Nem megingathatatlanak mondott tételeket akartunk a látogató fejébe döngölni, hanem egy irányított párbeszédre invitáltuk.

Ehhez az irányított párbeszédhez pedig a kiállításban egy „régészeti laboratórium” illúzióját teremtettük meg. A laboratórium asztalaira, a belépő látogató által azonnal látható, kiemelt helyre kerültek a világot már bejárt vezérleletek: a vezéri szabályák, a készenléti íjtegezek, a tarsolylemezek, a gyönyörű veretes övek.

Ha siet a látogató, 20 perc alatt végignézhetheti azokat. A „laboratóriumi szekrények” (azaz a rendhagyó vitrinek) összesen 48 fiókjába pedig 48 gondolatot és a hozzájuk rendelt forrásokat és tárgyakat helyeztünk, melyekről úgy gondoltuk, érdekelhetik a látogatót. A fiókok és leleteik között számos keresztutalást talál

az érdeklődő, amely egy másik fiók másik leletcsoportjára, más forrásokra utal. Mindez lényegében egy fiókokon át vezető izgalmas nyomozásra készítheti a látogatót.

A kiállítás struktúrája az egyéni vagy a kiscsoportos, családi felfedezésre épül. E felfedezés végére a látogató bizony el is fárad. Így szükség volt a szép tárgyak, a komoly módszerek és az okos gondolatok bemutatása után egy olyan térre is, ahol mindezt feloldjuk, a látogató pedig kifújhatja magát. A harmadik terem jurtájában a gyerekek például beöltözhettek honfoglaló vitéznek, a nagyobbak pedig egy, a kiállításra épülő kvíz segítségével pedig eldönthetik, hogy melyikük lenne jobb honfoglaló vezér vagy éppen régész.

Az 52. sírban eltemetett férfi csontváza a fémveretekkel
(fotó: Révész László)

„A vezér személyesen” – az 52. sírban eltemetett
harcos férfi arcakrekonstrukciója

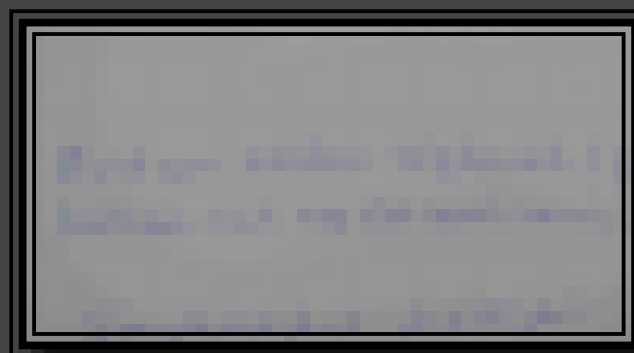

A kiállításban megtekinthető arcakrekonstrukciók

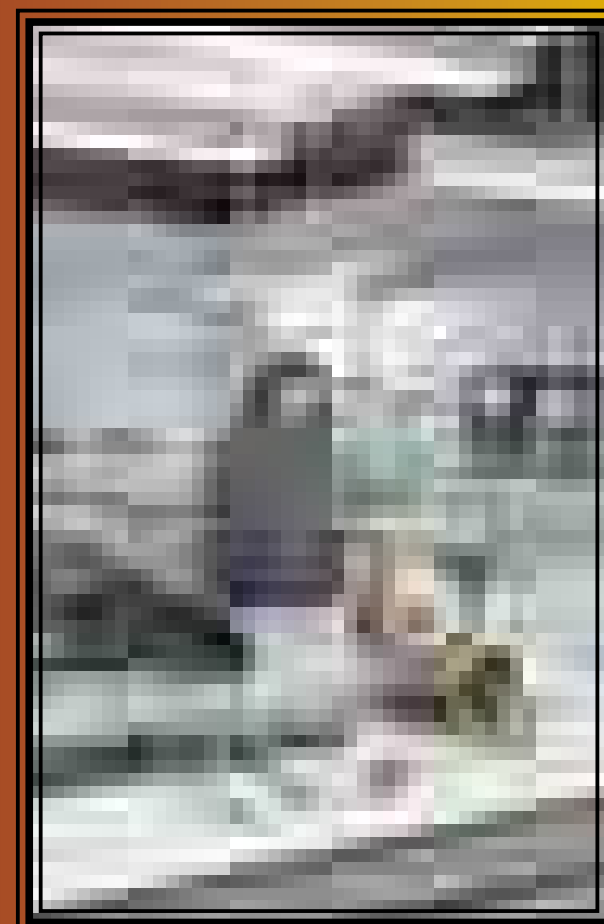
*

A kurátornak mindig van egy képe, egy elvárása arról, hogy mi marad meg a látogatóban a kiállításból. Mi úgy gondoltuk, az „Elit alakulat” – azaz a „honfoglalók egy kiválogatott közösségének a rajza lesz az, amit majd a vendégeink hazavisznek tőlünk. Ennél azonban sokkal több történet, amit talán a vendégkönyv egyik beírása tükröz szívet melengetően a leginkább: „most kezdem igazán bánni, hogy nem lettem régész....”.

◇ ◇ ◇

A pozitív visszaigazolás...

Régészeti kutatólaboratórium a tárlatban

Stílus és elegancia
AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg bisztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

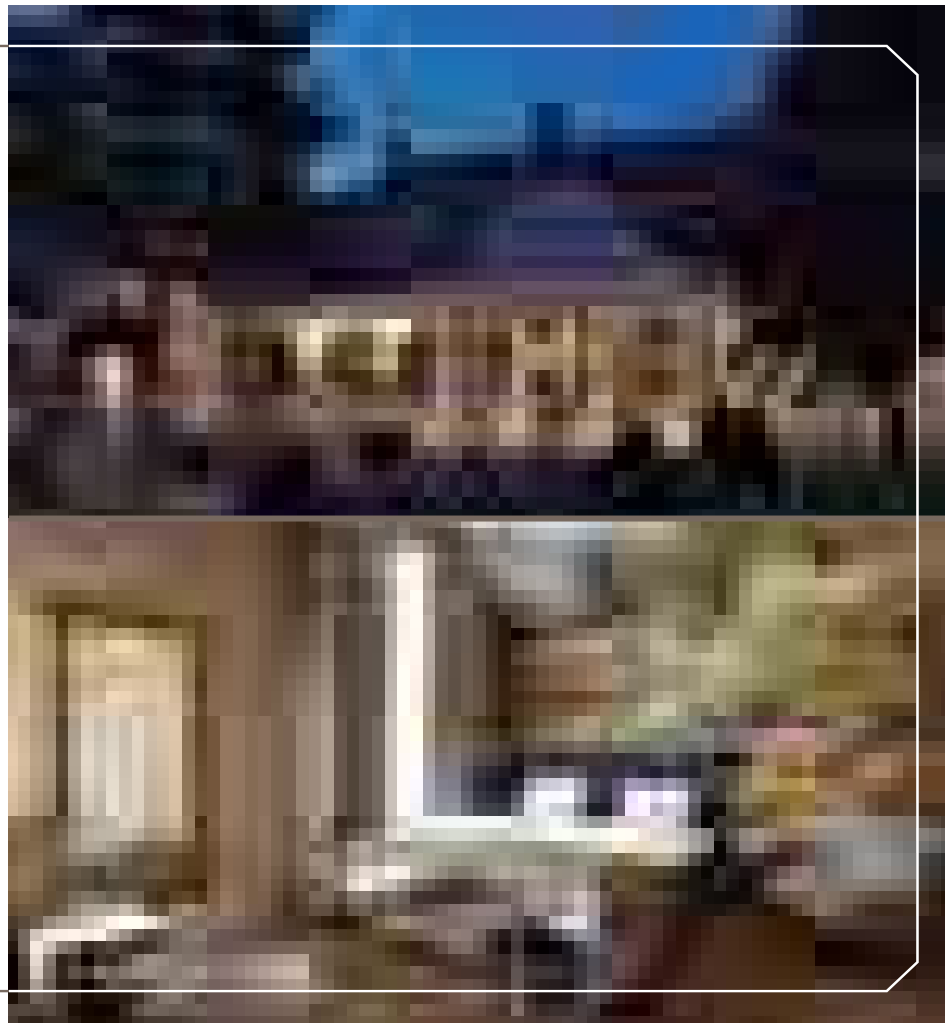

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

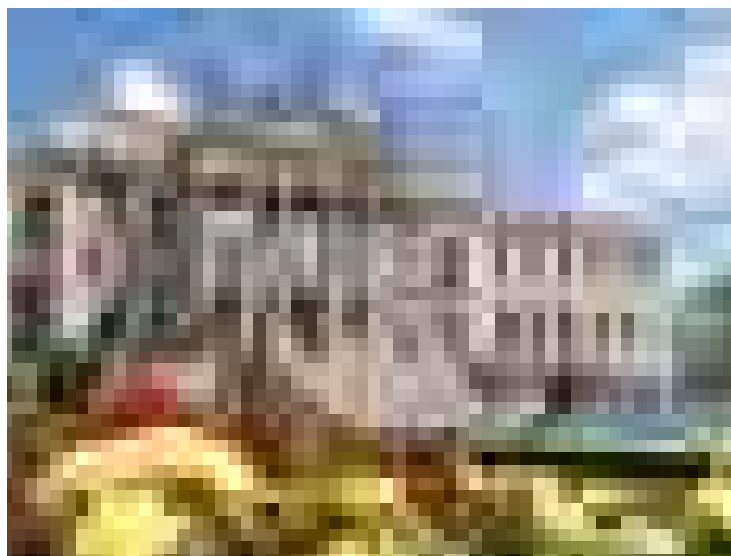
Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

Printdekor, a Móra Ferenc
Múzeum kiállítási anyagainak
digitális nyomtatási partnere.

6728 Szeged
Kollégiumi út 11/H
www.generalnyomda.hu
info@generalnyomda.hu
Tel.: +36-62-814-110
Fax: +36-62-445-003

Önben megszületett a gondolat, amely méltó arra,
hogy megossza másokkal.

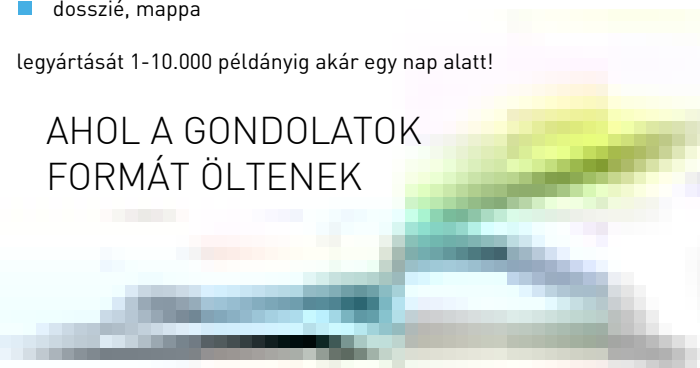
Mi megmutatjuk, hogyan lehet ezt
professzionálisan megvalósítani.

Vállaljuk

- könyv,
- broszúra, prospektus,
- jegyzetömb,
- levélpapír, névjegykártya,
- szórólap,
- katalógus,
- magazin,
- dosszié, mappa

legyártását 1-10.000 példányig akár egy nap alatt!

AHOL A GONDOLATOK
FORMÁT ÖLTENEK

Archeokaland

MADE IN PANNONIA

KÁRPÁT-MEDENCEI LELETEK
ÉS EMBEREK A RÓMAI BRITANNIÁBAN?

77

E
tanul-
mány célja, hogy
rövid összefoglalást adjon
azon Nagy-Britanniából előkerült régészeti
leletanyagról, amely kapcsolatba hozható a Kárpát-me-
dencével és a római Pannóniával. Sajnos a cikk keretein belül nincs
lehetőség részletesen taglalni az identitással, a hagyományokkal és az etniku-
mokkal kapcsolatban felmerülő összes kérdést, ezért ezekről csak érintőlegesen írok.

Veres Zsuzsanna

„Tücskök és bogarak” a Római Birodalomban

Amikor a régészek egy új vagy éppen az adott régészeti környezet-
től eltérő leletet találnak, szinte azonnal felmerülnek az alábbi
kérdések: honnan került ide, vagy hogyan juthatott el a tárgy
akár több száz kilométerre a készítési helyétől?

Az egyik lehetséges választ a kereskedelem adhatja meg. A dekoratív, római
asztali edények, a *terra sigillaták* vagy az amforák széles körű kereskedelmi kapcsola-
tok révén szerte a Római Birodalom határain belül, de azon kívül is elterjedtek.

A
terra
sigillata finoman
iszapolt vörös agyagból
készített, fényes mázú edény, amely-
nek oldalát finom reliefekkel díszíthették.
A római kor egyik széles körben elterjedt
kerámiatípusáról van szó, amelyet ele-
inte itáliai műhelyekből szállítottak
a provinciákba, majd a helyi fa-
zakesműhelyek is megkezdték
előállításukat.

Vannak azonban olyan tárgyak is, amelyek nem feltétlenül tekinthetők a kereskedelmi kapcsolatok bizonyítékainak. Elsősorban olyan, kis méretű dolgok ezek, amelyeket egy-egy ember személyes holmijaként határozhatunk meg. Azt, hogy ezek a tárgyak személyes utazások vagy éppen ajándékozás révén kerültek-e más közegbe, sajnos igen nehéz meghatározni.

Nagy valószínűséggel épp egy ilyen személyes tárgy került napvilágra a nagy-britanniai Catterick lelőhelyén (római nevén: *Cataractonium*, amelynek a jelentése: 'zuhatag', 'vízesés') nemrégiben. Az ásatások a Londont Newcastle upon Tyne-nal összekötő A1-es autópálya nyomvonalának szélesítését megelőzően zajlottak le, és érintették a római katonai táborként ismert *Cataractoniumot* is. A lelőhely katonailag kulcsfontosságú területen fekszik, mivel a Swale folyó mentén a Yorkot – a római *Eboraciumot* – a Hadrianus-fallal és Skóciával összekötő ősi út, a 'Dere street' mellett helyezkedik el.

Innen került elő egy kis méretű, úgynevezett cikáda alakú bronzfibula, ami azért egyedí, mert ez az első ismert példány az Egyesült Királyság területén, és nem mellesleg feltehetően Pannóniából – azaz a mai Magyarország területéről, egy pannóniai műhelyből származik.

A cikáda/cikádafibula egy rovar (méh, kabóca, légy vagy sáska) alakú ruhakapcsoló tű. A cikádaábrázolások számos helyen megtalálhatóak. Kínában és Egyiptomban termékenység szimbólumként használják őket; a mediterrán területeken bajelhárító szerepet s a túlvilági megújulást tulajdonítottak nekik. Nem csak a római korban divatos, az 5. században a hunok feltűnésével újra megjelenik a régészeti leletanyagban.

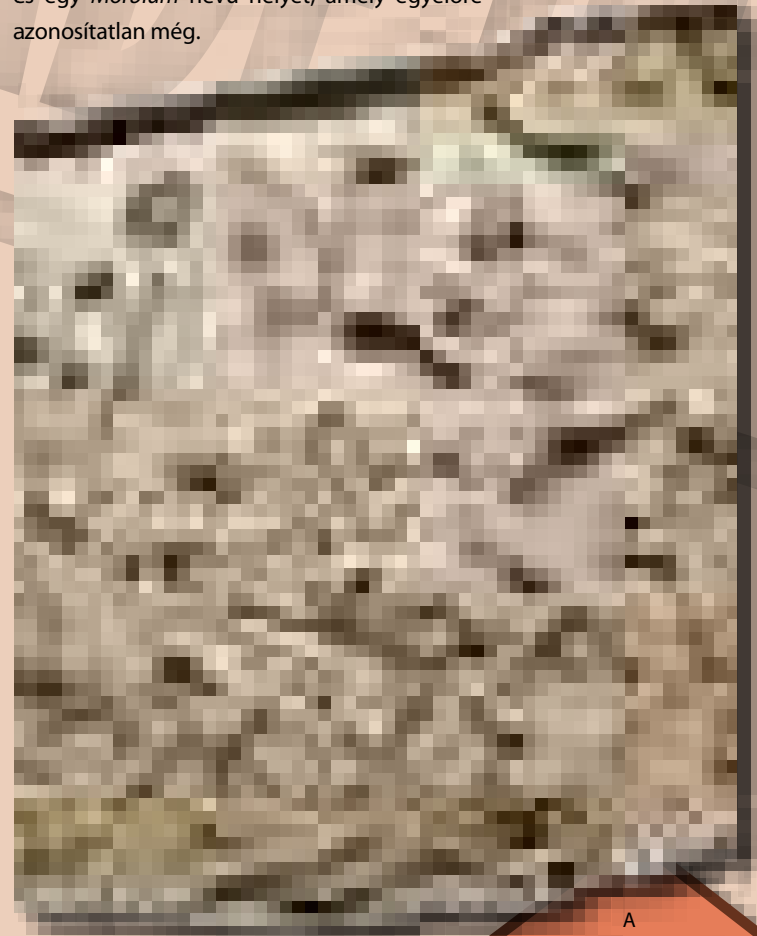
Bár a rovar fejrészének formája eltér az eddig ismertektől, díszítésében hasonlít a táci, illetve más, Ausztriában előkerült példányokra. Közelebbi párhuzama azonban jelenleg nem ismert. A nagyobb méretű, bronzból készült cikádákat a kutatás jellegzetesen pannóniai daraboknak tartja, ezek főleg a késő római korban terjedtek el. Ez a kis tárgy azonban mindenképp rávilágít arra a tényre, hogy az egykori Pannónia és a távoli Britannia között valamilyen kapcsolat mindenképp feltételezhető.

Katonaság és utazás

Nem az előbbi cikádafibula viszont az egyetlen kapcsolatra Britannia és a Kárpát-medence között a római időkben. A neves történetíró, Cassius Dio tudósít arról, hogy Kr. u. 175-ben Marcus Aurelius római császár (161–180) katonai egységet toborzott Pannónia szomszédságából, a Duna másik, „barbár” oldalán (tehát a magyar Alföld területén) élő szarmaták közül, és 5500 lovast Britannia provinciába küldött.

Ezek a lovas katonák valószínűleg kisebb egységeket alkotva, szétszórva szolgáltak a birodalom nyugati szélén. Az egyik ilyen csapatuk lehetett az *Ala [Primae] Sarmatarum*, vagyis a „szarmaták első szárnya” Ribchester – a római *Bremetenacum* – katonai táborában, amelynek az emlékét számos felirat és síremlék is őrzi. De szarmatákhoz köthető írásos és képi emlékek ismertek a 2. századból Chester – azaz a római *Deva Victrix* –, illetve a már fentebb említett Catterick területéről

is, a 3. századból. A 4–5. századra korhatározható *Notitia Dignitatum* szintén a szarmatákkal kapcsolatban említi a ribchesteri tábornok és egy *Morbium* nevű helyet, amely egyelőre azonosítatlan még.

Szarmata harcosok páncélban Traianus oszlopán (fotó: traianus-column.org)

A szarmatákról lásd a *Határtalan Régészet* 2016/1. számában Vörös Gabriella cikkét.

Szarmatákat említő felirat Ribchesterből (fotó: romaninscriptionsofbritain.org)

A *Notitia Dignitatum* egy római hivataljegyzék, amely feltehetően az 5. század elején keletkezett, udvari, polgári és katonai hivatalokra vonatkozó adatokat tartalmaz. Középkori másolatokban maradt fenn.

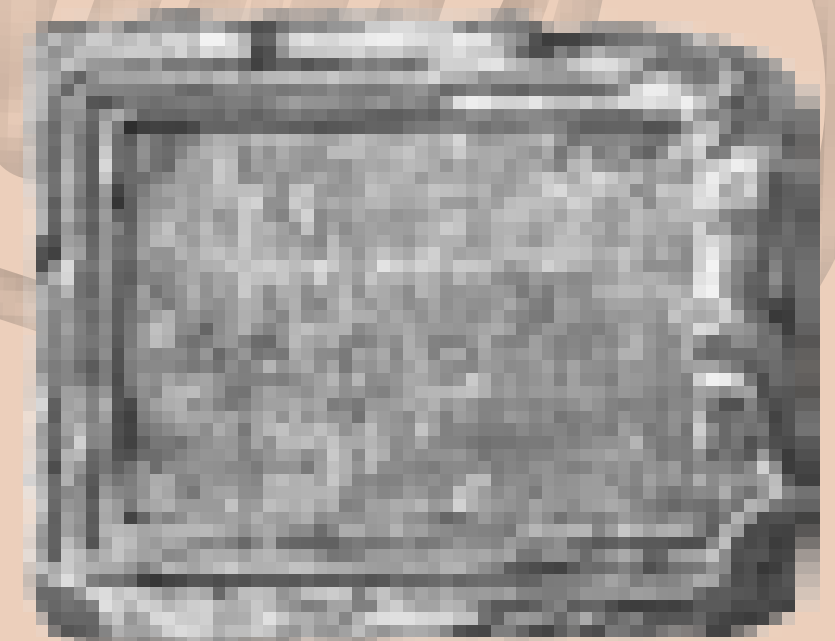
A feliratos emlékek elég világos képet rajzolnak a Britanniában szolgáló szarmatákról, a régészeti leletanyag azonban korántsem mutat ilyen egyértelmű képet. A szarmatákhoz mindaddig egyetlen angliai leletet sikerült csupán kapcsolni: egy lószerszámzat elemét Chesters – a római *Cilurnum* – területéről. Emellett többen próbáltak a 3. századból származó, civilnek tartható leleteket is összefüggésbe hozni a szarmatákkal. Így például aranyból és üvegből készült gyöngyöket, de ezek a kis tárgyak sokkal szélesebb körben voltak elterjedve, mint amekkora területen a szarmata jelenlét feltételezhető. Egyes vélemények szerint a leszerelt veterán szarmata lovasok nem jutottak vissza a Barbarikumba, hanem letelepedhettek Ribchester környé-

kén. Sajnos a civil település és temető feltárása nélkül ezt az elképzelést igen nehéz megerősíteni.

De nem csupán Pannónia közeléből származó szarmatákról számoltak be a britanniai források. Tudomásunk van egy másik katonai lovas egységről is, ami közvetlenül Pannóniából érkezett, és Septimius Severus (193–211) uralkodása alatt állomásozott a Brit-szigeteken, a mai Halton Chesters – a római *Onnum/Hunnum* területén. Az *Ala Primae Pannoniorum Sabiniana* nevű különítmény pedig a Hadrianus-falon teljesíthetett szolgálatot. Emellett egy sírfelirat tanúskodik egy pannóniai származású római polgárról, aki 26 évesen keresztül állt a birodalom szolgálatában, és akinek végső nyughelye Chesterholm – a római *Vindolanda* lett.

A fentiek mellett további két olyan 3–4. századi temetőről van tudomásunk, mellyel kapcsolatban a brit kutatás pannóniai római és barbarikum szarmata elemeket, s végső soron pannóniai bevándorlást próbált kimutatni.

A dél-angliai Winchester – a római *Venta Belgarum* – Lankhills nevű késő római temetőjében az 1970-es években végzett ásatások során az ásató, Giles Clarke hasonlóságot vélt felfedezni az ott megfigyelt temetkezési szokások,

Sírfelirat Pannónia említésével Chesterholm lelőhelyéről

Szarmata lovas harcos Chester lelőhelyéről (fotó: Grosvenor Museum Chester/bbc.co.uk)

illetve a helyi leletektől eltérő szokatlan mellékletek vizsgálatakor a pannóniai temetkezési szokásokkal és sírmellékletekkel. A gyöngy nyakláncok (arany-, üveg-, korall-, karneol- és borostyángyöngyök) és a karperecek viselete a nőknél, a fibulák és a helyiektől eltérő övek használata a férfiaknál, valamint egyéb mellékletadási szokások mind egy bevándorló, idegen közösségre utalnak Clarke vélekedése szerint; egy olyan közösségre, amely esetleg Pannóniából köthetett a Brit-szigetekre. A későbbiekben újabb feltárások és további vizsgálatok indultak, a stroncium- és oxigénizotópos elemzések pedig érdekes eredményeket hoztak.

Vödörcsüngők Brougham lelőhelyről (fotó: Cool 2004/ Eckhardt 2014)

Kilenc – Clarke szerint bevándorló – egyén mintái valóban eltérést mutattak a helyi értékektől, de nem lehetett megállapítani esetükben egy határozott kiindulópontot. Mindössze egyetlen személyt lehetett igazoltan a mai Magyarország területéhez kötni. De volt két olyan minta is, amit az ásató helyi eredetűnek gondolt, a feltárt javak és a megfigyelt temetkezési szokások alapján, de az izotópos vizsgálatok ennek épp az ellenkezőjét erősítették meg. Más esetben a leletanyaguk alapján bevándorlónak hitt egyének mintái bizonyították, hogy valóban helyi eredettel kell számolnunk az ő esetükben.

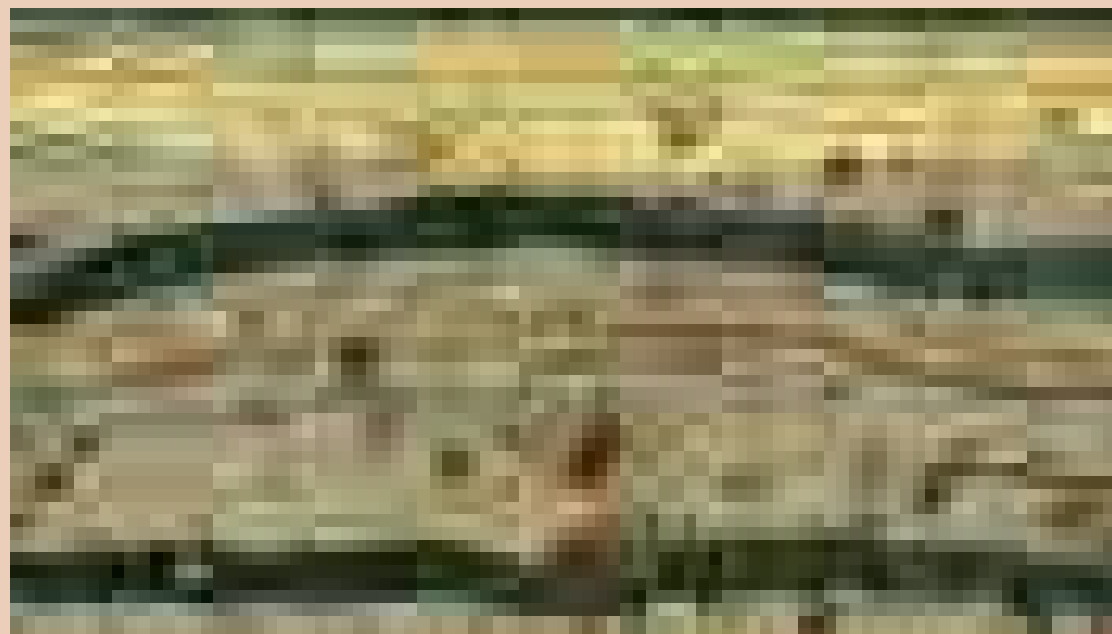
A másik temetőt az északon fekvő Brougham – a római *Brocavum* – területén tárták fel. Itt már írásos emlék, egy sírkő is megjelöli az egyik elhunyt származási helyét, Pannóniát. A Broughamben feltárt

Stroncium- és oxigénizotópos vizsgálatok: az ivóvíz és az ételek által a szervezetbe juttatott és felszívódott izotópok kimutatására szolgáló mérések. A stroncium és az oxigén két független rendszert alkot, ami függ a földrajzi adottságoktól és az éghajlattól. A táplálékkal bevitt izotópok az emberi fogzománcból kimutathatóak és egy-egy régióra jellemzőek, ami által lehet következtetni az adott egyén egykori életterére, esetleges vándorlására.

sírmező leletanyagában kiemelkedő fontosságúak és a brit-római kontextusban egyediek azok a kis tárgyak, amelyek további, itt elhamvasztott férfiak sírjaiból kerültek elő. Az úgynevezett vödörcsüngők azonban igen széles körben elterjedtek, megtalálhatóak Skandináviában, Germániában és a Kárpát-medencei Barbarikumból is ismerjük őket, pontos eredetük azonban nem tisztázott. A temető leletanyaga és az ott megfigyelt temetkezési szokások tehát mindenképp eltérő képet mutatnak, és valószínűsíthető egy, az európai kontinensről betelepülő kisebb létszámú csoport jelenléte is, de az nem jelenthető ki, hogy ezek az emberek minden kétséget kizáróan Pannóniából érkeztek volna.

A Római Birodalom nagy kiterjedésének és az aktív katonai tevékenységének köszönhetően a katonai egységek mozgása a kereskedelemre és családi kapcsolatokra is nagy hatást gyakorolt. A Britanniába érkezett emberek gyakorta messzi tájakról, így Hispániából, Galliából, sőt Afrikából is mehettek ide, északra, magukkal hozva az ott honi szokásokat, kis személyes tárgyaikat, s emellett adaptálták az útközben megismert szokásokat, vásárolhattak újabb ékszereket, használati tárgyakat, kialakítva egy még sokszínűbb életteret, mindent megtöltve sajátos jelentéstartalommal. Semmi meglepő sincs abban tehát, hogy Pannónia, azaz a mai Magyarország területe felé mutató nyomok is elő-előkerülnek az Egyesült Királyság területén. Ezek pontos azonosítása azonban még jócskán ad munkát a következő régészgenerációknak is.

◊ ◊ ◊

Pannónia a Tabula Peutingeriana térképén (fotó: wikipedia/ tabula-peutingeriana.de)

Mivel foglalkozik az archaeobotanika tudománya?

Avagy miről árulkodnak a növényvilág eltemetett emlékei?

Pető Ákos
Kenéz Árpád
Gyulai Ferenc

Mintavétel fúrásból

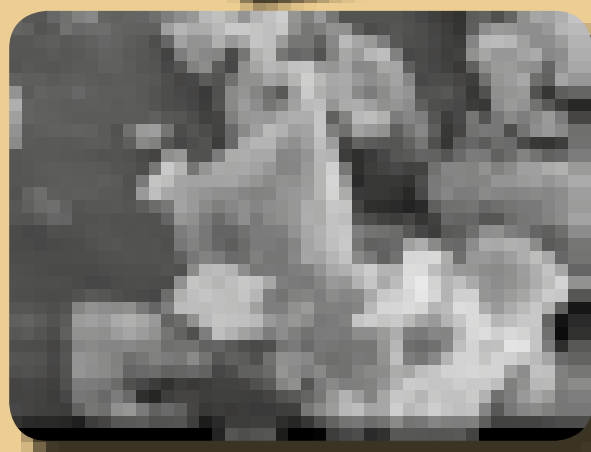
A régészeti növénytan – latinból származó kifejezéssel az archaeobotanika – feladata a régészeti ásatásokon, illetve a kulturális örökségvédelmi kutatások során előkerülő növényi maradványok gazdaság- és táplálkozástörténeti, valamint környezettörténeti értelmezése és feldolgozása.

A régészeti növényzet felosztása a vizsgálat tárgyának szempontjából

Mintavételi lehetőségek a régészeti növényzeti kutatásban:

1. Mintavétel fúrásból: nagy átmérőjű, geoarchaeológiai fúrómagok felvételekor lehetőség nyílik növényi makromaradványok vizsgálatához elegendő talaj, természetes, illetve antropogén üledék begyűjtésére is.
2. Mintavétel régészeti objektumból: amennyiben a terepi munka során olyan jelenségeket észlelünk, amelyek nagy valószínűséggel makroszkopikus növényi maradványokat rejtnek (hamus, szenes foltok, magvak, vastag szervesanyag-réteg stb.). A) Gödrök, árok: egy jól lehatárolható gödör (szemetes gödör, gabonatarló verem) vagy árok betöltését úgy is vizsgálhatjuk, hogy annak tartalmából szisztematikusan (stratigráfia vagy réteg szerint) veszünk mintát. B) Házak, egyéb épületek: a házak és egyéb épületek esetén legtöbbször az a fő kérdés, hogy mire is használták az adott épületet. Hazánkban egyre inkább feltörekvően van a belső tér használatának elemzése, amely az archaeobotanikai (mikro és makro egyaránt), valamint a régészeti talajtani (kémiai és fizikai paraméterek) módszerek komplex alkalmazása. Egy ilyen összetett vizsgálati típusnál különösen fontos, hogy megfelelő mintavételezési módszert alkalmazzunk. C) Sírok: sírok esetében általában a temetkezéshez köthető valamilyen kultusz felderítése, megismerése a cél. D) Edénybetöltések: mind a sírmellékletek, mind a telepkerámiák betöltését ugyanolyan módszerrel kell felvételezni. A teljes betöltést be kell gyűjteni, lehetőség szerint (amennyiben látható) a betöltési rétegek szerint, vagy egy tetszőleges függőleges felosztást kell alkalmazni.

Fitolitelemzés

A régészeti növényzeti kutatások a botanika tudományára támaszkodnak, összekapcsolódnak azonban a régészet tudományával is. A régészeti növényzet által vizsgált, eltérő módokon konzerválódott szerves és szervetlen maradványok régészeti ásatásokról származnak, illetve a laboratóriumban feltárt szerves és szervetlen növényi mikromaradványok (is) a régészeti ásatáson begyűjtött mintákból kerülnek ki. Az egyes növények maradványai, legyenek azok szemmel láthatóak (makroszkopikusak) vagy csak mikroszkóppal vizsgálhatóak (mikroszkopikusak) egyszerre jelenítenek meg biológiai és történeti információtartalmat, melynek felfejtésével foglalkozik az archaeobotanika, akinek egyik fő célja, hogy az ember és környezete történeti fejlődésének egyes mozzanatait megismerje, rekonstruálja.

A régészeti növényzeti leletek és maradványok értelmezéséhez növényanatómiai, növényalaktani, növényélettani, növényrendszertani ismeretek szükségesek. Ezeknek az alapoknak az ismerete és elsajátítása nélkül nem végezhetünk sikeres kísérleteket és valós eredményeket tükröző régészeti növényzeti elemzéseket. A régészeti növényzeti kutatások összetett voltát jól példázza, hogy hiába alaposak és letisztultak botanikai ismereteink, a történeti, régészeti, tafonómiai [a tafonómia a régészeti leletképződéssel foglalkozik – a szerk.], egyes talaj- és üledéktani alapok nélkül nem fogjuk tudni értelmezni a leletek által közvetített információt, illetve, ami a legfontosabb, nem fogunk tudni válaszokat adni a történetiséget magában rejtő kérdésekre, problémákra.

Az eredmények kiértékelésének célja, hogy egy jól megfogalmazott és világos (régészeti és/vagy környezettörténeti, gazdaságtörténeti) kérdésre adják meg a választ, és ezzel segítsék a vizsgált régészeti jelenségek értelmezését. Tágabb értelemben tehát az archaeobotanikai ismereteket a régészeti tudással együtt kell kezelni. Az említett szintézis pedig éppúgy megköveteli a természettudományi foglalkozó szakember, mint a régész nyitottságát és igényét arra, hogy egymás ismereteit befogadva és megértve összekapcsolják ismereteiket a vizsgált jelenségeket illetően. Ez a fajta egymásra vagy együtt építkezés és közös gondolkodás párbeszédet igényel,

Botanikai alapok

Növényfiziológia
Növényélettan
Növényalaktan
Növényföldrajz
Növényrendszertan
Genetika

Értelmezési alapok

Régészeti ismeretek
Etnográfia/Etnobotanika
Vegetációfejlődési modellek
Mezőgazdasági-történeti ismeretek
Növénytermesztési ismeretek
Gyomökológia

A régészeti növényzet és a növényzet elméleti kapcsolatrendszere

amely nélkül csak részlegesen valósulhat meg, s így csorbul az a kitűzött cél, hogy a régészeti növényzeti ismeretek útján a kor embere és a növények közötti sokszínű kapcsolatokat megismerjük.

Az archaeobotanika által vizsgált anyag méret szerint történő felosztása alapján vizsgálhatunk makro- és mikroszkopikus növényi maradványokat. Ezek begyűjtése, feltárása és kezelése is teljesen eltérő módszertant követel meg. Egy ásatás régészeti növényzeti feldolgozásakor a tudományos eszközök megválasztását elsősorban a felmerülő régészeti kérdések határozzák meg. Azonos anyagon több módszerrel elvégzett elemzéssel ugyanakkor a kapott eredmények a legtöbb esetben szerencsésen kiegészítik egymást, illetve finomítják a régészeti interpretációt is.

Az alapvetően „leletként” meghatározható makromaradványokat feloszthatjuk úgynevezett direkt és indirekt leletekre. Ezen vegetatív [azaz a növény életben maradásához, fejlődéséhez szükséges részei (pl. gyökér, szár, levél) – a szerk.] és generatív [a növény (ivaros) szaporodását szolgáló részei (pl. virág, termés, mag) – a szerk.] növényi részek eltérő módon őrződhetnek meg, gyűjtésük közvetlenül vagy a felvett földminták-

Fagus

Corylus

Alnus

Tilia

Artemisia

Betula

Quercus

Pinus

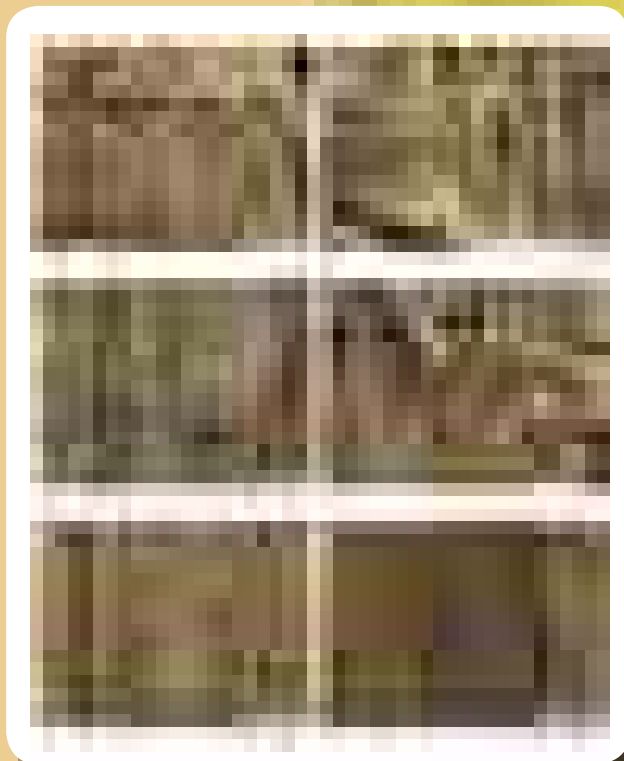

Poaceae

Palinológia

Karpológia

Anthrakológia/xylotómia

ból iszapolással történik. Megnevezésük a klasszikus archaeobotanikai munkákban nem véletlenül lelet, hiszen sok esetben leltári számot kapnak, majd archiválásra kerülnek. A növényi magok és termések, illetve faleletek és faszén együttes elemzése mellett egyre nagyobb hangsúly kerül a szerves (pl. virágpor- és keményítőszemcsék) és szervetlen (pl. fitolitok [a növények szövetéből származó kováscsémák – a szerk.] stb.) mikro-maradványok régészeti növénytani elemző munkában betöltött szerepére is.

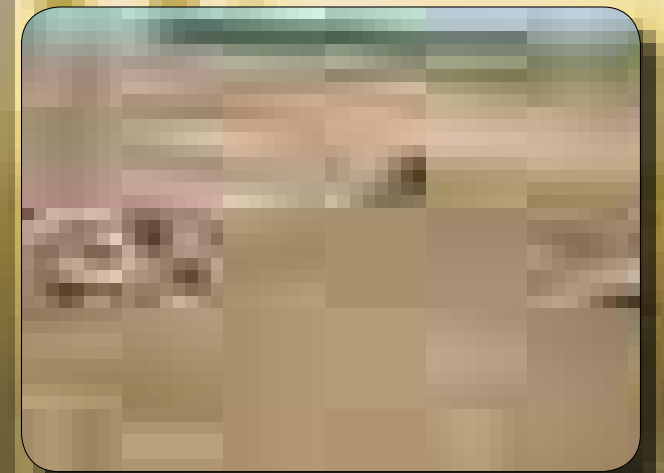
Az általában összetett mintafeltárást és komplex laborinfrastruktúrát igénylő mikromaradványok elemzésével esetenként olyan régészeti fontos kérdésekre adhatjuk meg a választ, amelyekre a makroleletekből nem mindig következtethetnénk. Ez a megfontolás természetesen fordítva is igaz, sokszor a makroleletek információtartalma bővebb, mint a mikroleleteké.

Az archaeobotanikai leletanyag méret szerinti felosztása – mint minden ember alkotta osztályozás – egy mesterséges megközelítést tükröz. Az egyes elemek között természetesen lehetnek átfedések, illetve olyan rejtett összefüggések, amelyek első pillanatban még nem világosak, ám az elemzések, vizsgálatok előrehaladásával komplexebbé, színesebbé tehetnek egy-egy esettanulmányt vagy kutatást. Fontos kiemelni, hogy „nem a módszer van a kérdésért”, tehát egy konkrét régészeti vagy környezeti probléma megoldáskeresésénél nem egy adott módszer – sok esetben öncélú vagy túlbonyolított – alkalmazása a cél. Mindig a kérdésfelvetés, a vizsgálandó probléma határozza meg az alkalmazandó módszertan minden egyes részletét. Ezen elgondolások nyomán felmerülnek a „honnan” és a „hogyan” kérdések, amelyek a terepi mintavétel elvégzésére vonatkoznak. Annak lehetősége, hogy a különböző maradványtípusból nyert információkat egymással kiegészítve értelmezhetjük, hatványozottan közelebb vihet bennünket egy valósághű kép kialakításához, és új távlatokat nyit meg az archaeobotanikai anyag régészeti és környezettörténeti értelmezésében, de ez a fajta gondolkodásmód a mintavételnél kezdődik.

A fenti gondolatmenet átköt minket a régészeti növénytan egy másik fontos területére: az integrált archaeobotanikai megközelítésmódra, mely hazánkban is egyre nagyobb teret hódít. Lényege, hogy egy-egy lelőhelyről több, minőségben, tafonómiájában és értelmezésében is különböző, de az egykoron élt emberek mindennapjaihoz, táplálkozási szokásaihoz, illetve gazdálkodásuk jellemzőihez köthető növényi leletanyag-együttes értelmezésével segítse a régészet tudományát.

Mintavétel fűrásból

Mintavétel régészeti objektumból

Mintavétel régészeti objektumból

E megközelítésmód lényege, hogy minden növényi eredetű maradványt és leletet, amely az adott lelőhely környezetrekonstrukciójához, illetve az ember-növény kapcsolatok feltáráshoz szükséges, egységesen kezel az archaeobotanikai feldolgozás során. Az ún. *in-situ* mintázással a lelőhelyen belül felhalmozódott növénytani anyagot kutatjuk, míg az *off-site* mintázás a lelőhely környezetében végzett mintavételezéssel nyert vizsgálati anyag mintáinak komplex szemléletű feldolgozására vonatkozik. A komplexitás abban teljesedik ki, hogy nemcsak a mag- és termésmaradványok (karpológia), hanem a faszénegyüttesek (anthrakológia), pollen-, fitolit- és keményítőszemcsék információtartalmát, illetve az egymást kiegészítő jelentéstartalmakat is figyelembe veszi a rekonstrukció során.

Ennek megfelelően az archaeobotanika vizsgálati körét az alábbiak szerint (is) csoportosíthatjuk:

Karpológia: magok/termések, egyéb virágzati részek (pl. kalászorsó-töredékek) azonosítása és vizsgálata.

Anthrakológia/xylotómia, fa- és kéregelemzés: szennelt vagy más módon fennmaradt faanyagok azonosítása és vizsgálata.

Étel- és italmaradványok elemzése: kenyerek, más, gabonából készült tésztafélések, kásák, egyéb egytálcák azonosítása. (Egyébként nagyon ritkán maradnak fenn ilyen jellegű, makroszkopikus méretű maradványok – pl. bor betöményedése.)

Levelek, szárazak elemzése: elsősorban a vegetatív szervek azonosítása és részletes elemzése. A vegetatív szervek vizsgálata nem különül el a karpológiától, tehát a vizsgálati folyamatok ebben az esetben egy-szerre zajlanak.

Palinológia: a virágporoszemcsék, azaz pollenek vizsgálata és környezettörténeti, mezőgazdaság-történeti értelmezése.

Fitolitelemzés: növényi opálszemcsék, azaz fitolitok vizsgálata és általuk közvetített információtartalom értelmezése a régészeti növénytani munkában.

Keményítőszemcsék vizsgálata: elsősorban táplálkozás- és mezőgazdaság-történeti információkat hordozó mikroszkopikus méretű növényi maradványok vizsgálata, amelyeket használati tárgyokról (pl. őrlőkövek, pengék) vagy emberi maradványokról (pl. fogkő) tárhathunk fel.

PÓPITY DÁNIEL ◊ PETHE MIHÁLY

86

„Betájolt korszakok” Az archeomágneses keltezés

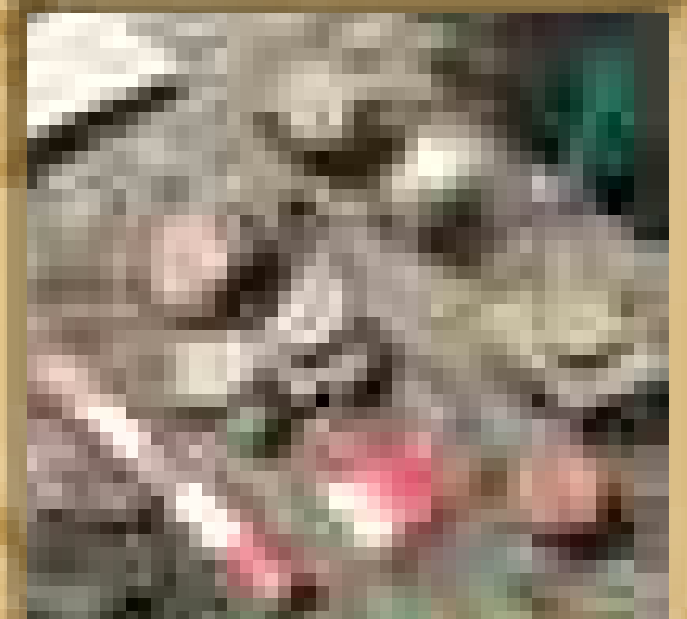
A Föld jelenlegi mágneses pólusai

A régészeti kutatások első és talán legfontosabb alapkérdését az ásatások során feltárt jelenségek, illetve a belőlük előkerült tárgyak minél pontosabb korhatározása jelenti. A helyes válasz megadásában a kutatót ma már számos természettudományos módszer is segíti. Ezek egyike a geofizika és a régészet terepi együttműködését igénylő, úgynevezett archeomágneses korhatározási módszer.

A mérés sajátos elve azon alapszik, hogy az átégett vagy kiégett agyagból álló régészeti objektumok (pl. kemencék vagy tűzhelyek) az utolsó égetést követő kihűléskor a helyi földi mágneses tér irányába mutató, úgynevezett visszamaradó (azaz remanens) mágnesezettségre tesznek szert, amelyet hosszú időn keresztül is megőrizhetnek. Az ilyen objektumok helyben maradt részeinek vizsgálata során a hűléskori helyi mágneses tér iránya ugyanis meghatározható.

A mérés első lépése a terepmunkával kezdődik, amely során az égett agyagobjektumokból, például egy kemencéből mintákat kell venni. Ezek előkészítése (szárítás, preparálás, csiszolás) után laboratóriumi mérésekre kerül sor. A kapott adatok matematikai feldolgozása egy megbízhatósági határokkal rendelkező, folytonos, a mágneses erőter irányát leíró deklináció- és inklinációgörbét eredményez.

87

Kemenceplatniból kiemelt és sorszámozott átégett agyaglapok

A deklináció és az inklináció szögének változása időszámításunk előtt 300-tól az 1800-as évekig

E görbe alakja attól függ, hogy a mágneses erővonalak milyen szögekben metszik a Föld felszínét. A régészet számára azonban felmerül egy fontos tényező ezzel kapcsolatban: a földi mágneses tér nagysága és iránya időben folyamatosan változik. Ez annyit jelent, hogy ha időben visszautaznánk akár a római, akár az avar korba, a magunkkal vitt tájoló más és más irányban mutatná az északot, mint ma. Az irány változását a történelmi Magyarország területén időszámításunk előtt 300-tól időszámításunk után 1800-ig terjedő időintervallumban ismerjük. Így az ismeretlen korú régészeti jelenség deklinációjának és inklinációjának meghatározása után a lelet kora a rekonstruált mágneses irányváltozást jelző görbék segítségével elvben meghatározható. A hibával terhelt mérési eredmények adhatják meg egy-egy vizsgált régészeti objektum archeomágneses keltezési

F o n t o s
szempont, hogy mérni csak az ásatásokon előkerülő, még eredeti helyzetben megmaradt, egykor jól kiégett agyagobjektumok (pl. kemencék, tűzhelyek) alkalmasak. Ezek ugyanis hordozzák a korabeli, a helyi földi mágneses térrel megegyező irányú mágnesezettséget.

M í g
a mágneses deklináció a mágneses és a földrajzi Északi-sark közötti szögbeli eltérés fokokban kifejezve, addig az inklináció, azaz lehajlás azt a szöget fejezi ki, amelyet a földi mágneses erőter valós iránya, valamint az adott földrajzi ponton felvett vízszintes sík zárnak be egymással.

Terepi mintavétel kemenceplatniból

dátumát. A régész szempontjából a cél minden esetben a minél pontosabb korhatározás. Erre azonban csak akkor van mód, ha a vizsgált korszakban a mágneses irányváltozást jelző görbék által jelzett paleomágneses irányváltozások gyorsak. Ezt a görbék meredek fel- és lefutásai jelzik.

Az archeomágneses keltezési módszer tehát a fizika törvényeit követő, elviekben a régészeti módszerektől független eredményt ad, amely fontos érvet jelenthet a hagyományos régészeti keltezés mellett. A Móra Ferenc Múzeum támogatásának is köszönhetően a módszer alkalmazhatóságát az elmúlt években Csongrád megyében újabb három helyszínen is (két hódmezővásárhelyi és egy újszentiváni lelőhelyen) tudtuk tesztelni.

A legutóbbi mérések nyomán kapott eredmények jól jelezték számunkra a módszer lehetőségeit és korlátait. A mérések legidősebb objektumai avar kori sütőkemencék voltak. Ezekre a Hódmezővásárhelytől északra elkerülő út nyomvonalában,

egy tanyaszerű településrészleten bukkantunk. Itt egy többszörösen megújított, egykor szabadban álló, főzésre és sütésre használt avar kori kemencéből álló, úgynevezett kemencebokr ki-lenc sütőfelületéből vett mintákból történtek méré-

Mára a régészet és a geofizika aktív együttműködésének köszönhetően közel 250 régészeti lelet is keltezett archeomágneses adatsor áll már rendelkezésünkre. Az utóbbi három évtizedben elsősorban Márton Péternek és tanítványának, Pethe Mihálynak köszönhetően folyamatosan bővült ez az adatsor.

sek. A vizsgálatot az tette izgalmassá, hogy a kemencék építői a sütőfelületek, más szóval platnik kialakításakor kézzel formált edények, köztük fazekak, fedőszerű sütőharangok töredékeit is bele-
tapasztották a kemencékbe.

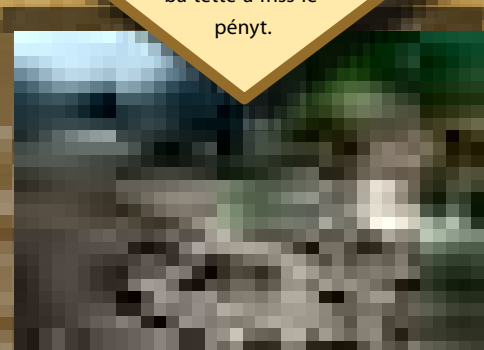
Egy esetben a nomád életformához szervesen kapcsolódó, a szabadtéri étel-
készítésre utaló cserépbogrács töredé-
keit is betapasztották az egyik platniba. Sőt, egy helyen egy dunántúli eredetű, sírleletek alapján is jól keltezhető, ga-
lambszürke gyorskorongolt fazék oldal-
töredékét is megtaláltuk. A technológia és az edényformák mind a Kr. u. 7. szá-
zadra, annak is inkább a második felére
utaltak. A rétegtani adatok alapján még a kemencék megújításának sorrendje is
követhető volt. Végül a tesztmérés ki-
lenc mintából négy esetben adott a 7.
század második felére keltezhető kö-
zépértéket, de mint kiderült, a kor-
szakban a mágneses irányváltozá-
sok nem voltak intenzívek, ezért az archeomágneses mérés 300–
400 éves hibahatárral terhelt.

A kalibrációs görbe alap-
ján a mágneses irányváltozá-
sok csak az avar kor után, a 800-as
évek eleje után váltak ismét intenzív-
vé. E változást az újszentiváni Fel-
szabadulás utcai óvoda építéséhez
kapcsolódó ásatáson előkerült ke-
mencén szerettük volna tetten érni. A
sütőfelület alatt ugyanis egy egye-
dülálló, korongon készült, mély tál
alakú, oldalán lángnyelveket szimbo-
lizáló kora Árpád-kori cserépbogrács
töredékei voltak. A megmintázott
kemence utolsó használata a mér-
és alapján valamikor 863 és 1068
között történt. Ez a honfoglalást
(895/896) megelőző időszak és Sala-
mon uralkodása (1063–1074) közötti
időintervallumot jelenti. A mérés
nyomán elsőként sikerült egy tál
alakú bográcsához abszolút időrendi
keretet kapcsolni, amely megerősíti
e különös, hazánkban rendkívül ritka
tárgytípus Kr. u. 9–11. századi, azaz
kora Árpád-kori keltezését.

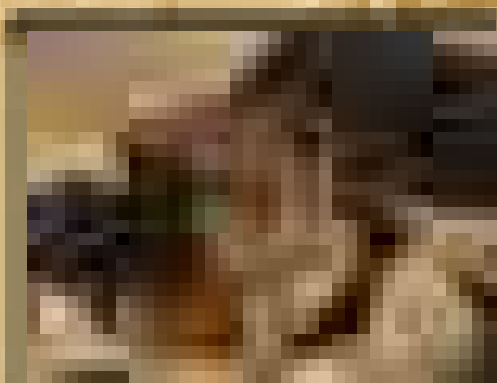

Avar kori kemencebokr
(Hódmezővásárhely-Orovecz-tanya, 2017)

A sütőharang vagy sütőfedő az avar
kor egyik kedvelt konyhai eszköze
volt. Legkorábbi párhuzamait már késő
bronzkori környezetből is ismerjük. A sütés
során nemcsak kenyeret, de másféle tészta-
ételt vagy akár húst is a felhevített sütőfelü-
letre, sütőedénybe tesznek, majd ezt leborítják
az ugyancsak előre átmelegített sütőharanggal,
amelyet még forró hamuval is betakarnak. A sütő-
harang alatt elsősorban kovásztalan lepénykenyereket
sütöttek. Előnye, hogy a sütés során megtartotta a tész-
tában levő nedvességet, illetve a nedvességet
vízgőzzé alakítva a sütőtérben tartot-
ta azt, és így végül lágyab-
bá tette a friss le-
pényt.

Ásatás az újszentiváni óvoda helyén
háttérben a mért kemencével

Árpád-kori edényégető kemence Batidáról

Utolsó példánkban mérésünket nem a leletanyag szokatlansága ösztönözte, hanem magának az objektumtípusnak a ritkasága. A Marosleletől északra 4 km-
re található batidai homokbánya terüle-
tén egy Árpád-kori edényégető keme-
cén végeztünk mérést. A kemencét egy
felső, hengeres alakú égető tér, és egy
alsó, öblös üreg, a tűztér alkotta. A két
teret öt, a hőt felfelé vezető, csőszerűen
kivájt kürtő kötötte össze. A mintavétel
a tűzteret érintette, amely minták alap-
ján elég pontosan sikerült meghatározni
az objektum utolsó használatának korát.
A mérés alapján 1109 és 1141 között, azaz
II. (Vak) Béla (1131–1141) uralkodásának
utolsó éveiben hagytak fel az edényé-
gető használatával, hiszen a mért adat
a kemence utolsó használatának korát
mutatja. Az előkerült leletanyag is
alátámasztotta e keltezést.

Meggyőződésünk, hogy a fenti
példák jól tükrözik a ma még vi-
tatott, és így a régészek körében
ritkán használt archeomágne-
nes mérés lehetőségeit és kor-
látait. Bár az archeomágne-
ses kalibrációs görbét alkotó
alapadatok az elmúlt évtizedek
régészeti keltezésein alapulnak,
a fenti méréseinknél a mérést vég-
ző nem tudta a mintázandó lelet
korát. A régészeti és a fizikai mérési
eredményeket csak utólag vetettük
egybe. Az értékek kiértékelése így
a hagyományos régészeti keltezéstől
függetlenül zajlott. A kapott ered-
mények alapján úgy véljük, ha nem is
minden korszakban, de egyes évszá-
zadokban – a hibahatárok ellenére –
a módszer hasznos kellék lehet azon
az úton, amely a múlt emlékeinek
jobb megismeréshez vezet.

Rövid hírek ... a világból

Bácsmegi Gábor

A sziget északi
részén, az Eyjaflörður-
fjordnál található Dynes-félszigeten
folyó ásatások során három hajóte-
metkezést tártak fel izlandi régészek.
Az egyikben valószínűleg egy főnöki rangú
személy nyugodhatott, aki mellé a kardját
és a kutyáját is elhelyezték. Szerencsére
egyik sírt sem rabolták ki, azonban az
erózió már komolyabb pusztítást
végezt.

Újabb viking hajótemetkezések kerültek elő Izlandon

Kálmán király sírját találhatták meg 1848-ban

1848
decemberé-
ben a székesfehérvári ba-
zilika területén egy férfi és egy női sírt
találtak, melyeket III. Béla és felesége, Antiochiai
Anna maradványaként azonosítottak a kutatók. Tóth
Endre 2006-ban a sírokban talált tárgyak elemzése so-
rán már megkérdőjelezte az azonosítást, és inkább Kálmán
király és felesége, Felícia sírjának vélte a temetkezést. Ráadá-
sul a férfsírhoz tartozó koponyán szimbolikus koponyalékelés
nyomai figyelhetők meg, ami inkább a korábbi keltezést igazol-
ja. Biczó Piroska rétegtani megfigyelései szerint sem lehetnek
a sírok a 11. század első felénél későbbiek. A kérdés megvála-
szolásához segítséget nyújthatnak a természettudomá-
nyos vizsgálatok, főképp a radiokarbon- és a DNS-vizs-
gálatok. Utóbbihoz komoly segítséget a szicíliai
Palermóban eltemetett II. Roger – aki Felí-
cia testvére volt – maradványai
nyújthatnak majd.

Hét érin-
tetlen római kori
szarkofágra bukkantak Ljubljana
központjában. A temetkezések felújítási
munkák során kerültek elő, azonban valószínű-
leg több ilyen lelet is lehetett a környéken. Sajnos
a munkálatok során jó néhány példány megsérült,
illetve összetört. A kutatók szerint 20 vagy akár több
szarkofág is lehetett egykor a temetőben. A római
időben itt létezett a római kori Emona, melynek
egyik útja mellett létezhetett ez a temető.
Valószínűleg a 4. században használhatták a
szarkofágokat, amikor a keresztény-
ség már elterjedt a kör-
nyéken.

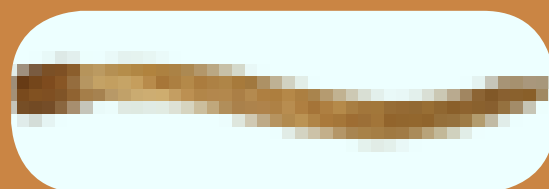
Szarkofágok Ljubljánában

Golebiewo
(Lengyelország)

mellett egy különös tárgyra bukkantak a régészek. Egy agancsdarabon sraffozott háromszög alakú karcolásokat találtak, melyek egy sorban helyezkedtek el. Az agancs korát a radiokarbon-kezelés és a díszítés alapján 8800 évesnek határozták meg. A DNS-vizsgálatok szerint rénszarvasagancsot találtak a kutatók, és a további kémiai vizsgálatok kimutatták, hogy valahol Észak-Karéliában élhetett az állat. A jelen kutatások szerint ebben az időszakban a mai Lengyelország területén nem éltek rénszarvasok, így a régészek arra következtetnek, hogy 8800 éve kapcsolat létezett a két régió lakossága között.

Őskori kapcsolatrendszer nyomai Lengyelországban

Az
Abony kör-
nyékén végzett feltárások

során az egyik, a késő rézkor kezdetére (Kr. e. 3780–3650 körül) keltezhető településen több gödörben is emberi maradványokat találtak. Közülük néhányon betegségek, illetve sérülések nyomai is megfigyelhetők. Az egyik koponyán a leprás betegek jellemző tünetek tipikus csonttani nyomait figyelték meg a kutatók. További négy esetben valószínűsítik a leprás megbetegedés nyomait, azonban a csonttani tünetek nem egyértelműek. Mindenesetre az abonyi lelet 1500 évvel idősebb az eddig ismert legkorábbi, Indiában feltárt leprára utaló nyomnál, és 1000 évvel idősebb a legkorábbi, feltételezett anatóliai eseténél.

Az első ismert leprás beteg

Sandby Borg
lelőhelyen (Öland,
Svédország)

az ideai ásatási szezon szenzációja egy aranyérme és két szintén aranyból készült gyűrű. Az érmét III. Valentinianus (425–455) uralkodása alatt verték. Nem messze az aranyaktól a régészek egy házban római üvegdarabokat is találtak. Valószínűleg a település gazdagsága miatt mészárolták le a lakosságot az 5. században. A testeket nem temették el, a régészek ugyanis ugyanott találták meg a maradványokat, ahol végeztek velük.

Aranylelet segíthet megfejtetni egy 5. századi mészárlás okát?

A

80-as évek-

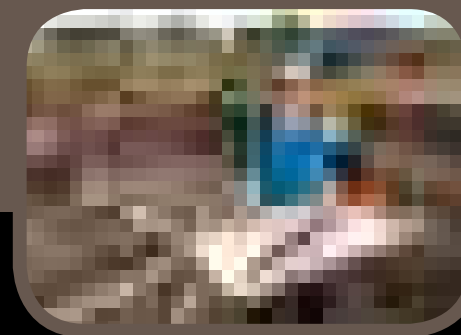
ben felfedezett palota

újabb részletei kerültek napvilágra az idei év júliusi és augusztusi ásatásai során. A tengerszint felett 1200 méteren fekvő lelőhelyen két új bejáratot is felfedeztek. Az egyik a keleti szárny nagy szentélyébe vezet, míg a másíkról sajnos nem sokat tudni, ugyanis rossz állapotban került elő. A műkénéiek és a rómaiak is építkeztek itt, és a kincskeresők is jelentős pusztítást végeztek. Néhol a falak 3 méteres magasságban is megmaradtak, és igen gazdag leletanyag került elő a belső terekből: agyagtáblák, bronztárgyak, különböző nyersanyagú köedények, agyagedények és nagy méretű tárolóedények (*pithosok*).

Folytatódtak a minószi palota feltárásai Zominthosz mellett (Kréta, Görögország)

Római kardokat találtak Hadrianus fala mellett

A Hadrianus fala közelében található Vindolanda ásatásain már eddig is előkerült néhány igazi ritkaság, nemrégiben az auxiliáris tábor feltárása közben két római kardot találtak brit régészek. A római fegyverek igazi ritkaságnak számítanak a feltárásokon, ráadásul még két fából készült játék kard is előkerült. A leleteket Kr. u. 120 körülre keltezik, amikor is kb. 1000 ember élt a táborban.

A Burgasz közelében fekvő Rusokastro (Bulgária) erődjének feltárása során ritka középkori leletekre bukkantak a régészek. Az egyik ritkaság egy gyönyörű bizánci aranyérme volt, melyet Phokasz császár (602–610) uralkodása alatt vertek, és egyelőre ez az első ilyen lelet Bulgáriában. A másik ritkaság egy elefántcsontból készített ikon darabja, melyet a feltárás vezetői mindenféleképp egy uralkodóhoz kötnek. Ez a második ilyen ikon, az elsőt több mint 100 éve találták Trapezitsán.

Páratlan leletek Bulgáriából

A honfoglalás kori ötvösség remeke Csengele határából

92

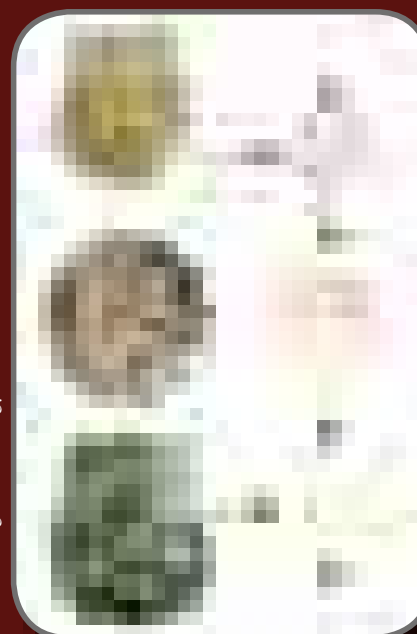
2012 nyarán újabb kiemelkedő régészeti lelettel gazdagodott a szegedi Móra Ferenc Múzeum, ám ezúttal nem az ásó, hanem az internet segítségével. A honfoglaló magyarság Csongrád megyei emlékhelye egy Kárpát-medence viszonylatában is egyedülálló, magas művészi kivitelű női hajfonatkoronggal gyarapodott. A tárgy még az 1950-es években került elő Csengele határában földmunkák során, majd – mivel a találók nem ismerték fel műtárgy mivoltát – évtizedeken át egy fiókban lapult. 2012-ben egy tanya lebontása során került elő újra, ahol az örökösök a hagyaték nagy részét elajándékozták, illetve eladták. A zöld színű, restaurálatlan korong így került fel egy internetes akciós oldalra, amelyre azonban hamar felfigyelt néhány szemfüles régész. Miután a tárgy lelőhelyeként Csengele szerepelt, rögtön értesítették a területileg illetékes szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeit, valamint az oldal kommentjeiben figyelmeztették a tulajdonost, hogy régészeti letről van szó és a műtárgy-kereskedelem ezen formája Magyarországon törvénybe ütköző. A hajfonatkorong ezt követően azonnal lekerült az oldalról, majd a tárgyat birtokló személy együttműködésének bizonyítékeként felvette a kapcsolatot a szegedi régészekkel, akiknek beszámolt az előkerülési körülményről, megmutatta a feltételezhető lelőhelyet, illetve végül átadta a restaurálatlan műtárgyat. Mindezért a Móra Ferenc Múzeum a törvényi előírásoknak megfelelően megtalálói jutalomban részesítette – a műtárgy szakértő által becsült értékének maximum 10%-a fizethető ki ily módon –, mely ráadásul az aukciós oldalon kért ár többszöröse lett. Az illegális műkincs-kereskedelem ma már Magyarországon is egyre nagyobb probléma, mely néha tudatlanságból fakad ugyan, de nagyon fontos, hogy a magyar kulturális örökség megóvása szempontjából a szakemberek és a laikusok összefogjanak ez ellen.

Maga a tárgy egy jellegzetes 10. századi honfoglalás kori készítmény, mely nagy valószínűséggel a század középső harmadában készült, de később még sokáig használatban volt. Erre utal a tárgy felső ívén látható ezüst függesztőfül – a párjának csak a csonkjá maradt meg –, mely alapján egyértelmű, hogy egy idő után már nem bőrszíjjakkal a női hajfonatba erősített – egyébként többnyire párban előforduló – hajfonatdíszként, hanem nyakban felfűzve, medálként viselték.

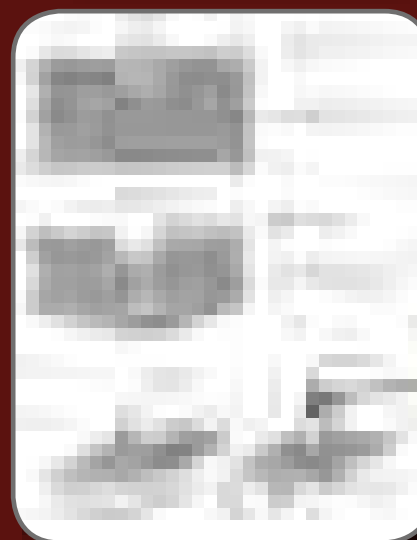

A csengelei korong feltételezett eredeti (fent), majd másodlagos (lent) viseleti rekonstrukciója

A csengelei korong mintakincsének összefüggései a honfoglalás kori hagyatékban

A vésés és a cizellálás ötvöstechnikai munkafázisainak összehasonlítása

A korong mintájának nagyított részlete a levélszerű kimagasló finomságú vonalkázással

93

A tárgy előlapja ezüstlemezből készült, jellegzetes palmettás motívumokkal díszítették, a minta háttérét pedig aranyozták. Az ezüstlemez egy, a hátoldalára szegecselt rézlemezrel merevítették. A tárgy peremén látható lyukak a korong felfüggesztésén túl annak textilszalagokkal történő díszítését is szolgálhatták. A minta feltehetően egy ún. életfát (pontosabban világfát, tekintve, hogy az életfa valójában keresztény motívum) ábrázol, melynek ágai a világ különböző rétegeit kötik össze az ősi magyar hitvilág szerint. A minta kialakítása sajátos, mivel hangsúlyosan domborították, mely stílus a korabeli úgynevezett középső-Tisza-vidéki, illetve Duna-Tisza-közi műhelykör jellegzetes technikája. A levelek peremén megfigyelhető rendkívül finom vonalkázás, illetve a mintán belüli néhány négyzetmilliméteres kis terek körponcokkal való kitöltése az egykori mester kiemelkedő szakmai tudásáról tesz tanúbizonyságot. A mikroszkópos fotók és az ötvös szakember által a tárgy másolatának elkészítése során tett megfigyelések révén a csengelei korong nagyon sok apró részlettel járult hozzá a honfoglalás kori ötvösművészetünk technikájáról alkotott ismereteinkhez.

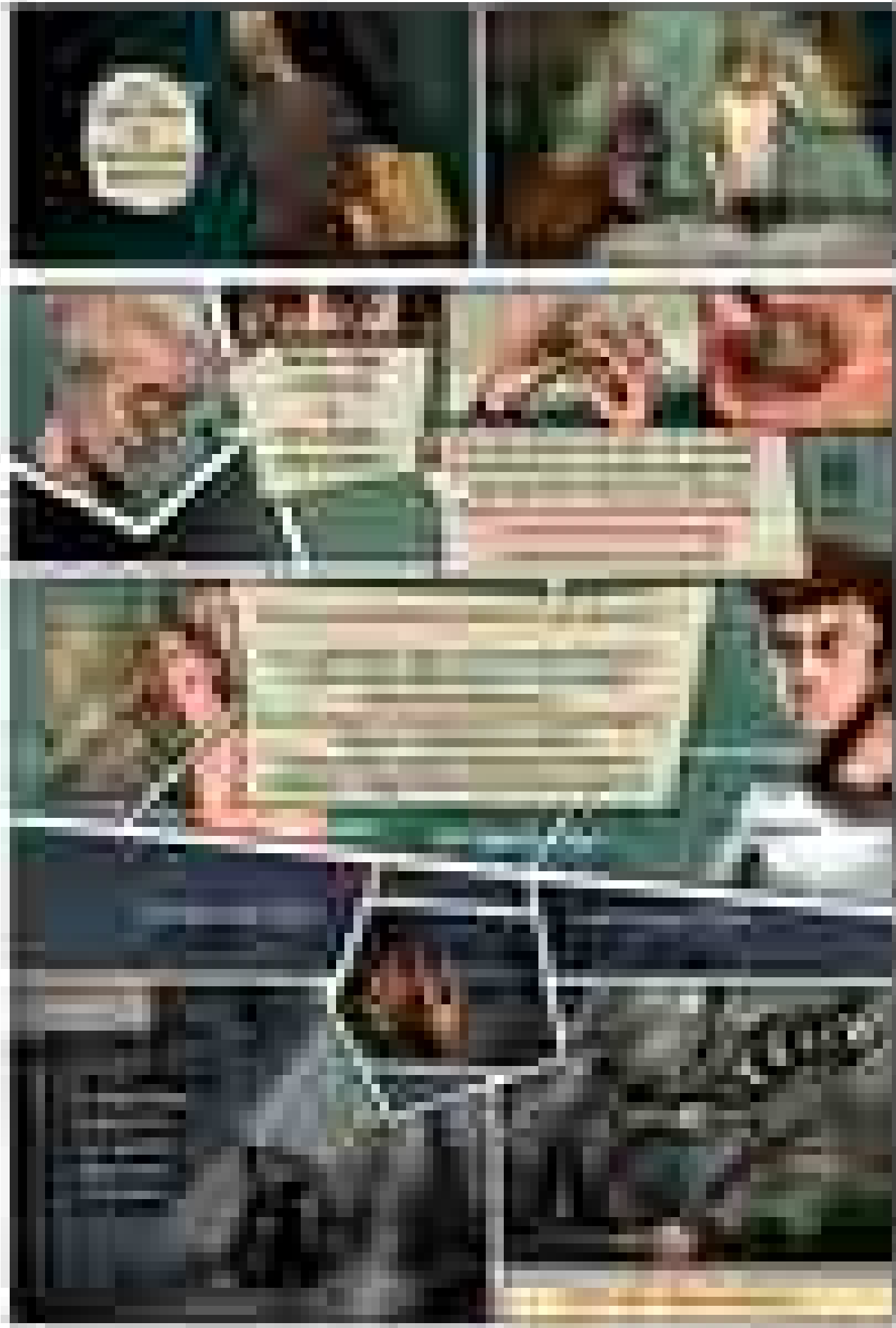
A csengelei hajfonatkorongot korának egyik legképzettebb mestere készítette el. Több olyan rajzi, illetve technikai megoldás is látható a tárgyon, amely a korszak hazai emlékhelyeinek legkiemelkedőbb alkotásairól ismert csak, vagy éppen teljesen unikálisnak számít. A korong alapjául szolgáló ezüstlemez – legnagyobb valószínűség szerint a kalandozások alkalmával szerzett pénzermékből – összeolvasztott és egy tömbbe kiöntött ezüstötvözetből kovácsolással alakítható ki az ötvösmester. Eredetileg egy vastagabb lemezből indult ki az ötvös, hiszen a jelentős plasztikai lépcsők kialakítása, illetve az utómunka (csiszolás, polírozás) az anyagvastagság csökkenésével jár. A belső medalion díszítésénél elmondható, hogy a minta elnagyolt feljelölését követő trasszírozás (vonalkázás) után a mester hátoldalról domborította a mintát. Ezt követően a lemez újra a színoldaláról alakítva, úgynevezett alapleveréssel mélyítette le a háttérét. A medalion plasztikai érdekessége, hogy a sraffozott felületek síkja a minta és a háttér között helyezkedik el. Az elnagyolt felrajzolásra a trasszírozási hibák utalnak, ugyanis egyértelműen látszik, hogy a kontúrvonalakat egyes szakaszokon újraütötte a mester, az így feleslegessé váló vonalszakaszok többnyire aranyozott háttérbe, illetve a sraffozott levélszélekre esnek. A levélszerű vonalkázás finomsága teljesen unikálisnak tekinthető, magasan túlszárnyalja az összes, 10. századi Kárpát-medencei ötvöstárgyon látható sraffozást: milliméterenként 10–13, az egyenes szakaszokon párhuzamos, az ívek mentén azok fordulását harmonikusan követő vonalkát ütött be a mester. Mikroszkóp alatt megfigyelhető, hogy a többi vonallal ellentétben a sraffozás vonalkái folyamatosak, ami egy ütésre enged következtetni vonalanként.

A csengelei hajfonatkorongot koncentrikus bordákkal keretezett körkompozícióba foglalt, bravúrosan megszerkesztett növényi ornamentika díszíti. A vertikális tengely mentén alulról felfelé növekvő, középtájt két oldalra is elágazó, egymással több ponton, a levélvégi volutákkal [a voluta egy többnyire spirál alakban kialakított vonal] is összekapcsolt húsos levelekből és két indából álló ornamentikát – az ipolykiskeszi korongpárhoz hasonlóan – palmettafának tekinthetjük. A kompozíció különlegessége, hogy a minta tömegarányát tekintve nemcsak a vertikális, hanem a horizontális tengelyre is közel szimmetrikus.

Noha a leletösszefüggések nélkül ismertté vált tárgyak a régészek számára számos fontos információk elvesztését jelentik, a technikailag kiemelkedő csengelei korong ötvöstechnikai elemzése azonban új készítőtechnikai információkat nyújt a honfoglaláskort kutató régészek számára is. A Móra Ferenc Múzeum tehát egy valóban páratlan szépségű és jelentőségű tárggyal gazdagodott nemrégiben.

A TÉRIDŐ VÁNDORAI

szöveg: Felföldi Szabolcs
rajz: Fekete Brigitta

Különbségkereső

Hol torzít a harcos tükre?
Keresd meg a 13 hibát,
amit a görbe tükör okozott!

96

Tarsolykereső

A szótengerben elrejtettük azokat a településneveket, ahonnan honfoglalás kori tarsolylemez előkerült. A honfoglalás kori lemezes tarsolyok kiváltképp a leggazdagabb és talán legszebb tárgyait képezik a Kárpát-medence 10. századi emlékanyagának. Jelenleg összesen 27 darab lemezes tarsolyt ismer

a kutatás. Ezek közül most 17 lelőhelyet Te is megtalálhatsz, ha ügyesen keresed! A megoldásokat függőleges irányban fentről lefelé és vízszintesen balról jobbra olvashatod.

T	A	R	T	I	S	Z	A	N	Á	N	A
T	A	B	I	Z	S	Á	K	B	A	N	A
E	T	I	S	Z	A	E	S	Z	L	Á	R
P	A	S	Z	O	L	N	O	K	O	L	A
E	R	I	A	F	B	Á	R	Á	N	D	K
R	C	S	B	U	D	A	P	E	S	T	A
J	A	P	E	R	B	E	T	E	N	C	M
E	L	S	Z	O	L	Y	V	A	K	R	A
S	B	O	D	R	O	G	V	É	C	S	Z
K	E	N	É	Z	L	Ö	B	U	G	Y	I
E	R	K	D	U	N	A	V	E	C	S	E

A helyes megfejtések közül csak annak a tarsolylemeznek az előkerülési helyét küld el, amelynek középső részén keresztábrázolás található. A helyes megoldást 2018. február 10-ig a hatartalanreg@gmail.com vagy a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelt tér 1-3.) kérjük elküldeni. Megfejtőink között három nyeregményt sorsolunk ki!

Az „Árnyékvadászat” nevű játékunk nyertesei:
Kovács Péter
Paddi Attila
Spisák Bence
Gratulálunk!

DOMBORÍTS SAJÁT TARSOLYLEMEZT!

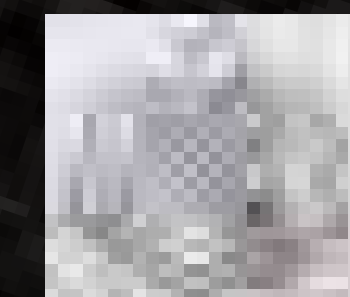
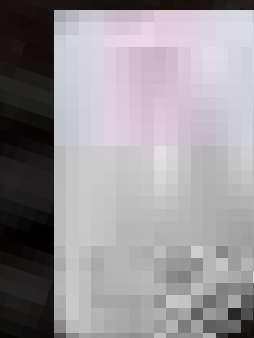
Hozzávalók:

- gyógyszerertári tubus vagy rézlemez
- ceruza a domborításhoz
- olló
- filcanyag vagy más puha anyag
- cellux
- átrajzolando minta

Elkészítés:

1. Első lépésként egy sima domborítható felületet szükséges kialakítani. Ha gyógyszerertárban kapható gyógyszerertári tubust választunk, akkor hosszában vágjuk ketté, majd a palástját is vágjuk körbe. A lemezt simítsuk ki, és a széléit ollóval simítsuk el, nehogy megvágja az ujjunkat.
2. A domborítani kívánt mintát (jelen esetben a karosi turult) ragasztószalaggal két ponton rögzítsük a fémléhez, a gyógyszerertári tubusnál a mintát a fehér oldalra helyezzük. Majd a lemez alá egy filcanyagot vagy más puha anyagot tegyünk, hogy a domborításunk sikeres legyen. Ha nincs puha anyag a lemezünk alatt, akkor nem tudunk szépen domborítani.
3. A mintát a vonalon átrajzolva kell domborítani. Ügyeljünk arra, hogy inkább többször rajzoljuk át az egész mintát és ne nyomjuk túlzottan a ceruzát, mert könnyen átlukadhat a lemez.
4. Ha jól látszódik a kidomborodó minta a lemez „aranszínű” oldalán, akkor levehetjük a papírmintát, és közvetlenül a lemezen rajzoljuk át ismét a motívumot.
5. Végezetül egy tompa hegyű ceruzával (lehetőleg arany- vagy sárga színű) az aranszínű oldalon a domborítást kiemelhetjük, ha a kidomborodó minta mellett óvatosan végigvezetjük a ceruzát.

97

Miből készül(t) a kása?

Ma is nagyon elterjed ételféle a kása, bár a legtöbb ember számára inkább a reggelik nélkülözhetetlen eleme. Pedig még a 19. században is inkább a napi főétkezés egyik alapja volt, ráadásul nem a gyümölcsös változatában: főként hússal vegyesen készítették, böjti napokon persze túróval, gyümölccsel is lehetett fogyasztani. A kása általában különböző gabonafélék őrleményéből készült tartalmas, sűrű, pépes főétel-féle volt. Nem csak Európában, de a világ minden táján fogyasztják, az éghajlatnak megfelelő gabonafélék lisztjéből, darájából főzve. Sőt olykor a megfőtt pépet, belőle lapokat formázva, ki is sütik, így készül a mostanában nagy népszerűségnek örvendő olasz polenta is.

Magyarországon eleink már biztosan fogyasztották a honfoglalás korában a régészeti adatok alapján, első receptjeink azonban a 16. századból maradtak ránk.

Radvánszky Béla 1893-ban több szakácskönyvtörredéket és rendtartást, étellistát adott közre. Ezek között főként az erdélyi fejedelmi udvar szakácsának receptjei találhatók meg, de ha összehasonlítjuk más, kora újkori receptekkel, nagy különbséget nem fogunk találni sem a receptek között, sem pedig az ízlésvilágban.

Recept

Tehénhús rizskásával

Hozzávalók:

- gyömbér
- szerecsendió-virág
- bors
- kakukkfű
- bazsalikom
- oregánó
- rozmaring
- petrezselyem
- vaj
- 0,5 kg apróra kockázott marhahús
- 1 kg rizs (nagyobb, kerek szemű, rizottóhoz való)

Recept:

A rizst mossuk meg, és főzzük elő. Öntsük le a levét, majd az apróbb darabokra vágott marhahússal együtt tegyük föl főni. (Az első lépést kihagyhatjuk, amennyiben figyelünk rá, hogy a rizst állandóan ellepje a húslé, mivel a marhahús lassan fog megfőni.) Fűszerezzük meg, miközben főzzük, szerecsendió-virággal, petrezselyemmel és őrölt borssal. A végén gyömbérezzük meg, lehet hozzá tenni egy kis vajat is, hogy ne legyen száraz. Akkor lesz kész, amikor az étel sűrűvé válik, a lé nagy részét elfövi.

Ügyeljünk arra, hogy a végén folyamatosan kavarni kell, hogy az alját ne kapja oda. A fűszerekkel lehet szabadon bánni, a kora újkori recepteknél csak ajánlásokat adnak a szakácsok, így mi gyakran teszünk hozzá oregánót, bazsalikomot, kakukkfűvet vagy rozmaringot is.

Zay Orsolya

Híd a múltba

programunk keretében támogatott kezdeményezések:

Múzeumi, régészeti kiadványok

Régészeti és képzőművészeti kiállítások

Orosz–Magyar Uráli Régészeti Expedíció

Szíriai magyar régészeti misszió

1000 éves sólyi templom

Egyetemi ösztöndíjak

Gyermekprogramok

VICVS TEVTO
ÖRÖKSÉGVÉDELMI ALAPÍTVÁNY

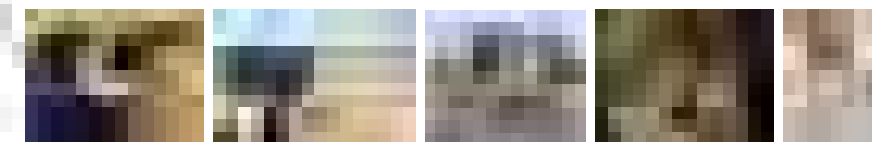
Kérjük, támogasson adójának 1%-val! Adószámunk: 18714784213

A Salisbury Kft. a régészet és műtárgyvédelem terén hazánk egyik legrégebben működő magánvállalkozása.

Országosan akkreditált vállalkozásként a régészeti munkák valamennyi fázisához és az örökségvédelem területeihez kapcsolódva a legkorszerűbb technológia segítségével nyújt szolgáltatásokat.

www.salisbury.hu

Atilla fia, Csaba királyfi a székelyek legendás vezére. Élete ugyan a mondák ködébe vész, de a székelyek és a magyarok eredettörténete mégis szorosan kötődik hozzá... Az *Atilla fia, Csaba királyfi* című romantikus népszínmű szerzője Lezsák Sándor, az a költő, akinek tollából születtek az *Atilla, Isten kardja* rockopera dalszövegei is. Lezsák Sándor bravúros meseszövéssel – történelmi adatokra hivatkozva, de fantáziájának megannyi körével – olyan térre teremtett, amelyen a család, a szeretet, az igazság, a hagyománytiszteltet az alapkő.

